

राज्ञो हि भुजवीर्येण दैत्येभ्यो नो भयं न हि।
 तस्य चाज्ञां कथं हन्मः प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम्॥५३॥

परन्तु कैकेयी रुष्टाः प्रीतिं नो जानतीः तु सा।
 अपराधं विना राज्ञी परुषं मां ब्रवीद्वचः॥५४॥

परुषस्य फलं दास्यो रामराज्ये न संशयः।
 यदा रामस्य राज्यं तु प्रारभिष्यति भूपतिः॥५५॥

वधार्थं रावणस्याहो राज्यभङ्गमहोत्सवे।
 राज्यभङ्गं करिष्यामि रामस्य परमात्मनः॥५६॥

तस्मिन्नवसरे वाणीं कैकेय्या कण्ठकूपके।
 अवस्थाप्य तथा वाण्या हृंजसा योजयामि ताम्॥५७॥

कथयित्वा तु सर्वेभ्यः देवेभ्यः^३ पाकशासनः।
 दूतं वै प्रेषयामास ह्योद्यां राजसंनिधौ॥५८॥

दूतो राजानमध्येत्य संदेशं नमुचिद्विषः।
 नृपाय कथयामास सगन्धर्वार्थं महामतिः॥५९॥

देवदूत^४ उवाच-

श्रूयतां राजशार्दूल वाक्यं नो वशवर्तिनाम्।
 इन्द्रवाक्यं ब्रवीमि त्वां येन प्रीतिर्भवेत्तवा॥६०॥

श्रीइन्द्र उवाच-

वयं देवाश्च गन्धर्वाः तथा ह्यप्सरसो मुदा।
 तव चाज्ञां प्रतीक्षामो दिवरात्रौ नराधिप॥६१॥

सर्वं त्वदीयोः गन्धर्वाः आज्ञां कस्य प्रतीक्षकाः।
 मंजुघोषादयः सर्वा वसन्तु तव वेशमनि॥६२॥

१. हाष-ग
२. जननी-ग
३. स्वकृत्य-क
४. दूत-ग
५. सर्वे त्वदीयाः-ग

यदि चाज्ञा भवेत् राजन् द्वारपालाः भवेत्तुहि।

सूत उवाच-

वदन्तमेव दूतं तु मधोनो वाक्यमुत्तमम्॥६३॥

राजा दशरथः प्रेम्णा दूतमाह हसन्निव।

श्रीराजादशरथ उवाच-

भो दूत वदतां श्रेष्ठ वचसा तोषितोह्यहम्॥६४॥

इन्द्राय प्रणतिं ब्रूहि गच्छतो हि ममाज्ञया।

एते वालास्त्वदीयाश्च पोष्या रक्षास्त्वया च वै॥६५॥

आवयोर्वस्तुमात्रेण^१ नहि भेदस्तु चावयोः।

ये वरास्तु वरास्तेषां बुद्धिनास्त्वत्र संशयः॥६६॥

इत्युक्तो राजराजा वै गतो दूतस्तथावदत्।

इन्द्रोऽपि ममुदे विप्र ह्यत्वा ब्रूयतां कथा॥६७॥

इति ज्ञात्वा तु गन्धर्वो विश्वावसुरुदारधीः।

रामं समर्पयद्वाज्ञे^२ स्वर्कीयां काच्च हर्षितः॥६८॥

पुनर्गांतुं समारेभे^३ बालकानां सुखाय च॥६९॥

गायन्ति नृत्यन्ति वदन्ति केचिन्नन्दन्ति चान्ये पुरतोऽर्थकाणाम्।

गन्धर्वराजेन^४ गुणैः स्वकीयैः संमोहितास्तत्र जनाश्च सर्वे॥७०॥

एवं सदा दाशरथिं च रामं गन्धर्वराजो युवतीभिरित्थम्।

गानैश्च नृत्यैः परितोष्य बालान् लेभे मुदं भूषितना स नित्यम्॥७१॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे सप्तविंशतमोऽध्यायः।

□ □

१. वस्तुपाते तु
२. श्रूयतां-ग
३. समर्पयद्वाज्ञयो-क
४. पुनर्न गन्तुः मारेभे-क
५. गन्धर्वराज्येन-ग

अष्टाविंशतमोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

एकदा च महाराजी कौशल्या रामसंयुता।
 अट्टं समारुहच्छीघ्रं दासीभिः परिवारिता॥१॥

तत्रारुह्य निजाङ्के च रामं कृत्वा तु भागिनी।
 संस्थिता मुमुदेतीवः रामे सन्यरतमानसा॥२॥

निधिलाभाद्विद्वस्य तस्य प्रेम तु तत्र वै।
 तथैव राममातुर्वै रामे स्नेहस्त्ववर्द्धते॥३॥

एतस्मिन्नन्तरे राजा सुमित्राभवनेऽविशात्।
 तत्र पुत्रौ सपालोक्य मुदमाप सुखं वर्णी॥४॥

सुमित्रा च महाराजी॑ राजानां प्रत्यपूजयत्।
 पुष्पाङ्गल्या महाप्रेम्णा ताम्बूलादिसमर्पणैः॥५॥

राजा दक्षिणजानौ तु॒ लक्ष्मणं समरोहयत्।
 तथा वामे तु शत्रुघ्नं तयोर्मुखं व्यलोकयत्॥६॥

कौशल्या चेटिका काचिन्नामा ख्याता च सुदर्दी॥।
 वेनचित् कारणेनापि सुमित्राभवनं गता॥७॥

तत्र राजानमासीनं लालयानैः सुतौ निजौ।
 सार्द्धं सुमित्रया तं तु हसन्तं वीक्ष्य लग्जिता॥८॥

१. स्थित्वा मुमुदिरेऽतीव-ग
२. स्नेहश्च ववृधे-ग
३. सुमित्रा राजराजी तु-ग
४. च-ग
५. लालयानौ-ग

परावृत्य सुमित्रायाः भवनाद्रामसन्निधौ।
 आगत्य ददृशे तौ तु लक्ष्मणं शत्रुसूदनम्॥१॥
 सन्देहं परमं प्राप्य यत्र तत्र च बालकौ।
 वीक्ष्य बाला पुनस्तत्र जगाम किल व्रीडिता॥२॥
 राजाङ्के बालकौ वीक्ष्य कौशल्यां पुनराप्य सा।
 पुनः सा ददृशे तत्र कौशल्यानिकटे तु तौ॥३॥
 पुनस्तत्र पुनस्तत्र भ्रममाणा पुनः पुनः।
 एवं विंशतिवारांश्च ददृशे विस्मिता तु तौ॥४॥
 आगच्छन्ती तु गच्छन्ती ददर्श नृपतिः स्वयम्।
 शीघ्रमायासि यासि त्वमितस्तत्र भ्रमस्यहो॥५॥
 मोहितां च भ्रमचित्तां त्वां विजानामि सुन्दरी।
 राजा पृष्ठा तु सा बाला लज्जया व्रीडिताभवत्॥६॥
 पुनः पुनश्च राजा वै सा पृष्ठा तु ब्रवीद्युच्यः।
 गुरुत्वाद्राजराजस्य वाक्यभङ्गभयात् पुनः॥७॥

सुन्दर्युच्याच-

भयाच्य तत्र राजेन्द्र कथितुं लज्जितास्मि वै।
 अभयं दीयतां राजन् तदा वच्चि तवाग्रहः॥८॥
 सूत उच्याच-

आज्ञाप्ता राजराजेन प्राह वाक्यं च सुन्दरी।
 राजानं च सुमित्रां च बालकौ वीक्षती मुहुः॥९॥
 श्रीसुन्दर्युच्याच-

इमौ च बालकौ राजन् शत्रुसूदनलक्ष्मणौ।
 कौशल्याङ्के मया दृष्टौ रामस्य निकटे स्थितौ॥१०॥

१. तत्र-ग
२. बाल्यकौ-ग
३. सुतौ-ग
४. सुतौ-ग
५. भ्रमस्य च-ग
६. एवं-ग
७. हष्टौ-ग

अत्र चैव तवाङ्के^१ वै वर्तते सुमनोहरौ।
 यत्र गच्छामि तत्रैव पश्यामि तव बालकौ^२॥१९॥

सन्देहं परमं प्राप्ता पुत्रौ वीक्ष्य तवाधुना।
 वाक्यं निशम्य सुन्दर्याः राजराजो महामतिः॥२०॥

निशम्य वाक्यं सुन्दर्या अलभद्विस्ययं परम्।
 ययौ शीघ्रं तथा सार्वद्वै कौशल्याभवनं नृपः॥२१॥

किमेषा जल्पसे^३ नूनं मम विस्मायानं वचः।
 तत्र गत्वा नरेशोऽपि चात्मानो ददृशे सुतौ॥२२॥

क्रीडन्तौ^४ रामचन्द्रेण सुमित्रातनयौ तु तौ^५।
 तस्मिन्नटटे स्थितिं चक्रे कौशल्या यत्र तिष्ठति॥२३॥

गवाक्षे च मुखं कृत्वा सुमित्राभवनं नृपः।
 विलोकयामास सुतौ क्रीडन्तौ जननीयुतौ॥२४॥

भवने राममातुश्च सुमित्राभवने पुनः।
 आश्चर्यं परमं लेभे तथान्तःकरणेन च॥२५॥

विचारमकरोद् भूपः चेतसा स पुनः पुनः।
 यदा तु निर्णयं कर्तुं न शशाक महीपतिः॥२६॥

आकारयद् गुरुं राजा वशिष्ठं तपतां वरम्।
 आगतश्च^६ वशिष्ठस्तु राजा सम्पूजितोऽविशत्॥२७॥

पप्रच्छ च गुरुं राजा प्रहसन् तपसां निधिम्।
 कारणं बालकानां च यत्र^७ तत्र विलोकनात्॥२८॥

१. तत्रैव तव चाङ्के-ग
२. तत्र गच्छामि तत्रैव चात्र ह्यामिद्य तत्र वै-ग
३. जल्पती-ग
४. क्रीडन्ते-ग
५. सुतौ-ग
६. स्थितं-ग
७. आगतो हि-ग
८. तत्र-ग

सूत उवाच-

क्षणं व्यात्वा वशिष्ठस्तु बालानां चरितं धिया।
 स्वस्वेच्छया च क्रीडन्ति बाला एते च ईश्वराः॥२९॥
 एकधा दशथा चैव सहस्रं कोटिधा तथा।
 असंख्यानि चः रूपाणि ह्येतेषाः न च च मंशयः॥३०॥
 नृपाय नहि वक्तव्यं शिशूनां चरितं मया।
 विज्ञाते वैभवेः नूनं तदा नैतादृशः सुखम्॥३१॥
 चित्ते ह्येवं विचार्येवं प्रोवाच नृपतिं मुनिः।

श्रीवशिष्ठ उवाच-

श्रूयतां वचनं मेऽद्य गन्धर्वेन कृतं त्विदम्॥३२॥
 विस्मयं ते यथा राजन् गन्धर्वं कर्म चेदृशम्।
 बालकौ च सुमित्रायाः भवने तिष्ठतः सदा॥३३॥
 परन्तु तव मोहार्थं गन्धर्वनात्र दर्शितौ।
 आकारय स्वगन्धर्वं परिपृच्छामहे च तम्॥३४॥
 आज्ञप्तो मुनिना राजा गन्धर्वं समुपाह्वयत्।
 स्कन्धयोर्बालिकौ तस्य चागतस्य व्यलोकयत्॥३५॥
 तदा तु जहसे राजा बालकौ वीक्ष्य सर्वतः।
 गन्धर्वोऽपि न जानाति रामस्य चरितं त्विदम्॥३६॥
 इत्येवं वदतस्तस्य मुने राज्ञश्च सन्निधौ।
 नृपस्य निकटे बालावन्तर्धानं गतौ ततः॥३७॥

१. असंख्यातानि-ग
२. एतेषां-ग
३. हि-ग
४. भवेन-ग
५. वै तादृश-ग
६. द्येवं-क
७. विचार्येवं-ग
८. आकारयतु गन्धर्वं-ग
९. चागमस्य-ग
१०. व्यलोकयत्-क
११. तदा-ग

सुमित्राभवने तौ च यथार्थं तिष्ठतः पुनः।
 वशिष्ठेन पुनः प्रोक्तं दृष्टा माया त्वया नृपः॥३८॥
 यथा ब्रवीमि राजेन्द्र तत् कुरुष्व नरोत्तमः१।
 रामस्तु लक्ष्मणेनापि सदा क्रीडन्तु मन्दिरे॥३९॥
 भरतो रिपुहन्ता च पायसांशानुसारतः।
 न कदाचिद् भ्रमस्त्वेवं तव राजन् भविष्यति॥४०॥

सूत उवाच-

मुनेर्वचनमाकर्ण्य तथास्त्वति नृपोऽब्रवीत्।
 इदमादिश्यै राजानं जगाम मुनिपुङ्गवः॥४१॥
 गते मुनौ तदा राजा सुमित्रां निकटे स्वके॑।
 आहूयामास सा तूर्णं कौशल्या यत्र तिष्ठति॥४२॥
 बध्वाञ्छलिमुवाचाथ राजानं सा तु भामिनी।

श्रीसुमित्रोवाच-

आगतोऽस्मि॒ महाराज समाज्ञप्तुं त्वर्महसि॥४३॥
 पतिनर्गायणः साक्षात् तवाज्ञा मम मूर्द्धनि।

श्रीराजोवाच-

कौशल्याप्राङ्गणे रामो लक्ष्मणेन सहै स क्रीडतु॥४४॥
 तथैव शत्रुहन्ता च भरतस्तेनै क्रीडतु।
 यथा न जायते मोहः गन्धर्वेण कृतो मम॥४५॥

श्रीसुमित्रोवाच-

एवं भवतु भूपाल बालकौ मे तवानुगौ०।
 उक्ता चैव सुमित्रा तु प्रविवेश स्वकं गृहम्॥४६॥

१. तथा कुरु नरोत्तम-ग
२. इदमुद्दिश्य-ग
३. पुनः-ग
४. आगतोऽस्मि-ग
५. स-क
६. भरतः सह-क
७. ममतयोर्गुणैः-क

नित्यं नित्यं च^१ चोत्थाय प्रातः कले तु मागधी।
 लक्ष्मणं रामसानिध्यं शत्रुघ्नं भरतस्य तु॥४७॥
 प्रेषयन्ती महाभागा सुमित्रा पतिदेवता।
 रामस्तु लक्ष्मणेनापि भरतो शत्रुघ्नातिना॥४८॥
 विचिक्रीडे^२ मुदायुक्तौ जगदजनन्दकारकौ।
 एवं युग्मं च तेषां च बालकानां बभूव ह॥४९॥
 इतः परं च रामस्य बालचरित्रमद्भुतम्।
 वर्णायामि महापुण्यं श्रोतृणामधर्मोचनम्॥५०॥
 इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे अष्टाविंशतमोऽध्यायः।

□ □

-
१. नित्यं नित्यं तु-क
  २. चिक्रीडतु-ग

एकोनत्रिंशतमोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

राजा दशरथो ब्रह्मन् मन्दिरात् द्वारनिर्यदौ।
 रामं चाङ्के निधायाथ श्यामसुन्दरविग्रहम्॥१॥

पादयो पादकटवं दधानं मणिनूपुरम्।
 स्वर्णसूत्रेण ग्रथितां मध्यमे क्षुद्रघण्टिका॥२॥

करयोर्वलयं दिव्यं रत्नराजिविराजितम्।
 अङ्गदे च भुजामध्ये रक्तरत्नविनिर्मिते॥३॥

कण्ठे च कण्ठिकां रम्यां नीलरत्नेन शीलिताम्।
 तथा द्वीपिनखं वक्रं काञ्चनेन परिष्कृतम्॥४॥

गजमुक्तां च नासायां कर्णयोः कुण्डले शुभे।
 अलकैरावृतं वक्रं बिन्दुना चाङ्गनस्य च॥५॥

ईदृशं बालकं चाङ्के कृत्वा राजा च तस्थिवान्।
 चामरैर्वीर्ज्यमानैश्च जनैः कतिपयैर्वृतः॥६॥

रत्नकलाः वधू काचित् कस्यचिद्रघुवंशिनः।
 अट्टे स्थिता स्वकीये च राजाङ्के ददृशे सुतम्॥७॥

दृष्ट्वा दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा मोहिता सा लभूत् ह।
 विसस्मार तदा बाला देहं गेहं च सुन्दरी॥८॥

पतिता सा पृथिव्यां तु सखीभिः परिवारिता।
 मुहुः हिकां चकाराशु निमग्ना रूपसागरे॥९॥

व्यजनैर्वीर्ज्यमानापि तथा लेभे न चेतनाम्।
 यथा कथञ्चित् सा बाला चोत्थिता ब्रीडिताभवत्॥१०॥

-
१. मन्दिर-ग
३. रत्नालका-ग

२. रत्नालका-ग
४. चेतसा-क

सखीभ्यो वर्णनं चैव चक्रे रामस्य मौनतः ।
 पर्यङ्के शयनं चक्रे त्यक्त्वा चान्नं जलं तथा ॥११॥
 ध्यायती हृदये चैवं रामोऽङ्के कथमाविशेत् ।
 यदा रामो ममाङ्के तु स्वयमागत्य क्रीडति ॥१२॥
 अन्नं भुज्ञे तदा नूनं कीलालं च तथैव हि ।
 हृदये ध्यायती हृदयं रामार्थं वरवर्णिनी ॥१३॥
 पर्यङ्के पतिता हृदयं जनैर्ज्ञाता सुदुःखिता ।
 तस्या पतिस्तु नामा वै वीरसिंहो रघून्तमः ॥१४॥
 चिकित्सां कारयामास भार्यायाः परमौषधैः ।
 दुःखितानां च तस्यां वै राजा दशरथः सुतम् ॥१५॥
 प्रासादे च पुनर्गत्वा कौशल्यायै समर्पयत् ।
 कैकेय्याः भवनं रम्यं स जगाम नरोत्तमः ॥१६॥
 दुःखं रत्नकलायास्तु कौशल्या सुश्रुते तदा ।
 गौत्रस्य गौरवाच्चैव तथा सम्बन्धमात्मनः ॥१७॥
 दुःखितां दर्शितुं राज्ञी रामेण सह निर्ययौ ।
 हर्ष्ये सुनिकटे तस्याः पद्यामेव विनिर्गताः ॥१८॥
 ऐश्वर्यं च परित्यन्य वीरसिंहस्य गौरवात् ।
 राज्ञो बहुमतत्वाच्च भवनं प्राप तस्य वै ॥१९॥
 सखीगणेन विंशत्या युक्तां राज्ञीं ददर्श सः ।
 श्रीवीरसिंहोवाच—
 आगम्यतां महाराज्ञी किंकराणां गृहं त्विदम् ॥२०॥

१. मूकवत्-ग
२. शयने-क
३. चान्नजलं-ग
४. ममाङ्कं-ग
५. भुज्ञे-ग
६. रघूद्रुहः-ग
७. हर्ष्यस्य निकटे-ग

यदा भाग्यं भवेद् भूरि नृपागच्छन्ति^१ वेशमनि।
 अन्तःपुरप्रवेशश्च क्रियतां यत्र दुःखिता॥२१॥
 मानिता वीरसिंहेन कौशल्या तां ददर्श ह।
 दृष्ट्वा रलकला राज्ञीं पर्यङ्काच्छीघ्रमुत्थिता॥२२॥
 निकटे स्थापयामास ह्यासने परमाद्ध्रुते।
 अतसीपुष्पसंकाशं रामं चाङ्गे निरीक्ष्य सा॥२३॥
 दुःखं पलायितं तस्याः रामचन्द्रप्रसादतः।
 ऊचे रलकला रामं करौ प्रासार्य मोहिता॥२४॥
 ममक्रोडे त्वमागच्छ दुःखं शीघ्रमपाकुरु।
 रामो नारायणः साक्षात्तस्याः कामस्य पूर्तये॥२५॥
 समर्पितस्तदा^२ तूर्णं तस्याः क्रोडं^३ समारुहत्।
 पर्पशं बाला सा बालं बालं मत्वात्मनो निजम्॥२६॥
 चुचुम्ब आननं सा तु कण्ठे कृत्वा च बालकम्।
 ग्राणं चकार मूर्द्धनश्च रामस्य परमात्मनः॥२७॥
 रामस्पर्शेन यज्जातं^४ तस्मुखं वाक्यदूरगम्।
 मनसा प्रार्थयामास वैकुण्ठचरणाम्बुजम्॥२८॥
 अहो देव महाविष्णो पुत्रं देहि ममेदृशम्।
 रामस्तु पुनरम्बाया अङ्गं चारनुहे हसन्॥२९॥
 व्याधी रलकलायास्तुदूरे जाता^५ च रामतः।
 कौशल्यां पूजयामास मालया चन्दनेन सा॥३०॥
 रामहस्ते ^६महारलमर्पयामास भामिनी।
 कौशल्या सुखिनीं कृत्वा वीरसिंहवधूं तदा॥३१॥

१. नृपाः गच्छन्ति-ग
२. स्मरयित्वा-ग
३. क्रोडे-ग
४. यज्जातं-ग
५. च दुःखदूरगं-ग
६. याता-ग
७. महारलान्य-ग

जगाम स्वगृहं राजी रामेण^१ सह पूजिता।
 न ज्ञातं केनचित्स्या: कारणं सुखदुःखयोः॥३२॥
 रामं विना महाचित्रं ज्ञातुं शके न कश्चन॥३३॥
 वाल्मीकिश्च मुनिर्वेद^२ रामचन्द्रस्य चेष्टयाः।
 वक्ष्ये रत्नकलायास्तु चरितं परमाद्भुतम्॥३४॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे एकोनत्रिंशतमोऽध्यायः॥२९।

□ □

-
- १. क्रमेण
  - २. वाल्मीकिमुनि-ग
  - ३. चेष्टया-ग

त्रिंशदध्यायः

श्रीशौनक उवाच-

व्यासशिष्यं महाभागं ह्यमृतं वचनं तव।
 मुहुः पिबामि ते ववत्रात् सुन्दरैः कर्णसम्पुटैः॥१॥
 वृत्तं रत्नकलायास्तु महां कथय माचिरम्।
 रामार्थं किं कृते नूनं दम्पतीभ्यां महामुने॥२॥
 स्वभावो रामचन्द्रस्य कल्पवृक्षतरोर्यथा।
 प्रार्थिताः पुत्रभावेन तस्याः पुत्रत्वमागमत्॥३॥
 कस्मिन् जन्मनि रामस्तु तस्याः पुत्रो बभूव सः।
 मया पृष्ठं त्वमाचक्षव चरितं तु हरेरिदम्॥४॥

श्रीसूत उवाच-

शृणु शौनक वक्ष्यामि गुणातीतगुणानहम्।
 रत्नकला विचार्यैवं पत्या सह महामुने॥५॥
 कथं रामो भवेत्पुत्रः आवयोः धर्मनिष्ठयोः।
 अनेनैव विचारेण व्यतीतानि दिनान्यहो॥६॥
 इच्छाया रामचन्द्रस्य हृदा॑ तेनैव प्रेरितौ॑।
 जग्मतुराश्रमं तूर्णं वशिष्ठस्य रथाश्रितौ॑॥७॥
 आश्रमाच्य वशिष्ठस्य दूरे स्थाप्य रथं निजम्।
 वशिष्ठचरणौ द्रष्टुं समीपे जग्मतुस्तुरा॑॥८॥
 वशिष्ठशिष्यो नामा तु विष्णुमित्रो बहिः स्थितः।
 आश्रमाच्य तदा॑ दृष्ट्वा पादौ जगृहतुर्मुने॥९॥

-
१.	वक्ष्येऽहं-ग
३.	वर्षप्रेरितौ
५.	तथा-ग

२.	ददते-ग
४.	त्वरा-ग

श्रीदम्पत्योवाच-

स्वामिन् वयं तु सम्प्राप्ताः गुरौः सन्दर्शनाय वै।
 आज्ञां तस्य प्रतीक्षामः नौ निवेदय चागतौ॥१०॥

विष्णुमित्रस्योर्वाक्यं श्रुत्वावस्थाप्य^३ तत्र तौ।
 कथनाय प्रविष्टस्तु तयोरागमनं गुरुम्॥११॥

वशिष्ठस्तु कृपायुक्तः हृदिः रामेण प्रेरितः।
 आहूयतां त्वया शीघ्रं निकटे चात्मनो ध्रुवम्॥१२॥

विष्णुमित्रेण तौ नीतौ गुरुणा प्रेरितेन वै।
 तौ दम्पती महाहृष्टौ जगमतुर्गुरुसंनिधौ॥१३॥

गुरुं दृष्ट्वा तु तौ प्रेम्णा वबन्दाते पदे मुनेः।
 गुरुणा च शुभाशीर्दत्ता^३ गृह्ण ततः स्थितौ॥१४॥

अभ्यर्णे स्थापितौ तेन वशिष्ठेन महात्मना।
 प्रपच्छ कुशलं तौ हि वचसामृतवर्धिणा॥१५॥

श्रीवीरसिंह उवाच-

सदैव कुशलं नाथ गुरुर्येषां भवादृशः।
 कोटिजन्मसमुत्थेन धर्मेणैव तु लभ्यते॥१६॥

श्रीसूत उवाच-

शिष्यास्तु परिचर्यायां गवां याता यतस्ततः।
 वशिष्ठस्य मुनेः काले वशिष्ठः प्राह तौ पुनः॥१७॥

श्रीवशिष्ठ उवाच-

किमर्थमाश्रये यात्रा कृता चात्र मम प्रियौ।
 कथमिष्यामि तत् सर्वं सन्देहं मा मनः कृथा॥१८॥

श्रीरलकला उवाच-

जानासि त्वं च सर्वेषां संकल्पं मानसोद्भवम्।
 किमर्थं पृच्छसे स्वामिन् न शक्ता कथितुः त्वयि॥१९॥

१. श्रुत्वा चाथाप्य-ग

२. गुरो-ग

३. शुभा हाशीर्दत्ता-ग

४. कथिते-ग

सूत उवाच-

क्षणमात्रं मुनिः स्थितो ध्यानस्तिमितलोचनः।
 बालरूपी तदारामो मनस्याविर्बभूव ह॥२०॥
 स एव कृष्णरूपेण मुनिना ददृशे पुनः।
 सर्वं तेनैव विज्ञातं भविष्यं जन्म कर्म च॥२१॥
 एतद् ज्ञात्वा मुनिस्तूर्णमूर्चे रत्नकलां प्रति।

श्रीगुरुः उवाच-

शृणु रत्नकले वाक्यं संकल्पस्ते मनोहरः॥२२॥
 तव^३ कष्टबहुत्वाच्च संसिद्धिस्तु भविष्यति।
 गच्छतां तु युवां तत्र यत्र नारायणो मुनिः॥२३॥
 लोकानां स्वस्तयोऽद्यापि तपस्तप्ते^४ सुदारूणम्।
 सेवते नारदो यस्य पादपद्मं हि^५ नित्यदा॥२४॥
 नामा कलापग्रामस्तु विख्यातो जगतीतले।
 यत्र गत्वा न जायन्ते जनन्याः जठरे जना॥२५॥
 वसन्ति मुनयो यत्र राजर्षिणां कदम्बकम्।
 तत्र गत्वा जगन्नाथमाराधय जगद्गुरुम्॥२६॥
 चैत्रे मासि सिते पक्षे नवमी पक्षवद्धिनी।
 पुनर्वसुयुता चैव युवाभ्यां क्रियतामिति॥२७॥
 निराधारौ च वर्षायां हेमन्ते जलशायिनौ।
 तापिनौ^६ किल चार्णीनां पञ्चानां चैव ग्रीष्मके॥२८॥
 भवतां तु फलाहारौ कायक्लेशरतौ पुनः।
 जिह्वा रामचन्द्रस्य नित्यं जपपरायणौ॥२९॥
 अतसीपुष्पसंकाशं द्विभुजं रघुनन्दनम्।
 ध्यायन्तो मनसा चैवं लभतां पुत्रमीश्वरम्॥३०॥

१. वशिष्ठ-ग
२. न तु-ग
३. तपस्तप्त-ग
४. च-ग
५. तापसौ-ग

वतेन नवमीनां तु तपसा दुर्घटेन वै।
द्वापरान्ते युवा जन्म लभेतां गोकुले पुनः॥३१॥
वीरसिंहस्तु नन्दो वै यशोदा भवेत्वियम्।
रामोयं कृष्णास्तपेण पुत्रस्त्वं च भविष्यति॥३२॥
इत्युक्तौ मुनिना तौ तु प्रहृष्टे द्वौ बभूवतुः।
तं प्रणाम्य यथान्यायमायतुः स्व गृहं पुनः॥३३॥
आहूय द्राह्मणान् सर्वास्तथा मागधबन्दिनः।
अश्वान् गजान् रथान् प्रादाद् वीरसिंहो विचक्षणः॥३४॥
सर्व दत्त्वा तु विप्रेभ्यः धरां वृत्तिकरीमपि।
गृहदानं च गोदानमन्नदानमणेरपि॥३५॥
सन्तर्प्य च यथान्यायं प्रणामकरोत्ततः।
अयोध्यावासिनः सर्वे दम्पत्योर्द्रष्टुमागताः॥३६॥
साधु साधु वदन्तस्ते परिवद्वुः^४ समन्ततः।
ब्रह्मचर्यधरौ तौ च सूक्ष्मवस्त्रधरावुभौ॥३७॥
हर्ष्य च गुरुवे दत्त्वा राजानं प्रापतुः पुनः।
राजा सभाजितौ तौ च जगाद वचनं नृपः॥३८॥

श्रीराजा दशरथ उवाच-

धन्यो युवां महाभागो कुलरीतिकरौ मम।
रघूनां च कुले जातास्तेषां रीतिस्तु चेदृशी॥३९॥
जरायाग्रस्तमात्मानं दृष्ट्वा हित्वा गृहं वनम्।
जग्मुः पूर्वे महात्मानो युवाभ्यां तु तथा कृतम्॥४०॥
न चापूर्वं कृता वृत्तिः पूर्वैराचरिता कृता।
गम्यतां गम्यतां तत्र मा विलम्बस्तु क्रियताम्॥४१॥

-
१.	रामो वा-ग	
२.	ते-क	
३.	वृत्तिकरा-क	
४.	परिवार्य-ग	
५.	हिरण्य-ग	६. याता-ग
७.	जराया-ग	
८.	नाना पूर्वा-ग	

तीर्थं जिगमिषोर्यस्तु यात्राभङ्गं करोति च।
 रौरवे पच्यते मूढः साकं पितृपितामहैः॥४२॥
 तत्र गत्वा जगन्नाथमाराधयः महामते।
 नारायणस्तु विश्वात्मा लिप्सां ते पूर्यिष्यति॥४३॥

श्रीदम्पतिः उवाच-

एवं भवतु भो राजन् तव वाग् यथार्थतः।
 चक्रतुर्गमनायैव राज्ञा चानुगतौ पथि॥४४॥
 राजद्वारे स्तथाप्यन्यैः संस्तुतौ यथतुर्वनम्।
 विनिवार्यं पुनः सर्वान् पूजितौ तैश्च पूजितान्॥४५॥
 आश्रमं तु हरेः प्राप्य मुदितौ तौ बभूवतुः।
 उषित्वा तत्र तौ वर्षान् नवमीन्नतपरायणौ॥४६॥
 तीर्थस्नानरतौ तौ च जपध्यानपरायणौ।
 एवं च कुर्वतौ स्वैरमेकादश समागताः॥४७॥
 कायक्लेशं च कुर्वाणी तस्मिन् संन्यस्तमानसौ।
 तदा रामः प्रसन्नात्मा दर्शयामास स्वां तनुम्॥४८॥
 वरं ब्रूहि वरं ब्रूहि तुष्टेऽहं तपसा च वाम्।

सूत उवाच-

वाक्यं निशम्य रामस्य ह्यमृतेनैव सिञ्चित्तौ॥४९॥
 प्राहत् रामचन्द्रं च गिरा गद्गदया च तौ।
 तयोर्वाणी तु जिह्वायामुवास रामप्रेरिता॥५०॥

श्रीदम्पतिः उवाच-

एकादश समास्तप्तं तपः परमदुष्करम्।
 तावत् परिमितं राम ह्यावयोस्त्वं गृहेः वस॥५१॥

१. मापराधय-ग
२. दम्पती ऊँचतुः-ग
३. वाक्यं-ग
४. राजदारैः
५. यद्यतु-ग
६. सम्यकं स्तिमितमानसौ-क
७. समा प्राप्तां-ग
८. गृहं-ग

पुत्रो भूत्वा न जानीमः त्वतत्त्वं भरताग्रज।

श्रीरामोवाच-

एवं भवतु वां पूर्णः कामः सम्पद्यते युवाम्॥५२॥

एकादशैव वर्षाणां निवसिस्यामि ते गृहे।

द्वापरान्ते तु वैकृण्ठं यास्यथः परमाद्बुद्धतम्॥५३॥

यं प्राप्य न निवर्तन्ते संसारे मृत्युभक्षके।

इत्युक्त्वा तु गतो राम आत्मनः परमां दिशम्॥५४॥

तौ तु देहं परित्यज्य विष्णुलोकं च जग्मतुः।

द्रोणोधरेति जज्ञाते^१ देवलोके पुनस्तुतौ॥५५॥

तत्रापि ब्रह्मणाङ्गपौ ते याते परमं तपः।

अजेनेति वरो दत्त्वा हरिः पुत्रो भविष्यति॥५६॥

इत्युक्तौ च पुनः स्वर्गे भुक्त्वा भोगान्निजार्जितान्।

गोकुले च तदोत्पन्नौ यशोदानन्द एव च॥५७॥

द्वापरान्ते महात्मानौ वसुदेवस्तु देवकी।

मथुरायां तयोर्जाति ईश्वरो लक्ष्मणाग्रजः॥५८॥

आत्मनो वरदानाच्च वराच्चैव तथाविद्ये।

पितरौ च परित्यज्य कृष्णरूपेण राघवः॥५९॥

निवाससमकरोतत्र नन्दवेशमनि माधवः।

वीर्याणि तस्य भूरीणि यथा रामस्य सन्ति हि॥६०॥

रामस्तु कृष्णरूपेण रामरूपेण माधवः।

तयोः भेदं न कर्तव्यं कृत्वा वै पापमानुयात्॥६१॥

अनेन कारणेनैव होकादशसमा हरिः।

उवास गोकुले कृष्णे मथुरायां ततो गतः॥६२॥

मया कथितं सर्वं रामवृत्तं च शौनकः।

शृणुयात् कीर्त्येद्वापि पापहानिश्च तस्य वै॥६३॥

इति सत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे त्रिशत् (त्रिशद) अध्यायः॥३०॥

१. त्वां च हि-ग

२. जज्ञाते-क

एकत्रिंशोऽध्यायः

श्रीशौनक उवाच-

यत्त्वया वर्णितं स्वामिन् नवमीन्नतकरावुभौ।
 माहात्म्यं चैव मे द्वौहि नवम्यां विधिपूर्वकम्॥१॥
 कस्य कस्य विशुद्धिश्च नवम्याश्च न्रतेन वै।
 मनो न तृप्यते सूत मिष्ठा रामकथा यतः॥२॥

श्रीसूत उवाच-

श्रूयतां भो द्विज श्रेष्ठ सेतिहासं कथानकम्।
 यस्य श्रवणमात्रेण रामप्रीतिश्च जायते॥३॥
 पुरा त्रेतायुगे ब्रह्मन् महेन्द्रो^१ गिरिसत्तमः^२।
 अगस्त्यश्च तपस्तेषे पर्वते मुनिसेविते॥४॥
 यस्मिन् वृक्षाः प्रहादीर्थाः गगनस्पर्शिनो द्विजः।
 सालास्तालास्तमालाश्च आग्राः नीपाश्चखादिराः॥५॥
 धातृवृक्षाः प्रहादीर्थांश्चित्त्विणीकाः धवास्तथा।
 कपितथाः वज्रुलाश्चैव जातृवृक्षाः सतिन्दुकाः॥६॥
 विल्वाः निम्बास्तथाचोच्चैर्बद्याभयामलाः।
 खर्जूराग्रातकव्राताः पारिजातादयो द्रुमाः॥७॥
 पनसा कोविदाराश्च सरलाः देवदारवः।
 पाटलाश्चम्पकाश्चैव नागचम्पादयो द्रुमाः॥८॥
 एतेरन्यैश्च^३ वृक्षैश्च शोभिते पर्वतोत्तमे।
 महेन्द्र च तपस्तेषे ह्यगस्त्यो भगवानृषिः॥९॥

१. महेन्द्रे-ग

२. गिरिसत्तमे-ग

३. एतैर्णैश्च-क

महा महाशिला: यत्र लताभिः परिगुम्फिताः।
 यस्य शृङ्गे घनावासं कुर्वन्ती सततं घनाः॥१०॥
 भानौ मार्गं समारोद्धुं पुनर्विन्य इवो स्थितः।
 प्रभाभिश्च मणीनां तु सदा दीप्तो बभूव यः॥११॥
 लतानां च^१ वितानैश्च^२ वेष्टितः पुष्पशालिभिः।
 गगनं यस्तु शृङ्गेश्च भुवं पादैरमित्रितः॥१२॥
 सर्वं व्याप्य यथा विष्णुस्तथा पर्वतसत्तमः।
 पुष्पैश्चात्मतटोत्थैर्यः पक्षिणो मदृको^३ नगः॥१३॥
 बह्वानस्तु^४ यत्र नद्यस्तु चावरोहन्ति भूतले।
 पितुरङ्गाद्यथा कन्याः पतिं सिंधुमुपाद्वृताः॥१४॥
 सुमेरोर्यंत्र चादाय महेन्द्रस्याचले सुराः।
 रत्नानि विविधान्येव^५ चक्रुस्ते चेन्द्रप्रीतये॥१५॥
 यस्माद् धनानि लोकाश्च धनाढ्यादिव लेभिरे।
 यत्रारुहु जनैप्रेण्णा साक्षात् सूर्यो विलोक्यते॥१६॥
 क्षणे क्षणे मुनिनां तु हृद्यानदो^६ येन जायते।
 पौर्णमास्याः क्षपा^७ नूनं पूर्वस्यां तु हिमांशुकम्॥१७॥
 मार्तंण्डं च प्रतीच्यां तु हयस्तस्योपरिः मस्तके।
 बिभर्ति घण्टके द्वे तु चन्द्रसूर्यो यथात्विभः॥१८॥
 सुवर्णानां शिला यत्र रौप्यानां तु विशेषतः।
 यस्य शृङ्गेषु गीर्वाणाः स्थिताः पश्यन्ति भास्करः॥१९॥

१. हि-ग
२. प्रतानैश्च-ग
३. मादको-ग
४. बह्वाश्च-ग
५. विविधान्यत्र-ग
६. विलोकते-ग
७. हृद्यानदो-ग
८. पौर्णमास्यामयं-ग
९. हायगस्त्योपरि-ग

दिवानक्तं तथा चन्द्रं युक्त्या नयनं यथा।
 शृङ्गेभ्यो यत्र धाराश्च पतन्ति पृथिवीतले॥२०॥

जलदास्तु निजैगत्रै सदैवाच्छादयन्ति यम्।
 मानिन्यो यत्र मानं तु त्यक्त्वा क्रीडन्ति स्वामिना॥२१॥

यस्य तटाः महादीर्घाः प्राणिनां चैव दुर्गमाः।
 तरवो यत्र पुष्पाणि विभ्रन्ति स्वशिखोपरिः॥२२॥

सञ्चरन्ति मृगाः यत्र चाङ्गानीव महीभृतः।
 हूयन्ति^३ कोकिलाः यत्र छायायां पथिकानिव॥२३॥

किन्नराः यत्र वर्तन्ते युक्ताः नानाविधैः मुखैः।
 नराननमयं दृष्टवास्तुरङ्गवदनश्चयः॥२४॥

यः स्पर्द्धते^४ तु तं दृष्ट्वा प्रियायाशचुम्बने रतम्।
 नराननोपि तं दृष्ट्वा प्रियायाः परिरम्भणे॥२५॥

यः स्पर्द्धति तथा चोच्चैः पर्वते^५ मुनिसेविते^६।
 वाष्पो यत्र महादीर्घाः मणिसोपानशोभिताः॥२६॥

नीलोत्पलैर्जलं^७ यासां नीलेनैव तु मिश्रितम्।
 बह्नीनां तु कुलं यत्र चमरीणां तु^८ विद्यते॥२७॥

लज्जां वहन्ति तत्राथ देवानां बत योषितः।
 गुहायाः सन्मुखे कुड्यं तस्यामेव सुसंस्थितः॥२८॥

सूर्यरश्मेस्तु सम्पर्को मणिभिस्तु^९ यदा भवेत्।
 भवन्ति ब्रीडिताः नग्नाः दुकूलानां च धारणे॥२९॥

कलभाः^{१०} यत्र क्रीडन्ति पद्मानां कुसुमैरिभाः^{११}।
 रात्रावौषधयो^{१२} यत्र प्रज्वलन्ति सहस्रशः॥३०॥

-
१.	स्वशिशो-ग	२.	रटन्ति-ग
३.	स्पर्द्धन्ते-क	४.	वर्तते-ग
५.	मुनिसेवने-क	६.	चलं-ग
७.	च-ग	८.	सुसंस्थिताः-ग
९.	मणिभिः तौ-क	१०.	कलभै-ग
११.	कुकुमैरिभाः-क		
१२.	यत्रा चौ-क		

मदमत्तास्तु गन्धर्वाः यत्र क्रीडन्ति भूरिशः।
 कामिनीभिर्दिवारात्रौ देवता इव नन्दने॥३१॥
 वर्षाकाले घनान् वीक्ष्य हाथोभागे तु लम्बितान्।
 आरोहन्ति तदा श्रृंगमुच्चकैस्तन्निवासिनः॥३२॥
 एवंभूते हाथो भागे तत्र वसन्ति चार्ययः सुराः।
 आसनं तु महेन्द्रस्य तथा वायोः शुभस्थलम्॥३३॥
 हिमांशोर्यत्रं चास्थानं तथा चोमाकपर्हिनोः।
 सिन्धुजा गिरिजा यत्र सावित्री च सरस्वती॥३४॥
 अदितिश्च दितिश्चैव क्रीडन्ति पतिभिः सह।
 बलारातेरगेः ह्येवमुवास कुम्भसम्भवः॥३५॥
 नामा सुतीक्ष्णः शिष्यो हि मुनिं पप्रच्छ यलमान्।
 यूयं पृच्छथ रामस्य नवम्यां व्रतमुत्तमम्॥३६॥

श्रीसुतीक्ष्ण उवाच-

भगवन् योगिनां श्रेष्ठ नवम्यास्त्वं फलं वद।
 व्रतस्य करणे वापि को विधिस्तत्र कथ्यते।
 पापानां प्रलयं कस्य चकार नवमीव्रतम्॥३७॥

सूत उवाच-

सुतीक्ष्णोन पृष्ठो वै प्रत्युवाच मुनीश्वरः॥३८॥

श्री सत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे श्रीरामनवमीमाहात्मो एकत्रिंशोऽध्यायः॥३९।

१. वार्षकान् घानान्-ग
२. हिशो-क
३. यम-ग
४. यत्तुमा-क
५. कार्यते-ग

द्वात्रिंशोऽध्यायः

श्रीअगस्त्य उवाच-

ततोऽहं कथयिष्यामि नवमीं पापानाशिनीम्।
 यस्यां हि जन्म रामस्य पूर्णस्य परमात्मनः॥१॥
 चेत्रै मासि सिते पक्षे नवम्यां तु पुनर्वसुः।
 तत्र मध्याह्नवेलायां कौशल्या सुषुवे सुतम्॥२॥
 ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धचारणगुह्यकाः।
 दिव्यतूर्यांप्यवादं तमुदितास्तत्र तत्र ह॥३॥
 चिन्तामणिर्मणीनां तु वृक्षाणां कल्पवृक्षवत्।
 व्रतानामपि सर्वेषां तथा वै नवमी व्रतम्॥४॥
 ये कुर्वन्ति व्रतं विप्र नवमीं मुक्तिदायिनीम्।
 महोत्सवं तथा पूजा तेऽपि यान्ति परां गतिम्॥५॥
 देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं साधूनां रक्षणाय च।
 वधार्थं यातुधानानामवतीर्णः स्वयं हरिः॥६॥
 चैत्रे मासे नवम्यां तु जातो रामः स्वयं हरिः।
 पुनर्वस्वर्क्षसंयुक्ता सा तिथिः सर्वकाम्मदा॥७॥
 श्रीरामनवमी प्रोक्ता कोटिसूर्यग्रहाधिका।
 चैत्र शुक्ला तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि॥८॥
 तस्मिन् दिने महापुण्ये राममुद्दिश्य भक्तितः।
 यत्किञ्चित् क्रियते कर्म तदभवक्षयकारकम्॥९॥
 उपोषणं जागरं च राममुद्दिश्य तर्पणम्।
 तस्मिन् दिने तु कर्तव्यं ब्रह्मप्राप्तिमधीप्सुभिः॥१०॥

-
१. ग-मातृकायांमेतदधिकं प्राप्यते-' भक्तितः। यत्किञ्चित् क्रियते कर्म तद्वक्षयकारकं।।
 उपोषणं जागरं च राममुद्दिश्य-'

राम एवं परं ब्रह्म तदिनं रामतोषकम्।
 उपोषणं जागरणं तस्मात् कुर्याद् विशेषतः॥११॥
 यस्तु रामनवम्यां तु भुड्क्ते मोहाद् विमूढधीः।
 कुम्भीपाकेषु पच्चन्ते घोरेषु नात्र संशयः॥१२॥
 यस्तु रामनवम्यां तु नियतस्तर्पयेत् पितृन्।
 ते सर्वे तत्क्षणादेव यान्ति विष्णोः परं पदम्॥१३॥
 यस्तु रामनवम्यां तु दद्यात् विज्ञानुसारतः।
 यत् किञ्चिदपि तत् सर्वं महादानसमं भवेत्॥१४॥
 धन्यो लोको व्रतपरो रामनामपरायणः।
 तिथिर्धन्या च नवमी यस्यां जातो हरिः स्वयम्॥१५॥
 ये नवमीव्रतपराः महोत्साहरताश्च ये।
 रामरूपाः गतिं यान्ति चाक्षयाः सुरसेविताम्॥१६॥
 यस्तु रामनवम्यां तु कुर्याद्रामव्रतं यदि।
 तुलापुरुषदानाद् फलं प्राज्ञोति मानवः॥१७॥
 सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे महादानैः कृतैः हुतैः।
 यत्फलं तदवाज्ञोति श्रीरामनवमीव्रते॥१८॥
 कुर्याद् रामनवम्यां तु ओपोषणमतन्द्रितः।
 नै मातुर्गर्भमाज्ञोति सैव० रामो भवेत् स्वयम्॥१९॥
 नवमी चाष्टमीयुक्ता वर्ज्या विष्णुपरायणैः।
 उपोषणं नवम्यां वै दशम्यामेव पारणम्॥२०॥
 नीलोत्पलदलश्यामं पीताम्बरधरं विभुम्।
 द्विभुजं कञ्जनयनं दिव्यसिंहासने स्थितम्॥२१॥
 वशिष्ठाद्यैश्च परितो वृत्तं रत्नकिरीटिनम्।
 सीता०संलापचतुरं दिव्यगन्धादिवासितम्॥२२॥

१.	स्वयं-ग	२.	नवम्या-क
३.	भगवद्गुप्तां-ग	४.	चाक्षयं-ग
५.	तुलापुरुषदानादि-ग	६.	ग-मातुकायां नास्ति।
७.	नैव-ग	८.	नुत-ग
९.	पीता-ग		

चापद्वयंकरं^१ चागे सेवितं लक्ष्मणेन च।
 शत्रुघ्नाभरताभ्याज्च पार्श्वयोरथं सेवितम्॥२३॥
 ध्यायन्ननन्यभावे न द्वादशाक्षरमन्त्रतः^२।
 पूजयेद् विहितो नित्यं श्रीरामं न्यासपूर्वकम्॥२४॥
 मन्त्रसम्ब्यां विधायैव त्रिकालं पूजयेत् सदा।
 न पुष्करसमं तीर्थं न व्रतं नवमी समम्॥२५॥
 न केशवात् परो देवो न नदी जाह्नवी समा।
 किं वर्णयाप्यहं विप्र रामजन्मदिनं शुभम्॥२६॥
 स्वयं ब्रह्मावतीर्णो हि लोकानां च सुखावहः।

सूत उवाच-

सुतीक्ष्णोऽपि पुनः प्रश्नं चकार मुनिपुङ्गवम्॥२७॥
 माहात्म्यं रामदेवस्य नवम्यां पूजनं तथा।

श्रीसुतीक्ष्ण उवाच-

भगवन् योगिनां श्रेष्ठं सर्वशास्त्रविशारदः॥२८॥
 किं मन्त्रं किं परजाप्यं किं ध्यानं मुक्तिसाधनम्।
 ज्ञातुमिच्छामि तत्सर्वं ब्रूहि मे मुनिसत्तमः॥२९॥

श्री अगस्त्य उवाच-

सुतीक्ष्ण त्वं महाभाग शृणु वक्ष्यामि तत्त्वतः।
 यत्परं यद्गृणातीतं यज्ञ्योतिरमलं भुविः॥३०॥
 तदेव परमं तत्त्वं वैनवल्यपदकारणम्।
 श्रीरामेति परमं जाप्यं तारकं ब्रह्मसंज्ञकम्॥३१॥
 ब्रह्महत्यादिदोषघ्नमिति वेदविदो विदुः।
 श्रीरामरामरामेति जनाः प्रवदन्त्यपि सर्वदा॥३२॥
 तेषां भुक्तिश्च मुक्तिश्च भविष्यति न संशयः।
 नपस्कृत्य प्रवक्ष्यामि रामनाममनामयम्॥३३॥

१. चापद्वयकरे-ग
२. द्वादशाक्षरमन्वहं-ग
३. तमन्त्रं-ग
४. शुचि-ग
५. राम राममनामयम्-क

अयोध्यानगरे रम्ये रत्नमण्डपमध्यगे ।
 स्मरेत् कल्पतरोमूले रत्नसिंहासनं शुभम्॥३४॥
 तन्मध्ये इष्टदलं पदं नानारत्नप्रवेष्टितम् ।
 सौवर्णं राजतं वापि कारयेद्रघुनन्दनम्॥३५॥
 पाशवे भरतशत्रुघ्नौ धृतछत्रकरावुभौ ।
 चापद्वयसमायुक्तं लक्ष्मणं कारयेत् सुधी॥३६॥
 मातुरङ्गशयं राममिन्द्रनीलसमप्रभम् ।
 कोमलाङ्गं विशालाक्षं विद्युद्वर्णाम्बरावृतम्॥३७॥
 भानुकोटिप्रतीकाशं किरीटेन विराजितम् ।
 रत्नग्रैवेयकेयूररत्नकुण्डलशोभितम्॥३८॥
 रत्नकाञ्चनमञ्जीरकटिसूत्रैरलङ्घृतम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं मुक्ताहरोपशोभितम्॥३९॥
 सौवर्णं राजते पात्रे घट्कोणैश्चैवं संयुते ।
 अलाभे विल्वपीठे वा॒ स्थापयेद् रघुनन्दनम्॥४०॥
 वस्त्रद्वयसमायुक्तं दिव्यरत्नविभूषितम् ।
 अस्त्रशक्तिसमायुक्तं देवेशं पूजयेत्क्रमात्॥४१॥
 प्रणवं पूर्वमुच्चार्यं नमः शब्दं ततो वदेत् ।
 भगवत्पदमाभाष्य वासुदेवाय इत्यपि॥४२॥
 ततः सर्वात्मसंयोगस्ततः॑ पीठात्मने नमः॑ ।
 इति मन्त्रेण तन्मध्ये कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं॑ पुनः॥४३॥
 एवं सम्पूजयेत् पीठं॑ देवमावाहा पूजयेत् ।
 अर्धादिधूपदीपान्तानुपचारान् विधाय च॥४४॥

१. कोमलाङ्गे-क
२. घट्कोणं चैव-क
३. संयुतम्-क
४. च-क
५. ग-मातृकायां 'स्ततः' पदं नास्ति ।
६. नमो नमः-ग
७. पुष्पाञ्जलीन्-ग
८. पीठे-

ततोऽनुज्ञाप्य देवेशं परिचारांश्च^१ पूजयेत्।
 पूर्वं च षट्कोणेषु हृदयादीनि षट् क्रमात्॥४५॥
 मूलमन्त्रेण कर्तव्यमुपचाराश्च षोडशः।
 इन्द्रादिलोकपालांश्च वशिष्ठादिमुनीनपि॥४६॥
 सर्वदिक्यालमन्त्रेण पूजयेद् भक्तिसंयुतः।
 अशोककुसुमैर्युक्तमर्थं देवस्य दापयेत्॥४७॥

अथ अर्धमन्त्रः-

दशाननवधार्थाय धर्मसंस्थापनाय च।
 दानवानां विनाशाय दैत्यानां निधनाय च॥४८॥
 परित्राणाय साधूनां जातो राम स्वयं हरिः।
 गृहाणार्थं मया दत्तं आतृभिः सहितोनघः॥४९॥
 प्रतियामं विशेषेण चार्चये द्रघुनन्दनम्।
 पुराणैः स्तोत्राठैश्च वेदपारायणेन च॥५०॥
 नृत्यगीतैश्च वाद्यैश्च रात्रिशेषं व्यपोह्य च।
 प्रातः स्नात्वा च सावित्रीं जप्त्वा संध्यामुपोषयेत्॥५१॥
 दशाक्षरेण मन्त्रेण देवेशं मनसा स्मरेत्।
 देवदेवं प्रणम्याथ पूर्ववत् पूजयेत् सुधीः॥५२॥
 नवम्यां पूजनं तुभ्यं श्रीरामस्य ह्युदाहृतम्।
 माहात्म्यं कथयिष्यामि सेतिहासं पुरातनम्॥५३॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 द्वात्रिंशोऽध्यायः॥३२।

१. परिचारांश्च-ग
२. गृहाणार्थ-ग
३. चार्चये-ग

त्रयस्त्रिंशोष्यायः

श्रीअगस्त्य उवाच-

१अथ ते कथयिष्यामि कथां परमसुन्दराम्।
 मरुकान्तारदेशो च बभूवः पञ्चपापिनः॥१॥
 एकस्तु तैलकारो हि^२ लै॒प्यकेति च कथ्यते।
 तनुकारो द्वितीयश्च नामा शड्कुरिति श्रुतः॥२॥
 तृतीयश्च नटो ज्ञेयः आह्वातस्य^३ तु लुण्ठकः।
 चतुर्थो धीवरो दुष्टो नामा लोके च जनुहा॥३॥
 पञ्चमं कुम्भकारस्तु धर्महेतिप्रथामगात्।
 पञ्चग्रामे तु पञ्चानामेकस्थस्यास्थितीरभूत्॥४॥
 तैलकारस्य गोदोषो बभूव तैलपीडने।
 इति दोषं चरैः ज्ञात्वा राजा^५ ग्रामाद् वहिः कृतः॥५॥
 तनुकारस्तु भार्यामामनुजस्यैव सङ्कृत्।
 नटश्च पथिकान् सर्वान् सदा लुण्ठति कानने॥६॥
 धनुर्बाणधरः पापी तनुकारगृहे स्थितः।
 राजा तौ तु गृहीत्वा च यष्टिघातानकारयत्॥७॥
 धीवरः^६ कुम्भकारश्च सदा चौर्यपरायणौ।
 राजलोकैः गृहीतौ च कदाचिच्चौरकर्मणि॥८॥
 बद्धवा नीतौ नृपस्याग्रे पापिनौ परतापिनौ।
 विमलात्मेति राजर्धि देहभङ्गं न चाकरोत्॥९॥

१. इयं पङ्क्षः ग-मातृकायां नास्ति।

२. मू-ग

३. ल्लु-ग

४. आहातस्य-ग

५. कस्याथितिरप्यभूत-ग

६. रामा-क

७. कारयेत्-ग

एवः राज्ञां परो धर्मशौराणां भारणः तु व्यत्।
ज्ञानिनां तु मतं नैव तस्माद् राजा विमोचितौ॥१०॥

देहभेदेन यो दण्डः कर्त्तव्यो विदुषाः न वै।
वपनं द्रविणादानं देशनिर्दयिणं तथा॥११॥

एष हि सर्वदुषाः वधो नान्योस्ति दैहिकः।
इति ज्ञात्वा नरेशेन राजा निर्यापितौ च तौ॥१२॥

तैलकारो नटशैव कुम्भकारः कुविन्दकः।
धीवरोऽपि महापाणी पञ्चानां मेलनं बने॥१३॥

बभूव पापिनां दैवाद्विंश्चाणां परतापिनाम्।
ग्राममागत्य पञ्चैते चौर्यं कुर्वन्ति नित्यशः॥१४॥

मुषित्वा द्रव्यबहुलं पलायन्ति वनं पुनः।
ग्रामान्तरं पुनर्गत्वा तत्र चौर्यं च चक्रिते॥१५॥

तस्मिन् देशे च ये ग्रामाः लुण्ठतास्तैश्च पापिभिः।
मुषित्वा तत्र बहुलं वेश्याभोगपरायणाः॥१६॥

मद्यपानरताशैव मांसाहारोपजीविनः।
गोविप्रसुरसाधूनां सदा निन्दापरायणाः॥१७॥

एवं ते पापिनो राजा स्वदेशाच्च निराकृताः।
राजा निराकृताः सर्वे दुरिष्टतास्ते सदाभवन्॥१८॥

देशादेशान्तरं गत्वा न पुनः शर्मं लेभिरे।
किं कुर्मोपि वयं चापि लुब्धनो ह्यनिशं मुहुः॥१९॥

१. मरण-ग
२. हि-ग*
३. देहाभेदेन-क
४. विदुषानरे-ग
५. सर्वदुनां-क
६. नान्यो हि-ग
७. कुविंदुषः-क
८. पालयति-क
९. हि-ग
१०. सदाभ्रमन्-ग

भ्रमन्त एव ते सर्वे नानादेशेषु पामराः।
 चक्रुरेनासि सर्वे लोके नानाविधानि च॥२०॥
 पापेन दुःखिता सर्वे मुहुर्लानिं च लेभिरे।
 मधुमासे महादिव्ये नवम्यां रामजन्मनि॥२१॥
 स्नानार्थं च जनाः चेन्द्रप्रस्थात् प्रचेलिरे।
 तेषां सङ्गस्तु तेषां वै चौराणामपि लुम्पताम्॥२२॥
 एवं विचार्य ते चौराः करिष्यामोत्र चौर्यताम्।
 पृष्ठस्तु पथिकैः पञ्चग्रामानं तु ब्रुवन्तु नः॥२३॥
 चौराः ऊचुः-

वयं वै चात्रिणः सर्वे मरुकान्तारवासिनः।
 तीर्थयात्रां करिष्यामो श्रीमतां सङ्गमे वयम्॥२४॥
 तेषामितीरितं वाक्यं किञ्चित्त्रोच्चुश्च ते जनाः।
 अयोध्यायां गतास्ते तु नराः सुकृतिनो द्विजाः॥२५॥
 चौरस्यावसरस्तेषां नाभवत् पापकर्मणाम्।
 उपशत्यमयोध्यायाः पुर्याः द्वारे समाजगुः॥२६॥
 अयोध्यायां तु ये विज्ञाः मूर्तिमन्तस्तु ते सदा।
 कामक्रोधश्च लोभश्च दम्भः ऽस्तम्भोऽथ मत्सरः॥२७॥
 निद्रा तन्द्रा तथालस्यं पैशुन्यमिति ते दशा।
 हस्ते दण्डं गृहीत्वां ताम्भूर्तिमन्तो विदुद्वुः॥२८॥
 वध्यमानांश्च तान् दृष्ट्वा दयायुक्तोऽब्रवीन् मुनिः।
 असितो नाम मेधावी मा निषेधतः चागतान्॥२९॥
 भविष्यति महापृण्यं युष्माकं पापतारणे।
 इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं विज्ञ ते च चक्रिरे॥३०॥
 तस्मिन्नवसरे चौरा असितं वाक्यमब्रुवन्।

चौर उवाच-

भगवन् के निषेधारण्येऽस्माकं^४ रोधने रताः॥३१॥

१. तेषु-ग
२. निषेधथ-ग
३. चौरा ऊचुः-ग
४. निषिद्धास्ते येऽस्माकं-ग

संशयं छिन्थ नो ब्रह्मन् तुभ्यं विप्र नमो नमः।

असित उवाच-

सभाग्याश्च भवन्तो हि येषां मागमनं त्विह॥३२॥

एते विद्या अयोध्यायां बाधन्ते हि नराधमान्।

मया निवारिता सर्वे त्यक्त्वा युष्मान् पुनर्गताः॥३३॥

विधिपूर्वमयोध्यायाः यात्रां कुरुत सत्तमः।

तीर्थयात्राप्रभावेण पापराशिर्विनश्यति॥३४॥

चौराः ऊचुः-

केनैव विधिना ब्रह्मन् तीर्थयात्रां चरेमहि।

येना पापाः वयं सर्वे व्रजिष्यामो मरावतीम्॥३५॥

असित उवाच-

यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयुतम्।

विद्या तपश्च कीर्तिंश्च स तीर्थफलमश्नुते॥३६॥

पापं न कुरुते यस्तु वाङ्मनो भ्यां शरीरतः।

यथाशक्त्या च दानेन स तीर्थफलमश्नुते॥३७॥

स्वर्गद्वारं समासाद्य वपनं कारयेद् व्रती।

स्नात्वा व्रजेत्तु रामस्य जन्मस्थानं विशेषतः॥३८॥

गोहत्या ब्रह्महत्या च गुरुस्त्रीगमनं तथा।

दोषेरतैस्तथाप्यन्यैर्निमुक्तो जायते क्षणात्॥३९॥

मधुमासे सिते पक्षे नवमी रामजन्म च।

समागताः नराः सर्वे देवगन्धर्वकिन्नराः॥३९॥

जन्मस्थानं हि पश्यन्ति स्नात्वा श्रीसरयूजले।

भवदिभः क्रियतां यात्रां पापनिर्णाशहेतवे॥४०॥

अग्रे गच्छतु पश्यन्तु ह्याशचर्यपरमाद्भुतम्।

श्रीसूत उवाच-

इत्युक्त्वा अन्तर्दधे योगी नामा सितो महामुनिः॥४१॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे त्रयस्त्रिंशत्यायः॥३३॥

१. एषा-क

२. उत्तर्दधे-ग

३. च बासितो मुनिः-क

चतुर्त्रिंशोध्यायः

सूत उवाच-

नगरं विविशुस्ते च पञ्च चौराश्च मोदतः।
 अयोध्यायाः तदा मूर्ति ददृशे चाग्रतश्च तैः॥१॥
 शुक्लाम्बरधरा देवी दिव्यचन्दनभूषिता^१।
 दिव्यमालां च कण्ठे हि विभृती सा मनोहरा॥२॥
 शंखचक्रधरा देवी चक्रास्त्रां शुभानना।
 मूर्तिमिदभश्च तीर्थेश्च परितः सेविता च सा॥३॥
 चामरेवीज्यमाना सा सखीभिः परिवारिता।
 रामप्रिया पुरी चाद्या विबुधैः सेविता च सा॥४॥
 वशिष्ठवामदेवाद्यमुनिवृन्दैरुपासिता ।
 ईदृशी विमला दृष्टा पुरी चाद्या महामुने॥५॥
 तथा पापैः पुरी दृष्टा तथा नान्यैश्च यात्रिभिः।
 असितस्य मुने: संगात्तथा तस्य वरेण च॥६॥
 अयोध्यादर्शनं चक्रुलोभिरे परम^२ पदम्^३।
 पापैर्न योध्यते यस्यास्तेनायोध्येति कथ्यते॥७॥
 यर्थार्थं तस्य शब्दस्य^४ कथयिष्यामि शौनक।
 दृष्ट्वा पापानि चौराणां गदामुद्यम्य सा पुरी॥८॥
 दुद्राव^५ पश्यतां तेषां चौराणां सम्मुखे तदा।
 भयं तु लेभिरे चौराः किमस्माकं हनिष्यति॥९॥

१. क-मातृकायां 'दिव्यचन्दन-शुभानना' पर्यन्तं नास्ति।

२. परमा-ग

३. मुदम्-ग

४. देवस्य-ग

५. दुहृवं-ग

इति मीमांसमानानां देहेष्यः पापाराशयः।
 निर्गता मूर्तिमन्तश्च युद्धाय समुपस्थिताः॥१०॥
 नीलवस्त्राः करालास्यास्तथा वै निम्ननासिकाः।
 लोहभूषणसंवर्गस्तथा रक्तशिरोरुहाः॥११॥
 हस्तेन रहिताः केचित् पदश्यां केचन वर्जिताः।
 नेत्रहीनास्तथा केचित् कुञ्जाः काणास्तथापरे॥१२॥
 भयंकरास्तथा चान्ये कुष्ठिनश्चापरे^१ तथा।
 नानावेषधराश्चान्ये पापानां पापविग्रहाः॥१३॥
 उद्यातायुद्धदोषदण्डाः सत्यायाः समुखं गताः।
 अयोध्यापि महावीर्या यथा नामा तथा गुणाः॥१४॥
 ताडितायोध्यया सर्वे गदया भीमवेगया।
 पलायनपराः सर्वे पुरस्तस्याः न^२ तस्थितरे॥१५॥
 तस्थुर्बहिश्च सत्यायाः ^३समेत्याशवत्थवृक्षके।
 रुदन्तो भैरवं नादं येन लोकाः विस्मिते॥१६॥
 पुर्व्याकारिता^४श्चौराः स्वर्गद्वारे समाययुः।
 यस्यां तिथी गताश्चौराः नवमी सा मधुमासिकी॥१७॥
 स्नात्वा च सरयूं दिव्यां जन्मस्थानं तु ते गताः।
 ब्रतिनो रामचन्द्रस्य जन्मभूमे^५ प्रदर्शनात्॥१८॥
 पापमुक्तास्तदा^६ सर्वे बभूवुः पञ्चपापिनः।
 तस्मिन्काले चाहूतौ चित्रगुप्तौ^७ यमेन वै॥१९॥
 कर्णे प्रोवाच गुह्यं च चौराणां सुखहेतवे।
 श्रीयम उवाच^८-
 क्षम्यतामपराधस्तु यन्मया ‘नोच्यतेऽधुना॥२०॥

-
१. कुष्ठिनो परयं-क
  २. पुरस्या-ग
  ३. नव-ग
  ४. सत्यात्याः समेत्यायाः-ग
  ५. पूर्व्या चाकारिता-क
  ६. पापमुक्ताश्च ते-ग
  ७. संयमन उवाच-ग
  ८. प्रो-ग

द्वियतां भवता चाथं चौराणां पापमार्जनम्।
 लेखनं पापपड्कतेस्तुं सत्यया तत् परिमार्जितम्॥२१॥
 विष्णोराद्या पुरी सत्या तस्या: माहात्म्यमीदृशम्।
 पापमुक्तास्तुते सबे पञ्चचौरास्तथायरे॥२२॥
 मुमुक्षवस्तु ये केनचिदयोध्यां समुपासते।
 कृतान्तस्य वचः श्रुत्वा मलिनो द्वाँ बभूवतुः॥२३॥
 गतः परिश्रमो ह्यादां बहुकालकृतौ 'लिपौ।
 एवं भवतुं भो काल लेखनाद्युपरतां वयम्॥२४॥
 जन्मभूमेस्तु रामस्य यदि पापानि यान्ति वै।
 पापिनस्तु गमिष्यन्ति साकेतं रामजन्मनि॥२५॥
 गतपापाः भविष्यन्ति कलिकाले तु पापराः।

सूत उवाच-

एवं विश्राव्य तस्याग्रे विवर्णवदनां तु ताँ।
 समार्जन्तु लिपिं शीघ्रं चौराणां पापसम्भवाम्॥२६॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 चतुर्तिंशोध्यायः।

-
१. चा-
  २. लेपणं-क
  ३. पापपञ्चतस्तु-ग
  ४. हौवम्-क
  ५. कृतालपौ-ग
  ६. चित्रगुप्तोवाच-क
  ७. लेषणोपरता-क
  ८. विवर्णवदने-ग

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

यमेन प्रेषिताः दूताः पर्यटन्ति सदा क्षितौ।
पुर्याः परिसरे ते तु ददृशुः पापविग्रहान्॥१॥

यमदूत उवाच^१-

के यूं पिप्पले स्थित्वा दुःखशोकपरायणाः।
किं कर्तुमाश्रिताः यूं पिप्पले कुत्रिवासिनः॥२॥

पापविग्रहाः ऊचु-

मरुकान्तारे चोत्पज्जा पापिभ्यः प्रतिपालिताः।
मातरं पितरं त्यक्त्वा मर्यादां वेदसम्भवाम्॥३॥

अस्मासु प्रीतिसंयुक्तास्तैर्वयं प्रतिपालिताः।
ते वयं यात्रिसङ्घेन साकेतं प्रति चागताः॥४॥

ताडिताश्च वयं सर्वे पुर्यां विमलया स्वया॥५॥

देहं त्यक्त्वा च तेषां तु दुःखितात्र वसेमहि।
‘नवमी चैत्रमासस्य शुक्ल चाद्य प्रवर्तते॥६॥

तस्याः व्रतप्रभावेन सरयून्नानतः पुनः।
दर्शनाद्रामदेवस्य जन्मभूमेर्विलोकनात्॥७॥

नामा सन्तानकं लोकं विमानैस्तत्र ते गताः।
तेषां वियोगदुःखेन मित्राणां गमनेन च॥८॥

यैरिमेऽपालिताः मित्रैः धर्मं त्यक्त्वा महात्मभिः।
ते परित्यज्य वास्माकं लोकसन्तानकं गताः॥९॥

-
१. यमदूताः ऊचतुः-ग
  २. कुत्ते-क
  ३. ‘नवमी- पुनः’ पर्यन्तं ग-मातृकायां नास्ति।
  ४. यैरहं-ग

मित्रसङ्गवियोगेन दुःखिताश्चात्र संस्थिताः।
 सूत उवाच-
 मनो वै करुणायां तु दूतानां संबभूव ह ॥१०॥
 अब्लुवन् वचनं क्रूरं पापस्तपान् सांत्वयन्।
 यमदूताः ऊचुः-
 सहायं तु करिष्यामो युष्माकं मित्रमेलने ॥११॥
 कार्यं तु विद्यतेऽस्माकं हता चाज्ञा यमस्य भोः।
 ईदृशी विमला धृष्टा पापिनां च गतिप्रदा ॥१२॥
 भवद्धिः स्थीयतां चात्र यावत् ब्रूमो यमं प्रति।
 सूत उवाच-
 इत्युक्त्वा संयमनीं जगमुर्यमदूर्तास्त्वरान्विताः ॥१३॥
 यमं निवेदयामासुः पापानां दुःखमेव च।
 श्रीयम उवाच-
 विमलायाश्च माहात्म्यं शुक्ला च नवमीस्तथा॑ ॥१४॥
 एतैर्नज्ञायते दूर्तमेहिमा चक्रपाणिनः।
 जन्मभूमेस्तु माहात्म्यं वक्तुं शक्तो न पद्मजः ॥१५॥
 पापकोटिसमायुक्तश्चेत्रै नवमिके॒ तिथौ।
 पापकोटिनरस्त्वक्त्वा जन्मभूमे॑ प्रदर्शनात् ॥१६॥
 प्राप्तोति परमं लोकं यत्र गत्वा न शोचते।
 प्रसन्ना यस्य सत्या चेत्तस्य किं कुरुते यमः ॥१७॥
 भवतो॑ दुष्टबुद्धिस्तु याता वै विमलां प्रति।
 क्षमापनार्थ॑ वयं तस्याः गमिष्यामोऽधमाः चिरम् ॥१८॥

१. नो-ग
२. यमनीं-ग
३. नवम्यामघोस्तथा-ग
४. नवमिके-ग
५. भवतां-ग
६. क्षमनार्थ-क

श्रीसूत उवाच-

इत्युक्त्वा यमराजोऽपि भूतप्रेतगणैः वृत्तः।
 आरह्य महिषं वेगात् सत्यां प्रतिजगाम ह॥१९॥
 साकेतनिकटे दृष्टे विश्वकर्म च शिलिपराट्।
 यमराजेन सः पृष्ठः^१ कुत्रः^२ त्वया गम्यतेऽधुना॥२०॥
 नवमी विद्यते चाद्य तां त्यक्त्वा कुत्र यास्यसि।

विश्वकर्मोवाच -

^३आगम्यते तु साकेतात् स्नात्वा श्रीसरयूजलैः।
 दर्शनं जन्मभूमेस्तु देवैः सार्वं कृतं मया॥२१॥
 ब्रह्मणा तत्र चाज्ञप्तो गमिष्यते तत्पदं ध्रुवम्॥२२॥
 तत्र गत्वा च वेशमानि करिष्ये यात्रिणामपि।
 नवमीव्रतिनां तत्र सरयूस्नापिनां पुनः॥२३॥
 जगाम चातिवेगेन यमं विश्राव्य कारणम्।
 निशम्य तत्सुखोदगीते^४ यमभृत्यो^५ विसस्मरे॥२४॥
 जगाम यमराजोऽपि साकेतनगरोऽद्ववम्।
 माहात्म्यं श्रावयन् भृत्यान् तमसां तु ददर्श ह॥२५॥
 महिषं च परित्यज्य ननाम बिभृताज्जलिः।
 आदौ प्रणवमुच्चार्य विमलायै तु मध्यतः॥२६॥
 नमश्चान्ते तु सम्पूज्य मन्त्रोयं समुदाहतः।
 सोन्वधावच्च^६ वेगेन यत्र पुर्याः मुखे स्थिते^७॥२७॥
 गोप्रतारं सिरस्तस्यास्ततः पूर्वं तु कण्ठकम्।
 तटे स्थित्वा सरव्यायाः ‘सत्यायाः स्तुतिं मुहुः^८॥२८॥

१.	सम्पृष्टः-ग		
२.	क, कुत्र-ग		
३.	इदं वाक्यं कमातृकायां नास्ति। ‘आगम्यते- तत्पदकं ध्रुवम्’ पर्यन्तमं भागः ‘तत्र गत्वा.....(२३) इलोकादनन्तरं वर्तते ग-मातृकायाम्)		
४.	गीतं-ग	५.	यमभृत्याः-ग
६.	द्वि-ग	७.	मुखं स्थितं-ग
८.	सरव्यास्तु-ग	९.	मुहुर्मुहुः-ग

अद्भवीत् परया वाण्या मेघनादगभीरया।

श्रीयमराजोवाच-

अयोध्यायै नमस्तेस्तु राममूर्त्यं नमो नमः।

आद्यायै तु नमस्तुभ्यं सत्यायै च नमो नमः॥२९॥

सरव्वा वेष्टितायै च नमो मातस्तुभ्यो सदा।

ब्रह्मादिवन्दिते भातः ऋषिभिः पर्युपासते॥३०॥

रामभक्तप्रिये देवि सर्वदा ते नमो नमः।

ये ध्यायन्ति महात्मानो मनसा त्वां हि पूजिते॥३१॥

तेषां नश्यन्ति पापानि ह्याजन्मोपार्जितानि च।

अकारो वासुदेवः स्यात् यकारस्तु प्रजापतिः॥३२॥

उक्कारो रुद्ररूपस्तु तान् ध्यायन्ति मुनीश्वराः।

सूर्यवंशोद्भवानां तु राजां परमधर्मिणाम्॥३३॥

तेषां सामान्यधातृत्वं तथा सुकृतिनामपि।

न जानन्ति महिमो तं तव देवि मुनीश्वराः॥३४॥

कथं तु ज्ञायते दूतैर्मदीयैर्बुद्धिवर्जितैः।

नमस्तेस्तु सदा देवि सर्वां देवि नमो नमः॥३५॥

नमोयोध्ये नमोयोध्ये पापं नस्त्वमपाकुरु।

श्रीसूत उवाच-

स्तुत्वैवं विररामाथ सूर्यपुत्रो महात्मना॥३६॥

अयोध्या दर्शयामास तनुं स्वान्तस्य प्रीतये।

वन्दिता यमराजेन सत्या प्राह यमं त्विदम्॥३७॥

श्रीसत्योवाच-

वरं ब्रूहि महाबुद्धे प्रीताहं ते न संशयः।

यदर्थं चागतोसि त्वं तन्ममाग्ने च भण्यताम्॥३८॥

यमराजोवाच-

प्रसन्नामपि मातश्चेदिह स्थानं च कंठके।

चौरेभ्यस्तु गताः ये तु पापरूपाः च पिप्पले॥३९॥

तेषां मोक्षविधानं च कथ्यतां देवि मे पुरः।
मम दूतापराधश्च क्षम्यतां हरिपूजिते॥४०॥

श्री अयोध्योवाच-

यमस्थलेति विख्यातं स्थानं ते सरयूतटे।
उज्जें मासि सिते पक्षे द्वितीयार्या तु ये यमः॥४१॥

स्नास्यन्ति च नराः सर्वे तेषां तव भयं न हि।
यानि तिष्ठन्ति पापानि चौराणां पिष्टले तथा॥४२॥

विलयं यान्तु भो देव ममवाक्यात्तवापि च।
ममेदमष्टकं यस्तु त्वया भवत्या च यत् कृतम्॥४३॥

प्राजोति सकलानर्थान् मया दत्तान्नरः शुभान्॥४४॥

सूत उवाच-

विश्राव्य वचनं सत्या यमावान्तर्दधे स्वयम्।
तेन स्थितिं तदा चक्रे वाशिष्ठां पुलिने शुचौ॥४५॥

चित्रगुप्तो च ते दूताः लज्जिताश्चाभवन्मुहुः।
विग्रहास्तु गता नाशं पापानां तु क्षणात्तदा॥४६॥

भ्रातापि यमुनायास्तु स्थानं कृत्वा पुरः गतः।
माहात्म्यं विमलायास्तु दूतेभ्यः श्रावयन् बहुः॥४७॥

श्रीअगस्त्य उवाच-

माहात्म्यमीदृशं तुभ्यं मया ते बहुवर्णितम्।
जन्मभूमेरयोध्यायां नवम्यां च मुनीश्वरः॥४८॥

य इदं शृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत्।
भुवत्वा च विपुलान् भोगान् अन्ते चापि गतिं लभेत्॥४९॥

श्रीसूत उवाच-

अगस्त्येन पुरा प्रोक्तं सुतीक्ष्णाय च शौनक।
अहं श्रुत्वा सुतीक्ष्णाच्च रामभक्ताय चाङ्गुवम्॥५०॥

१. हरिपूजित-ग

२. श्री-ग

३. हि च पिष्टले-ग

न शठाय प्रवक्तव्यं नातपस्काय पापिने।
 निन्दकाय गुरुणाज्ज्व वेदानाज्ज्व तथैव हि॥५१॥
 निन्दकाय च पुण्यानां तेषां न कथयेत् ब्रवचित्।
 ब्रूयाच्छदभावते^३ चैव भक्तिश्चेष्टद्योषिताम्॥५२॥
 विष्णुभक्ताय प्रेष्णा वै स्वयं ब्रूयात् विचक्षणः^३।
 पठने श्रवणे चास्य पापपर्वतदारणम्॥५३॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौकसंवादे अगस्त्यसुतीक्ष्णसंवादे श्रीरामनवमीमहात्म्ये
 पञ्चत्रिशोऽध्यायः॥३५।

□ □

१. तस्मै-ग
२. पुराणानां-ग
३. ब्रूयाच्छद्वावते-ग

षट्क्रिंशोऽध्यायः

श्रीशौनक उवाच-

भो भो सूत महाबुद्धेः स्मृतिमन्मतिमन्विभो।
 रहस्यं रामचन्द्रस्य भक्तानां भक्तिवर्धनम्॥१॥
 कृपां कृत्वा तदाचक्षव गोप्यकार्यं रसायनम्।
 श्रोतुं वक्तुं स्थिरस्नेहं मादृशं यदि मन्यसे॥२॥
 अविच्छिन्नं भवेत्तन्मे श्रोतुं संस्त्वरते^३ मनः।
 श्रुतं रामायणं भूरि सीतायाशचरितं मुहुः॥३॥
 तृप्तिनैंति मनो मे वै पिबन् रामामृतं बहुः।
 विहारो रामचन्द्रस्य न व्यासेन मया श्रुतम्॥४॥
 विद्याभ्यासस्य तदा बाल्ये दुःखं ते नाभ्यभूयते।
 विप्रेः शुश्रूषणा क्लान्तिः लोकाह्नादकृतत्त्वमः॥५॥
 यस्तु स्नेहभवोऽन्धो अंधकूप इवा क्षयम्।
 अन्वभूयन्ते ते नासीत् कौमार्यः मृदुलात्मना॥६॥

१. महाभाग-ग
२. धर्तु-ग
३. सत्वरते-ग
४. मुहुः-ग
५. विद्यामभ्यास्यभावाल्पे-ग
६. नान्वभूयत-ग
७. पित्रो-ग
८. बन्धु-ग
९. कौमार्य-ग

यौवने वनवासेन कालो क्षिप्तोऽक्षतात्मना।
प्रजापालनपीडाथ जागोद्देशो प्यभुज्यत ॥७॥
रामो नारायणः साक्षादैश्वर्यं तस्य विस्तृतम्।
बहुधा तत् पुराणेषु श्रुतं सीतापतेर्मवा ॥८॥
माधुर्यं न हि रामस्य मया बवापि श्रुतं द्विजः।
कृपां कृत्वा तमावक्षव माधुर्यं खेटकादिकम् ॥९॥

श्रीसूत उवाच-

भवादृशा यदि कृपां मयि कुर्युः सुपेशलाम्।
कृतं प्रश्नं त्वया श्रेयं तत्त्वया कथ्यतेऽधुना ॥१०॥
जिह्वावां लब्ध्वापि या विष्णुं कीर्तनीयं न कीर्तयन्ते।
लब्ध्वापि मोक्षनिःश्रेणीं स नारोहति दुर्मतिः ॥११॥
तेनाहं वर्णयिष्यामि चरित्रं परमात्मनः।
आत्मारामोऽपि श्रीरामः सुखाय जगतां प्रभुः ॥१२॥
वर्द्धयामास स्वं रूपं पित्रोरानन्दकारकम्।
पित्रो प्रेमहृदा चैव जनानन्दकरैस्तथा ॥१३॥
इच्छ्या च ह्यमूढानां चरितं च रघोः पतिः।
अनुभूय सतां चैव ह्यात्मनः प्रभुता तथा ॥१४॥
नेत्रोत्सवैः च नारीणामाशीर्भिर्श्च द्विजात्मनाम्।
उत्तमेनैव गानेन मुदा रामो हि ववृद्धे ॥१५॥
सखायो रामचन्द्रस्य तथा ववृथिरे समम्।
रामस्तु बालकैस्सार्द्धं विक्रीडे च गृहाजिरे ॥१६॥
वृषस्कंधो सखा कश्चिच्चत्स्य स्कन्धे रुरोह च।
तथा भरतशर्वेणौ लक्ष्मणश्च निजान् सखीन् ॥१७॥
चामरैः वीज्यमानाश्च तथा बालैऽप्यमहतः।
अलकैः कंप्यमानैश्च मुखेन परिष्ठोऽपतः ॥१८॥
यन्त्रैः मन्त्रैस्तथा मात्रा रक्षिताः प्रभुराश्वरः।
अङ्गेऽङ्गे तथा दिव्यं भूषणं विदधत् प्रभुः ॥१९॥
दिव्यगन्धानुलिप्तश्च मातुः करेण शोजनम्।
अन्नं चतुर्विंशं शुभं भातृभिः सखिभिस्तथा ॥२०॥

विभुजे यज्ञभुक् स्वामी^१ रामो नाम रमापतिः।
 सखास्कन्धगतो रामो भ्रातृभिर्द्वारि निर्यमौ।
 शिरसा धारयन् रामो स्वर्णसूत्रस्य पट्टिकाम्॥२१॥
 कञ्जुकञ्ज्य महादिव्यं स्वर्णसूत्रेण शीलितम्।
 द्वारे देशे विनिर्गत्यं रामो राजीवलोचनः॥२२॥
 तथा भरतशत्रुघ्नौ लक्ष्मणश्च महामतिः।
 तथा वेषेण ते बालाः^२ क्लीडां चक्रुर्मनोरमाम्॥२३॥
 शतशो नागरास्तत्र रामं दृष्ट्वा मुदं ययुः।
 बालवृद्धाः पुरुद्यश्च लेभिरे परमां मुदम्॥२४॥
 शुक्रमासस्य पूर्णायां राजा दशरथो नदीम्।
 रामनिर्गमनात् पूर्वं सरयूस्नातुमागतः॥२५॥
 रघुनाथः सखीन् प्राह तत्त्वं द्वास्ति भैमाधुना।
 तत्र सर्वे व्रजिष्यामो व्रजिष्यामोऽद्य मा चिरम्॥२६॥

वेत्रधराः ऊच्:-

स्मानार्थं गतो राजा ह्यधुना वै सरयूनदीय।
 श्रीमद्भिस्तत्र गन्तव्यं निकटे वर्तते मनः॥२७॥
 इति वाक्यं तु तेषां वै रामः श्रुत्वा च बालवत्।
 हास्यं कृत्वा मुहुश्चोच्चैर्गच्छगच्छेति चाब्रुवन्॥२८॥
 ताडयामास तं पदभ्यां यस्य स्कन्धे च तस्थिवान्।
 अधावत् सोऽपि^३ वेगेन बालैः सार्धं महावली॥२९॥
 सरयूं प्रति ते सर्वे बालास्तूर्णं प्रतस्थिरे।
 मार्गे तत्र नराः नार्यो रामं दृष्ट्वा मुदं ययुः॥३०॥
 राजापि सरयूतीरे कृत्वा सन्ध्याजपादिकम्।
 गन्तुं चक्रे मनस्तावद् वशिष्ठादिभिरन्वितः॥३१॥

१. मुक्त्वा च यज्ञमुक्त्वामी-ग
२. वेताल-ग
३. बालकात्-क
४. सोऽपि-ग

बालाः सर्वे समाजगमुः शतशोऽथ सहस्रशः।
 चाराः आगत्य वेगेन रामागमनमबुवन्॥३२॥
 क्षणं तस्थौ तदा राजा कुमारागमनहर्षितः।
 'चतुराणां चतुरणीं तु चत्वारश्चतुरैः सह॥३३॥
 बालकैस्ते कुमारापि॑ भूपतेर्निकटं ययुः।
 प्रोतीर्य्य च वयस्यानां स्कञ्चेभ्यो बालकास्तथा॥३४॥
 नृपस्य निकटे तस्यू रामोऽङ्के॒ च समारुहत्।
 कुट्टे॑ परमविस्तीर्णे स्वर्णसूत्रेण रंजिते॥३५॥
 निवेश्य च बालकान् सर्वान् रामं प्राह नृपोत्तमः।
 दण्डवत् क्रियतां वत्स वाशिष्ठौ च पुनः पुनः॥३६॥
 नरेशस्य वचः श्रुत्वा बालाः सर्वे नदीं प्रति।
 साष्टाङ्गप्रणितिं॑ चक्रु प्रेष्णा रामादयोऽर्भकाः॥३७॥
 पुनर्निवेश्यतामग्रे कृत्वा च करकुडमलम्॑।
 जगदे॑ सरयूं राजा सर्वेषां चैव शृण्वताम्॥३८॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 षष्ठित्रिंशोऽध्यायः॥३६।

□ □

१. अयं श्लोकः क- मातृकायां नास्ति।
२. चतुराणां-ग
३. कुमाराश्च-ग
४. रामोऽङ्के-ग
५. पीठे-ग
६. साष्टांगं प्रणितं-ग
७. करकुडमले-ग
८. जगर्द-ग

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

श्रीराजादशरथ उवाच-

नमस्ते सरयूदेवि वशिष्ठतनये शुभे।
 ब्रह्मादिसकलैर्देवे: ऋषिभिः नारदादिभिः॥१॥

सदा त्वं सेविते देवि तथा सुकृतिभिर्नैः।
 मानसाच्य समायाते जगतां पापहारिणी॥२॥

स्मरतां पश्यतां देवि पापनाशे पटीयसी।
 ये पिबन्ति जलं देवि त्वदीयं गतमत्सराः॥३॥

ते न मातुः स्तनं पानं करिष्यन्ति कदाचन।
 मनुप्रभृतिमान्यस्त्वं मानितासि सदा शुभे॥४॥

त्वत्तीरे मरणेनैव^१ त्वन्नामरटनेन वै।
 ये त्यजन्ति तनुं देवि कृतार्थाः न संशयः॥५॥

नेत्रोद्भवादेवि हरे: श्रीमन्नारायणस्य^२ हि।
 महिमा तव वेदैश्च गीयन्ते च मुहुर्मुहुः॥६॥

तत्र का मम शक्तिर्हि स्तवने मानुषस्य च।
 त्वत्तीरे^३ सर्वतीर्थानि निवसन्ति चतुर्युगे॥७॥

नमो देवि नमो देवि पुनरेव नमो नमः।
 हे वाशिष्ठे महाभागे प्रणतं रक्ष बन्धनात्॥८॥

इमे बालास्त्वदीयाश्च वर्तन्ते^४ शरणं तव।
 एते रक्ष्याश्च पोष्याश्च तटे देवि सदा पुनः॥९॥

-
१. त्वत्तीररमणेनैव-ग
  २. ग-मातृकायां 'नेत्रोद्....' पदात् पूर्वं 'त्वं तु' वर्तते।
  ३. नारायणस्य हि-ग
  ४. त्वन्नीरे-ग
  ५. व ताम्ब-क

तथा॒ष्टुकं॑ विधा॒या॒थ पुत्रा॒णामुद्या॒म च।
 स्वर्णलक्षं॑ च॑ विप्रेभ्यः॑ पुत्रहस्तेन दापयत्॥१०॥

राज्ञः॑ स्तवं॑ समाकर्ण्य॑ सरयूः॑ कामस्तुपिणी।
 दर्शनार्थं॑ कुमाराणामाजगाम तटे॑ निजम्॥११॥

सर्वाङ्गेषु॑ दधाना॑ सा॑ भूषणानि॑ मनोहरा।
 आगत्य॑ निकटे॑ तस्थां॑ बालानां॑ समुखे॑ सरित्॥१२॥

जग्राह॑ चरणौ॑ तस्याः॑ बालैः॑ सह॑ नरेश्वरः।
 आशिषः॑ सरयूः॑ दत्त्वा॑ राममङ्के॑ न्यवेशायत्॥१३॥

मुक्तामालां॑ तु॑ रामस्य॑ ददौ॑ कण्ठे॑ स्वयं॑ मुदा।
 घ्राणं॑ चकार॑ मूर्धन्स्तु॑ ग्रेष्णा॑ सा॑ सरयूर्नदी॥१४॥

भूपतिं॑ जगदे॑ सा॑ तु॑ शृणु॑ राजन्॑ वचो॑ मम।
 इमे॑ च॑ बालका॑ इष्टः॑ सर्वेषां॑ मण्डगोलके॥१५॥

वसन्ति॑ मम॑ कुक्षौ॑ हि॑ पश्यतां॑ ज्ञानचक्षुया।
 त्वया॑ कृतमिदं॑ यस्तु॑ चाष्टुकं॑ च॑ पठेन्मम॥१६॥

स्नानस्य॑ सर्वतीर्थानां॑ फलमाल्योति॑ मानवः।
 उक्तैवं॑ दर्शयामास॑ रामादीन्निजकुक्षिके॥१७॥

दृष्ट्वा॑ दशरथो॑ राजा॑ विस्मयं॑ परमं॑ गतः।
 पप्रच्छ तां॑ प्रणम्यादौ॑ कदोत्पन्ना॑ सरिद्वरे॥१८॥

वशिष्ठेन॑ समानीता॑ मनो॑ स्वायंभुवै॑ सति।
 वाशिष्ठीति॑ समाख्याता॑ पुत्राः॑ मे॑ हृदये॑ धृताः॥१९॥

कथ्यतामिति॑ मे॑ पृष्ठं॑ स्वमुखेनैव॑ हे॑ नदि।
 सूत उवाच-

उवाच॑ सरयू॑ भूपं॑ वाचा॑ गम्भीरया॑ नदी॥२०॥

श्रूतां॑ नृपशार्दूल॑ चोत्पत्तिं॑ कथयामि॑ ते।
 श्रीसरयू॑ उवाच-

सृष्ट्यादौ॑ च॑ यदा॑ ब्रह्मा॑ पद्मनाभस्य॑ नाभितः॥२१॥

१. नद्याष्टुकं-ग
२. स्वर्ण तत्पञ्च-क
३. निवेशयेत्-क
४. इमं॑ च॑ बालकमिष्टु-क

जन्मे च विष्णुनाज्ञप्तस्तपसाराधयेति माम्।
 तदा धाता तपः कर्तुं मनश्चक्रे निजासने॥२२॥
 दिव्याब्दानां सहस्रं च कुम्भकेन व्यवस्थितः।
 व्यायन् भगवतो रूपं यदाहुः ध्यानगोचरम्॥२३॥
 निर्देशो वर्तमानं तु॑ विज्ञाय कमलापतिः।
 आरुह्य गरुडं वेगात्मयाल्लोकात् समागतः॥२४॥
 तं तदा तादृशं दृष्ट्वा निजभक्तिपरायणम्।
 कृपया सम्परीतस्य॒ नेत्राञ्जलं मुमोच ह॥२५॥
 पस्पर्शं पाणिपद्मेन पद्मनाभो हि पद्मजम्।
 स्पर्शनात् पद्मनाभस्य सुखं प्राप विप्रियमः॥२६॥
 सुखितेनैव॑ स्पर्शेन तत्यजे॒ कुंभकं विधिः।
 उन्मील्य नयनेऽपश्यल्लोकनाथं जगत्पतिम्॥२७॥
 प्रणम्य दण्डवद् ब्रह्मा तस्यापश्यच्च माधुरीम्।
 पतितं विष्णुनेत्राच्च जलं जग्राह पाणिना॥२८॥
 कमण्डलौ स्थापयामास प्रेष्णा तत्र पितामहः।
 चतुर्भिर्वर्दनैर्ब्रह्मा तुष्टाव जगतां पतिम्॥२९॥
 सः स्तोत्रेण॑ प्रसन्नोऽभूद् वरं दत्वा जगाम सः।
 ब्रह्मापि तज्जलं ज्ञात्वा ब्रह्मद्रवमिदं शुभम्॥३०॥
 मनसा रचयामास मानसं सर एव सः।
 जल॑ तु सरसस्तस्मिंश्चक्रे न्यासं च पद्मजः॥३१॥
 जलस्य हुहिणो ज्ञात्वा माहात्म्यं परमाद्भुतम्।
 स्वयं तु जगतां सर्गे सम्बभूव पितामहः॥३२॥

१. तं-ग
२. सम्परीतस्तु-ग
३. यदा महान्-क
४. सुशीतेनैव
५. तायाज-क
६. स्तोत्रेणाति-ग
७. जले-ग

बहुकालगते^१ होवमिक्षाकुः पूर्वजस्तव।
 अभवत् पृथिवीपालस्तेनाज्ञप्तो स्वयं मुनिः॥३३॥

वशिष्ठो मानसं गत्वा नद्यर्थं मञ्जुकेशिनम्^२।
 तुष्टव सः प्रसन्नोऽभूद् वरं ब्रूहि द्विजोत्तमः॥३४॥

वद्वे मुनिर्नदी तस्मात्तेन दत्तं^३ च नेत्रजम्।
 जलं यन्मानसे न्यस्तं ब्रह्मणा ब्रह्मयोनिना॥३५॥

नदीरूपेण साहं वै सरसस्तु विनिर्गता।
 प्राप्तायोध्यां वशिष्ठस्तु पश्चादहं तु तस्य वै॥३६॥

विष्णुनेत्रसमुत्पन्ना विष्णुं कुक्षौ विभर्म्यहम्।
 ये ध्यायन्ति सदा रामं ममकुक्षिगतं नराः॥३७॥

तेषां भुक्तिश्च मुक्तिश्च भविष्यन्ति न संशयः।
 रामं विद्धि परब्रह्म सच्चिदाजन्दमद्वयम्॥३८॥

भक्तानां रक्षणार्थाय दुष्टानां च वधाय च।
 जातस्तव गृहे राजन् तपसा तोषितस्तव॥३९॥

विश्राव्य चात्मनोत्पत्तिमन्तर्धानं^४ च सा गता।
 अयोध्यावासिनः सर्वे विस्मयं लेभिरे परम्॥४०॥

धन्यो दशरथो राजा धन्येयं सरयू नदी।
 इति श्रुत्वा च धर्मात्मा धार्मिकानां शिरोमणिः॥४१॥

ततो दशरथो राजा विज्ञाप्य चात्मनो गुरुम्।
 आजगाम गृहं तूर्णं बालैः सह महामतिः॥४२॥

एवं विधानि रम्याणि रामचन्द्रस्य सन्ति वै।
 चरितानि च मिष्टनि पापनाशकराणि च॥४३॥

सुखं दातृणि श्रोतृणां^५ कथितानि मया त्वयि।
 अतः परं महारम्यं चरितं ते वदामीदम्॥४४॥

-
१. बहुकाले गते-ग।
  २. नद्यर्थं मुञ्जकेशिनं-ग
  ३. दत्ते-क
  ४. चात्मनोत्पत्तिमन्तर्धानं-ग
  ५. सुखदानि-ग
  ६. वदाम्यहं-ग

रामचन्द्रो रमानाथो जिह्वा या वक्ति मे स्वयम्।
न वक्ता चेत् स्वयं रामो रहस्यं तु कथं गृणो॥४५॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
सप्तत्रिशोऽध्यायः

□ □

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

सखायो रामचन्द्रस्य बहवः सन्ति शौनकः।
 शत्रुघ्नो भरतश्चैव लक्ष्मणं परवीरहा॥१॥

प्रतापी शत्रुनाशश्च प्रतापयो दुधिष्ठिर।
 सुकर्मा सुष्टुरूपश्च विजयश्च जयस्तथा॥२॥

सुकण्ठो दीर्घबाहुश्च सुशिग्राश्चातिविक्रमी।
 चारुचन्द्रश्च भानुश्च रिपुवारस्तथारिजित्॥३॥

तथा शीलः सुशीलश्च गजगामी मनोहरः।
 सबलाश्वो हरिदश्वश्च तथान्ये च सहस्रशः॥४॥

सखायो रामचन्द्रस्य क्रीडनार्थं संदैव हि।
 वर्तन्ते निकटे तस्य राजा चैवाभिनन्दिताः॥५॥

सदा चागत्य रामस्य विविशः परितोऽर्भकाः।
 कौशल्यायाः गृहे सूदाः^१ नियुक्ताः पाककर्मणि॥६॥

अहं पूर्वमहं पूर्वं रामर्थं पाचयाम्यहम्।
 इति प्रीतेन मनसा रामपाके सदा रताः॥७॥

पीवरा: सर्वभूषाढ्याः मणिकुण्डलधारिणः।
 पाकं कृत्वा विधानेन चातुर्विंश्मनुत्तमम्॥८॥

रामभासूय प्रेष्णा च भोजयन्तः सर्वांस्तथा।
 कृत्वा तु भोजनं बालाः सह रामेण चाकृताः॥९॥

बहिर्गत्य गृहान्तूर्णं चक्रुः क्रीडां मनोहराम्।
 चत्वारश्चतुराः^२ बालाः पीतकञ्चुकभूषिताः॥१०॥

१. जयश्च विजयस्तथा-ग

२. शूद्राः-क

३. चतुरो-ग

पट्टिकां स्वर्णसूत्रस्य दधानाः शिरसा पुनः।
 उपानहः^१ स्वर्णसूत्रेण ग्रन्थिताः^२ मणिभिः सह॥११॥
 दधानाः बालकाः पद्मयां मणिभूषणभूषिताः।
 शिरसा धारयन् सर्वे मणिमौक्तिकमञ्जरीम्॥१२॥
 यैः ते हि^३ बालकाः दृष्टाः पुण्यैः पूर्वकृतैर्नैः।
 उर्ध्वं तु नाकलोके^४ कै गन्तुं नेष्ट इतो हि तैः॥१३॥
 इन्द्रनीलनिभो राम चिक्रीडे नगराजिरे।
 कन्दुकं च करे गृह्य बालकैः सह क्रीडति॥१४॥
 तथा क्रीडन्ति बालाश्च यथा रामो हि क्रीडति।
 वीथिं वीथिं जगामाथ क्रीडार्थं रघुसत्तम॥१५॥
 अजडाश्च जडाश्चैव सप्राणा इव तेऽभवन्।
 प्रदुद्रावः क्षणं तत्र क्षणे^५ तस्थौ तदा प्रभुः॥१६॥
 उत्क्षाल्य^६ कन्दुकं प्रोच्यैर्बिर्भर्ति पाणिना पुनः।
 दूरे निक्षिप्य वेगेन पतङ्गं धावति दूतम्॥१७॥
 तथैव बालकाः सर्वे कन्दुकं प्रति विह्वलाः।
 कन्दुकं गृहीत्वाग्रे रामाय चार्पयते पुनः॥१८॥
 पुनर्निक्षिप्य वेगेन रामो धावति वेगतः।
 शत्रुघ्नो भरतश्चैव लक्ष्मणश्च महाबलः॥१९॥
 गृहीत्वा कन्दुकं वेगात् शीघ्रं रामाय चार्पयन्।
 कोलाहलोऽपि बालानां शृणवन्ति जनतास्तदा॥२०॥
 नराः नार्योमरप्रख्याः पश्यन्ति सततं शिशून्।
 महापुण्यसमूहेन नानाजन्मोद्भवेन च॥२१॥

१. उपाहनः-क
२. ग्रन्थिताः-क
३. येर्हि-ग
४. उर्ध्वं नागलोके-क
५. हिते हतैः-क
६. क्षणं-ग
७. उत्क्षाल-ग

वीथीं त्यक्त्वा च अन्येषां यदा याति हरिः स्वयम्।
जनानां पश्यतां चैव प्राणां इव प्रयान्ति हि॥२२॥

कार्यं त्यक्त्वा तु नारीभिर्विक्षितास्ते रघूद्वहाः।
हेतवो दौस्थ्यतायास्ते नारीणां ते तदाभवन्॥२३॥

गुरुहिंसं परित्यन्य नानाभावैर्विलोकयन्।
मोहिताः रामस्तपेण नात्मानं विविदुस्त्रियः॥२४॥

मन्दं मन्दं हसन् रामो हासयंश्च निजान् सखीन्।
अयोध्यानगरे रम्ये चिक्रीडे भरताग्रजः॥२५॥

दूरे याति यदा रामः कन्दुकार्थं रमापतिः।
अहं पूर्वमहं पूर्वं राम बालाभिरेभिरे॥२६॥

कन्दुकेन क्षितिं रामः स्मृशन्निच्छति वर्त्मनि।
तथैव बालकाः सर्वे नानावेषधराः वराः॥२७॥

क्रीडित्वा नगरे वीथां पुनरायान्ति बालकाः।
यत्र राजा दशरथस्तत्र रामादयोऽगमन्॥२८॥

तदा रामं निजाङ्के तु स्थापयामास भूपतिः।
मूर्ध्याद्याणां चकाराशु मातुरन्तःपुरं ययौ॥२९॥

उत्थाय भ्रातृभिस्सार्द्धं सखीभिः परिरक्षिता।
मातृभिः लालिताः बालाः भुक्त्वा क्षीरोपसेचनम्॥३०॥

यस्मिन् यामे च या लीला तस्मिन् यामे कृता हि तैः।
क्रीडित्वा सुचिरं कालं मातुरन्तःपुराजिरे॥३१॥

१. न्यलेखां-ग
२. स वि-क
३. हेतवादौ स्थितायास्तु-क
४. ततो-ग
५. नाना वै-क
६. क्षीरोपसेचन-ग
७. स चिरं-क

कदाचिद् भूपतेरगे कदाचित्तनवर्जिते ।
 दिनानि क्षणवत्ते^१ तु कुर्विणा^२ कलभाः^३ सदा॥३२॥
 रात्रौ स्वपन्ति ते गेहे मातृभिः सहितार्थकाः ।
 पयः फेनानिभाः शास्याः दान्ताः रुक्मपरिग्रहाः॥३३॥
 आसनानि च हैमानि मृदूपस्तरणानि च ।
 पर्यङ्के शोभने रामो निनाय^४ शर्वरीमथ॥३४॥
 तथा बालाश्च ते सर्वे ह्युषरस्युत्थाय ते पुनः ।
 रामस्य निकटे जग्मु क्रीडनार्थं तु बालकाः॥३५॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

□ □

-
१. क्षणवर्ते-ग
  २. कर्मणा-ग
  ३. बालकाः-ग
  ४. निसाय-क

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

सूत उवाच-

एकदा प्रातरनन्थाय स्वल्पधनुरूपाददे ।
 तथैव चेषुधिं स्वल्पं दधार रघुनायकः ॥१॥

तथा भरतशत्रुघ्नलक्षणाद्याश्च बालकाः ।
 क्रीडनार्थं सख्यास्तु तीरे^१ चातिमनोहरे ॥२॥

बालकैः सह रामोऽपि क्रीडां चक्रे मनोरमाम् ।
 लक्ष्यं कृत्वा तदा बालास्तस्मै वाणाममूरुचत् ॥३॥

न मोघो जायते^२ वाणो बालानां लक्ष्यपातने ।
 नाशयामो वयं लक्ष्यं युष्माभिः प्रेक्ष्यतामिदम् ॥४॥

प्रेक्ष्यतां राम रामेश नो विवादो यथा भवेत् ।
 तथा कुर्मो वयं राम यथा देशो भवेत्तव ॥५॥

पर्यायेणैव पातव्यं लक्ष्यं मित्राः परस्परम् ।
 इति श्रुत्वा तदा बालाः पर्याये विविधुस्तु तत् ॥६॥

एवं क्रीडन्ति स्वैरं च रामाद्याः बालकास्तदा ।
 एवं चिक्रीडतां तेषां भोजनं चैव विस्मृतम् ॥७॥

मध्याह्नं च^३ बभूवाथ न गृहाय समाययुः ।
 राजा दशरथो नूनं भोजनाय गृहे^४ ययौ ॥८॥

१. मक्षयेस्तु भीरे-क
२. जयते-क
३. प्रेक्ष्यता त्विदं-ग
४. मध्याहो हि-ग
५. गृहे-क

पाकशालां समाविश्य भोजनाय प्रचक्रमे।
 अन्नं चागे समायातं शालिग्रामसर्पितम्॥१॥
 बुभुजे न तदा राजा पुत्राः मे कुत्र संस्थिताः।
 तैर्विना नहि भोक्तव्यं भुज्ञेऽहं तु सुतैस्सहः॥२॥
 सूत उवाच-

नृपस्य वचनं श्रुत्वा सौविदल्लः प्रदृढुवः।
 कौशल्यां कैकेयीं जग्मुः सुमित्रां च तथा द्विजाः॥३॥
 कुत्र सन्ति कुमारास्ते भुनक्ति न क्षितीश्वरः।
 वाक्यं श्रुत्वा मुखं क्षीणाः^३ राजदारास्तदा^३ ब्रुवन्॥४॥
 श्रीराजदारा ऊचुः:-

क्रीडन्ति सरयूतीरे धनुर्बाणधरार्भकाः।
 शिविकास्तत्र गच्छन्तु शिविकावाहिभिरस्त्वरा॥५॥
 आनयन्तु नृपस्यागे भुनक्तु नृपतिस्तुतैः।
 महीशस्य तु पलीनां साज्जया शिविकागताः॥६॥
 शिविकावाहाः ऊचुः-

आरुह्य शिविकां यूयं गच्छन्तु पितुराज्जया।
 भुनक्ति नृपतिर्नैव त्यक्त्वा युष्मान् महीपतिः॥७॥
 अन्ये बालाः ऊचुः-

गमिष्यामो शनैस्तत्र न तु क्रीडां त्यजेमहि।
 शत्रुहावचनं प्राह रामस्य हयनुगाः वयम्॥८॥
 एवं ब्रुवत्सु बालेषु रामो राजीवलोचनः।
 पितुराज्जा समाकर्ण्य धनुर्बाणं तु चिक्षिष्ये॥९॥
 शिविकां च परित्यज्य बाहुस्फोटं चकार वै।
 गम्यते तु मया बाला इति दुद्राव वेगतः॥१०॥
 तथैव बालकाः सर्वे रामं पश्यात् प्रदृढुवः।
 धनुर्बाणं तु रामस्य किङ्कराः जगृहुस्तदा॥११॥

१. स तु तैः-ग
२. तुषं गनां-ग
३. तथा-क

चत्वारो भ्रातरश्चाग्रे पश्चाद् बालाः त्वनेकशः।
दुद्धुवः सर्वतो वेगाच्छिविकायाः गतिर्नहि॥२०॥

अयोध्यानगरे रथ्ये वीथ्यासु ददृशुः स्त्रियः।
रामादीन् बालकान् सर्वान् किमिदं बत दुद्धुवे॥२१॥

नराः नार्यस्तदा सर्वे वीक्ष्य रामं मुदं ययुः।
दृष्ट्वा^१ च शिविकावाहान्निःसन्देहास्तदाभवन्॥२२॥

रामोऽपि चातिवेगेन पाकशालां ययौ पितुः।
हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्य भ्रातृभिः सह॥२३॥

मध्ये भूमौ समाविश्य बुभुजे भ्रातृभिः सह।
क्षितिपोऽपि तदा चक्रे भोजनं बालकैः सह॥२४॥

भुजन्नेव च पप्रच्छ रामं राजा प्रहर्षयन्।
तातपत्रेतिप्रेष्णा वै लक्ष्यपातः^२ कृतो न वा॥२५॥

मोघो न जायते बाणास्तथाभ्यासं कुरुत्व त्वम्।
चललक्ष्यनिपातो च^३ शब्दोत्पत्तिस्तथैव च॥२६॥

श्रीरामचन्द्र उवाच-

ईषद्^४ विकम्पते बाणो मम मुक्तो नरेश्वरः।
लक्ष्यं च पातयाम्यद्य तथा शिक्षय त्वं पितः॥२७॥

श्रीराजोवाच-

शिक्षयामि महादिव्यां विद्यां शस्त्रास्त्रधारिणाम्।
तथैव भरतशत्रुघ्नलक्ष्मणेभ्यो ददाम्यहम्॥२९॥

१. पृष्ठवा-क
२. मेध्य-क
३. लक्ष्यघातः-क
४. चललक्ष्यनिपातेन-ग
५. शब्दोत्थानि-ग
६. ईषच्च-ग
७. दशरथ उवाच-ग
८. महाविद्यां-ग
९. शस्त्रास्त्रधारिणीम्-ग

नरेशस्य तदा वाक्यं श्रुत्वा बालातिहर्षितः।
 एवं च नृपतिर्मुक्त्वा चाचम्योत्थाय चाभर्कैः॥३०॥
 ताम्बूलभक्षणं चक्रे लवङ्गैः सह राजराट्।
 अन्तःपुरं जगामाथ बालकाश्च स्वमातरम्॥३१॥
 तथान्यैश्चविहारैश्चयामान्निन्द्युश्चबालकैः॥३२॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः।

□ □

चत्वारिंशोऽध्यायः

श्रीशौनक उवाच-

बुद्धिर्मन्तिमन् सूत राजपादाब्जघटपदं।
क्रीडामन्यां च रामस्य महयं द्रौहि प्रसादतः॥१॥

श्रीसूत उवाच-

श्रूयतां च मुनिश्रेष्ठ कथा रामस्य पावनी।
यां श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः॥२॥

चेटिकाः राजपलीनां कौशल्यादीनां शुभाननाः।
श्यामाः कमलपत्राक्षयः ऊर्चुर्वाक्यं परस्परम्॥३॥

रामादयः कुमारास्तु तिष्ठन्ति नो गृहे दिवा।
धनुर्बाणं गृहीत्वा तु क्रीडन्ति सरयूतटे॥४॥

माधुर्यं न च पश्यामो बालानां भोः गृहे वयम्।
तस्माद् वयं मुखित्वा च धनुर्बाणं तथा हासिम्॥५॥

धनुर्बाणं विना क्रीडा कथं क्रीडा च जायते।
एवं ताः संविदं कृत्वा कैशौर्यश्च कुतूहलात्॥६॥

धनुर्बाणं मुखित्वा तु गृहकोणे न्यवेशयत्।
कौशल्याद्याः न जानन्ति दास्याः तासां च निश्चयात्॥७॥

एवं जाते हि चौर्ये तु व्यतीता रजनी द्विज।
राज्ञः पुत्राश्च रामाद्याः जहुर्निद्रां च शीघ्रतः॥८॥

शौचं विधाय ते सर्वे बुभुजुर्मातृपाणिना।
एतस्मिन्नन्तरे बालाः समाजरमुः सहस्रशः॥९॥

१. च-ग

२. इतः परं २३ श्लोकस्य पूर्वार्थं पर्यन्तश्लोकाः ग मातृकायां न सन्ति।

धनुर्बाणं तथा खड्गं गृहीत्वा निजवेशमनः।
 कौशल्याप्राङ्गणे तिष्ठन् रामार्थं सर्वबालकाः॥१०॥
 बालान् वीक्ष्य तदा रामः क्रीडार्थं तु मनो दधे।
 उवाच लक्ष्मणं रामो धनुर्में दीयतामिति॥११॥
 सतूणं चापखड्गं मे खेटकाय मनो मम।

सूत उवाच-

लक्ष्मणो गृहकोणेषु हयायुधार्थं जगाम ह॥१२॥
 न ददर्श धनुर्बाणं खड्गं चापि चुकोप च ।
 आजगाम तु रामस्य प्रहसन् लक्ष्मणो बली॥१३॥
 नास्ति तत्र धनुर्बाणः खड्गोपि कनकत्सरः।

सूत उवाच-

तच्छ्रुत्वा रामदेवश्च ज्ञात्वा तासां च मानसम्॥१४॥
 आनन्दार्थं तु तासां वै चकार नरनाटकम्।
 चत्वारो भ्रातरस्ते च कौशल्यां प्रपच्छुरुत्सुकाः॥१५॥
 धनुर्बाणस्तथा खड्गः क्वास्ति मातः प्रदीयताम्।
 माता प्रोवाच रामस्य नाहं जानामि पुत्रका॥१६॥
 धार्त्रीं पृच्छ स्वधन्यां च सुमित्रां वा च कैकेयीम्।
 इति प्रोक्तो जनन्या तु रामः प्रपच्छ मातरौ॥१७॥

मातरावृच्यतुः-

न जानीवो धनुर्बाणं तावकं च तथा ह्यसिम्।
 नवीनं गृह्यतां वत्स मा च शोके मनः कृथाः॥१८॥

सूत उवाच-

रसज्ञो रामचन्द्रोऽपि योदं दास्य हि योषिताम्।
 प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा धनुरर्थं सखोजनान्॥१९॥
 धनुर्में दीयतां सख्यो बाणं चापि तथा ह्यसिम्।
 जग्राह प्रहसन् कांचित् भुजाम्यां रघुनन्दनम्॥२०॥
 पुनरन्यां च जग्राह प्रहसन् राघवो मुदा।
 कण्ठे पलायमानां च वादयन्तीं च नूपुरम्॥२१॥

स्थित्वा ह्रुवाच रामं सा नाहं जानामि ते धनुः।
 कुत्र चास्ति धनुर्बाणो दीयतां प्रमदोत्तमे॥२२॥

प्रत्युवाच तदा रामं सखी चातिमनोहरा।
 श्रूयतां च वचस्त्वेतत् भो कुमारकब्रीडितां॥२३॥

धनुर्मे भृकुटी प्रोक्ता बाणौ तीक्ष्णौ हि चक्षुषी॑।
 इत्येवं ज्ञायते राम नान्यज्ञानामि ते शुभम्॥२४॥

तां च त्यक्त्वापरां रामो जग्राह श्रीफलस्तनीम्।
 क्व चास्ति मे धनुर्बाणौ दीयतां मुषितां त्वया॥२५॥

सा प्रोवाच तदा रामं प्रहसन्ती वरानना॑।
 कन्दुकौ दृश्यते राम कञ्जुक्यां ते कुमारकः॥२६॥

न जानामि धनुर्बाणौ कन्दुको गृह्यतामितः।
 रामो दुद्राव वेगेन त्वरा॑ जग्राह कामिनीम्॥२७॥

धनुर्मे दीयतां भद्रे बाणं चापि प्रदीयताम्।
 सा तु हास्यप्रवीणा॑ च रामं प्रोवाच कामिनी॥२८॥

किं मया गोपितो राम बाणस्ते तु ह्रऽधोंशुके।
 तां च त्यक्त्वा महाबाहुरन्या जग्राह पाणिना॥२९॥

धनुर्मे दीयतां चोक्त्वा सा चोवाच च तं प्रति।
 कोष्ठागारे मया सार्द्धं गम्यतां तत्र मा चिरम्॥३०॥

एवमुक्तस्तथा सार्द्धं कोष्ठागारे जगाम च।
 नास्ति तत्र धनुर्बाणौ राममालिङ्ग्य कामिनी॑॥३१॥

१. तथ्यं-ग
२. क्वक्रीडिता-ग
३. चाक्षुषी-ग
४. वारानना-ग
५. मे-ग
६. चतुरां-ग
७. दासी प्रवीना-क
८. एवमुक्त्वा-ग
९. राममालिङ्गकारिणी-क

चुचुम्बे वदनं तस्य पुनः प्रोवाच राघवम्।
 नास्ति चात्र धनुर्बाणावन्यत्र निचयं कुरु॥३२॥
 तथा सार्द्धं बहिर्गत्वा रामः पग्रच्छ मन्थराम्।
 कुत्र चास्ति धनुर्बाणो मन्थरे कथ्यतां त्वया॥३३॥
 सा प्रोवाच तदा रामं पूर्ववैरस्य चिन्तती।
 चुल्हां ते वर्तते राम धनुर्बाणौ न ज्ञायते॥३४॥
 वाक्यं तस्य तु सौमित्रिः श्रुत्वा कोपं चकार ह।
 मुखं रुक्षं हि कृत्वा तु हृनया भाषितं रुषा॥३५॥
 ताडनाय कशा तस्याः जग्राह दक्षिणे करे।
 अनया होव धनुर्बाणौ ग्रहीतौ नात्रसंशयः॥३६॥
 अस्माकं तु सुखं द्रव्यं न क्षमा पापकारिणी।
 कशया ताडयिष्यामि न होवं कुरुते पुनः॥३७॥
 शत्रुघ्नताडिता कुञ्जा कन्दुकेव पलायिता।
 लक्ष्मणो भर्त्सयामास तां च दुद्राव वेगतः॥३८॥
 हसिता बालकैः सार्धं पाणिवादनकारिभिः।
 तदानीं लज्जिता पापा जगाम कैकयीगृहम्॥३९॥
 मामेतिवचनं प्रोक्त्वा^१ भ्रात्रभ्रातानिवारितः।
 हास्ये होवं प्रजातेषि धनुर्बाणौ तथा ह्यसिम्॥४०॥
 रामाय प्रददुः सर्वाः सर्वाः प्रहसिताननाः।
 श्रीरामोऽपि धनुर्बाणौ खद्धं च कनकत्सरम्॥४१॥
 प्रगृह्य बालवैः सार्द्धमगमत् सरयूतटे।
 चकार विविधां क्रीडां भ्रातुभिः सह राघवः॥४२॥
 इतः परं मिष्ठतमं श्रूयतां भो द्विजोत्तमः॥४३॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे

चत्वारिंशोऽध्यायः

□□

-
१. चोक्त्वा-ग
  २. प्राताप्राता-ग

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

क्रीडां कुर्वस्तदा रामो जगाम सरयू तटे।
 नाविको धीवरः कश्चित् प्रणम्य चाह राघवम्॥१॥

श्रूयतां मे वचस्तथ्यं राजपुत्र अरिंदम।
 महिषो वर्तते राम प्रचरश्चाति वीर्यवान्॥२॥

कुशं करे स्थितस्तस्यं जनान् धावति मार्गगान्।
 तत्र मा गच्छ मो वीर महिषस्थाने हि बालकैः॥३॥

धीवरस्य वचः श्रुत्वा बालकास्ते च सस्मिताः॥
 सौमित्रिं प्रेरयामासु कटाक्षैर्गम्यतामिति॥४॥

राममामान्य सोमित्रिबालकान् प्रत्युवाच च।
 गम्यतां तत्र भो बालाः यत्र वै महिषस्थलम्॥५॥

लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा रामेण लक्ष्मणेन च।
 प्रजग्नमुस्तत्र ते सर्वे महिषो यत्र वर्तते॥६॥

धनुषा स्फोटनं चक्रुः कुमाराश्चाति चञ्चलाः।
 श्रुत्वा स्फोटं च धनुषां महिषोव्याजगाम ह॥७॥

विदारणं भुवः कुर्वन् पद्मयां च स्तब्धलोचनः।
 उद्यम्य पुच्छवप्राणि शृङ्गाभ्यामखेन्महीम्॥८॥

बाला ऊचुर्यदास्माकं समुखे महिषः पतेत्।
 बाणैः खड्गैश्च छित्वैनं गच्छामो निजमन्दिरे॥९॥

बालेष्वेवं ब्रुवाणेषु सहसा रामसन्मुखम्।
 दुद्राव चातिवेगेन तदा मूर्ध्नीं च ताडितः॥१०॥

१.	कुशस्तोकस्थितिस्-ग	२.	न्यखनन्-ग
३.	ऊचुर्यद्य-ग	४.	मूर्धनि-ग

अशल्यैनैव बाणेन ममार महिषो द्विज।
 मुक्त्वा तु महिषं रूपं दिव्यदेहोभवत्तदा॥११॥
 कन्दर्पसदृशाकारो योषितां हृदयङ्गमः।
 किशोरः इयामलः स्वगी मुकुटी कुण्डलान्वितः॥१२॥
 कटिसूत्रेण हारेण हांगदेन विभूषितः।
 यथा रूपं हि भक्तानां रामस्य परमात्मनः॥१३॥
 तथा रूपो हि गन्धर्वो विल्वनामाभवत्तदा।
 प्रणनाम हरेः पादौ नाम स्वं श्रावयन्मुदा॥१४॥
 तेन स्तोत्रं समारब्धं बालानां शृण्वतामिदम्।

श्रीबिल्व उवाच-

नमो रामाय महते नमस्ते लक्ष्मणाग्रज॥१५॥
 कौशल्यासुप्रजा राम नमस्ते पङ्कजेक्षण।
 राजराजेन्द्रपुत्राय नमस्ते राघवाय च॥१६॥
 नमस्ते सरयूतीरे नित्यक्रीडाकराय च।
 नमो द्व्याण्यदेवाय रावणान्तकराय च॥१७॥
 नमो वाचा विदूराय रामभद्राय ते नमः।
 नरनाट्यप्रवीणाय नमस्ते धर्मरक्षकः॥१८॥
 नमस्ते रन्द्रसेव्याय धनुर्बाणधराय च।
 पुंसां मोहनरूपाय नमोऽस्तु बालकैः सह॥१९॥
 नमो रामाय भद्राय भक्ताभीष्टप्रदाय च।
 श्रीराम श्रीमहाबाहो^१ पुनरेव नमो नमः॥२०॥

सूत उवाच-

स्तुत्वैवेशं प्रसन्नात्मा^२ विरराम महामतिः।
 जगताञ्च स्वयं साक्षी प्रत्युवाच तदा च तम्॥२१॥

१. धर्मरक्षके-क
२. मो श्रीराम महाबाहो-ग
३. स्तुत्वैवेशं सुप्रसन्नात्मा-ग

श्रीरामकुमार उवाच-

बिल्व बिल्व महाकुद्धे केन त्वं कर्मणा भव।
महिषो दीर्घशृङ्गश्च महावीर्यः सरित्तटे॥२२॥
कस्मात्त्वं दिव्यरूपश्च दिव्यस्त्रीगणमणिडतः।
सन्दिहानां वः सन्देहं दूरीकर्तुं त्वमर्हसि॥२३॥

सूत उवाच-

पृष्ठः प्रोवाच रामेण सर्वेषां शृण्वतामिदम्।
बालकानां च सर्वेषां रामं प्रति महामतिः॥२४॥

बिल्व उवाच-

हे श्रीराम महाबाहो महिषे कारणं मम।
श्रोतुमर्हसि धर्मज्ञ कृपया परमेश्वरः॥२५॥
पुरा कृतयुगे स्वामिन् गन्धर्वो बिल्वनामधृक्।
गानविद्याप्रभावेण रूपयौवनदर्पितः॥२६॥
नास्ति मत्सदृशः कोपि गाने रूपे बले तथा।
एवं गानाभिमानेन प्राचरं पृथिवीं तदा॥२७॥
निर्जिताः बहुगन्धर्वाः यज्ञे यज्ञे च भूतले।
स्वर्गे वापि तथा भूम्यां ह्रादो भागे न संशयः॥२८॥
मुमूर्छं हृदये गर्वो मदीये परमेश्वरः।
एकदा च कुरुक्षेत्रे राजा वैवस्वतो मनुः॥२९॥
चकार यज्ञं धर्मात्मा संभारैर्बहुभिन्नृपः।
तस्मिन् यज्ञे सुराः सर्वे मुनिगन्धर्वदानवाः॥३०॥
समाजगमुर्दर्शनार्थमहं तत्रागमं मुदा।
गन्धर्वास्त्रं गायन्ति यथा ज्ञानं हि रागिणः॥३१॥
मया जितास्तु गन्धर्वास्तदाहं चातिगर्वितः।
नास्ति मत्सदृशः कोपि देवाः दैत्याः न मानवाः॥३२॥

१. राम उवाच-ग

२. सन्दिहानां च-ग

तदा तु नारदो योगी वीणावादनतत्परः।
 मां विजेतुं मनश्चक्रे क्षेमाय मम चानघः१॥३३॥
 मया गीतं तु यद् गानं तेन ज्ञातं महात्मना।
 पश्चात्तेन ममारब्धं गीतदिव्यं महर्षिणा॥३४॥
 न च ज्ञातं मया तस्य गीतं रागविचित्रितम्।
 श्लाघा तस्य कृता नैव न मया स्तवनं कृतम्॥३५॥
 तदा मां नारदो योगी प्रहस्य वाक्यमन्त्रवीत्।
 श्रीनारद उवाच—
 रे रे बिल्व मया गीतं त्वया ज्ञातं च वा न वा॥३६॥
 हास्यं चक्रतुस्तदा सर्वे जनाः यज्ञगतास्तदा१।
 पुनः प्रोवाच हे देव नारदो मुनिसत्तमः॥३७॥
 अपगच्छतु ते गर्वोरुपगानसमुद्भवः।
 महिषोऽपि न जानाति वस्तुज्ञानं यथार्थतः१॥३८॥
 तथा त्वया न ज्ञातमेतस्मात्तं महिषो भव।
 मया विज्ञापितः सोपि कदा मुक्तो भवाम्यहम्॥३९॥

श्रीनारद उवाच—

राजा दशरथो नाम रथवुञ्जरवाजिवान्।
 भविष्यति महाप्राज्ञस्त्रेतायां मतिमान् बली॥४०॥
 तस्य पुत्रोतितेजस्वी रामो नारायणः स्वयम्।
 विहरन् बालकैः सार्द्धं दर्शनं त्वं करिष्यसि॥४१॥
 इषुणा ते च मूर्द्धानं ताडनं सः करिष्यति।
 माहिषं रूपमुत्सृज्य गन्धर्वस्त्वं भविष्यति॥४२॥

१. निर्जेतुं-ग
२. ममानघः-ग
३. गीतस्तु यद् ज्ञानं-क
४. गीतब्धं-ग
५. प्रहसन्-ग
६. ज्ञानगतास्तदा-क
७. यथाहर्तः-ग
८. ते करिष्यति-ग

तावन्तिष्ठ सरव्याश्च पुलिने तृणसङ्कुले।
सत्यजातं वचस्तस्य दर्शनं तव बभून्मयै॥४३॥
अनुग्रहाय शापो मे मुनिना तेन कल्पितम्।
त्वदीय पादपद्मे मे भक्तिरस्तु सदा प्रभो॥४४॥

श्रीरामचन्द्र उवाच-

वरं बूहि महाभाग यत्ते मनसि वर्तते।
मदीयं दर्शनं कृत्वा न नरो पतते परम्॥४५॥

बिल्व उवाच-

मन्नामपूर्विकामूर्तिः सदा तिष्ठतु ते हरे।
हरस्यापि महाराज नामा बिल्वहरस्सदा॥४६॥

श्रीरामकुमार उवाच-

एवमस्तु महाबुद्धे गम्यतां स्वपदे हितः^३।
भोगं कृत्वा तु भोगानामन्ते मोक्षमवाप्यसि॥४७॥

सूत उवाच-

गन्धर्वोऽपि निजस्थानं बालकानां च पश्यताम्।
जगाम व्योमयानेन स्वालयं स्वर्गिणां पदम्॥४८॥

गन्धर्वस्य तु तत्स्थानं नामा बिल्वहरिस्मृतम्।
वैशाखे मासि यात्रा स्यात् सर्वपातकनाशिनी॥४९॥

अमायां तु महापुण्यं पितृणां मोक्षणं सदा।
रामोपि भ्रातुभिः सार्वजगाम सरयूतटे॥५०॥

पीत्वा जलं निष्प्रस्तु बालकैः सह सुन्दरः।
क्रीडत्वा सुचिरं तत्र पुनर्जग्मु गृहं प्रति॥५१॥

१. ते ह्यमून्मय-ग
२. याचते-ग
३. स्वपदं ह्यतः-ग
४. स्वर्गिणो-ग
५. मोक्षदा-ग

जनयन्नयनानन्दमयोध्यां पुरवासिनाम्।
मातृभिर्लङ्घलिता सर्वे भुक्ताः चात्रं चतुर्विधम्॥५२॥

पितुः समीपे गत्वा तु पितरं तोषयन्मुहुः।
भेजिरे शयनं बालाः मातृभिरुपलालिताः॥५३॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे बिल्वकोपाख्याने
एकचत्वारिंशोऽध्यायः।

□ □

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

सूत उवाच-

प्रातरुत्थाय ते बाला क्रियां कृत्वा यथाविधि।
 अन्नं चतुर्विधं भुक्त्वा खेटकाय ययुः^१ पुनः॥१॥
 शशान् वराहान् परिषान् पृगान् वध्यन् मुहुः मुहुः।
 एवं क्रीडांस्तदा रामो द्वितीयं काननं यमौ॥२॥
 ददर्श कानने रामो वल्मीकेः च नराकृतिम्।
 कुशः परिवृतं तं च सर्पाणां कञ्चुकस्तथा॥३॥
 लतानां तनुभिश्चैषु^२ तथा गुल्मैः सुसंवृत्तम्।
 तं च दृष्ट्वा तदा रामो बालकानिदमब्रवीत्॥४॥

श्रीरामकृमार उवाच-

किमिदं बालकाः ब्रूत वल्मीकं च नराकृतिम्।
 इत्युक्त्वा बालकैः सार्वजगाम निकटे प्रभुः॥५॥
 करेण स्पर्शनं चक्रे बालकानां च पश्यताम्।
 रामस्पर्शनमात्रेण दिव्यदेहो बभूव सः॥६॥
 पीताम्बरधरः स्त्रग्वी मुकुटी कुण्डलान्वितः।
 दध्दिशेषवकं^३ भाले तुलसीदाममण्डितम्॥७॥
 अङ्गदीं च तथा हारी वलयाभ्यां विराजितः।
 पादौ पपात रामस्य स्पर्शन् मूर्ढा उपानहौ॥८॥

१. पुनः-क
२. वल्मीकं-ग
३. तनुभिसंतु-ग
४. समावृतम्-ग
५. दध्दिशेयुकं-क

श्रीरामचन्द्र उवाच-

बूहि बूहि महाबुद्धे कारणं ह्यात्मनो मम।
कस्त्वं वल्मीकरूपेण वने तिष्ठति निर्जने॥१॥
अस्माकं श्रवणायालं वक्तव्यं यदि मन्यसे।

श्रीडिंडिर उवाच^१-

किरातो डिंडिरोहं वै वासो मम हिमाचले॥१०॥
धनुर्बाणं करे बिभ्रत्प्राचरं मृगयां सदा।
एकदा मृगयूथानां पश्चाद्भागे च प्राद्रवम्॥११॥
पलायमानास्ते यूथा अरण्ये विविशुर्भयात्।
योजनानां त्रयोविंशत् धावमानो हि मन्दधीः॥१२॥
परिश्रमं गतोहं^२ च दिनान्ते पतितः पथिः।
आजगमुष्च तदा तत्र साधनः पञ्चविंशतिः॥१३॥
कृपया मां ब्रुवन्सर्वे गम्यतां सङ्गमेषु नः।
ग्रामं गत्वा च सङ्गेन सतां रात्रिरुपोषिताः॥१४॥
प्रातःकाले कृतं तैश्च शालिग्रामस्य पूजनम्।
पाकं कृत्वा पुनः सर्वे नैवेद्यं हरये ददुः॥१५॥
मां प्रसादं ददुस्ते च कृपया साधवः पुनः।
स्वयं बुभुजिरे ते च यज्ञोच्छिष्टं दयालवः॥१६॥
तेषां दर्शनमात्रेण शिलायाः दर्शनेन च।
शालिग्रामशिलातोयं जहार मम पातकम्॥१७॥
नैवेद्येन मनः शुद्धं बभूव रघुनन्दन।
मां विलोक्य पुनस्ते च प्रोचुर्वाक्यं परस्परम्॥१८॥
ये मृगाः वनमध्यस्थास्तुणाहाराः न संशयः।
तेषां वधे जनाः सर्वे गच्छन्ति मृगयां वत॥१९॥
परमांसेन ये पुष्टास्तेषां पीडा यमालये।
भविष्यत्यादृशो यापि^३ पापिनां नर्कगामिनाम्॥२०॥

१. पुरुष उवाच-ग

२. परिश्रमयुतोऽहं-ग

३. भविष्यति कीदृशी हदो-ग

डिंडिर उवाच-

तेषां वाक्यमिदं श्रुत्वा ज्ञानं तु हृदये मम।
 एवं बभूव मो राम विष्णोनैवेद्यभक्षणात्॥२१॥

अहमुत्थाय तेषां तु कृत्वा ह्यग्रे पुटाङ्गजिलम्।
 प्रोवाच भवतां सङ्गे तीर्थयात्रां करोम्यहम्॥२२॥

गम्यतामिति तैः प्रोक्तास्तेषां सङ्गे व्यहं ययौ।
 तीर्थात् तीर्थान्तरं गच्छन् अयोध्योमाययुः पुनः॥२३॥

सङ्गमे गोप्रतारे च स्वर्गद्वारे च ते पुनः।
 प्रेम्णा सस्तुर्महाभागाः मया सह नरोत्तमाः॥२४॥

‘अत्रागत्य महात्मानो दृष्ट्वा पुलिनमुत्तमम्।
 वनैश्च शतपत्राणां पद्मानां च तथैव च॥२५॥

त्रिरात्रं च उषित्वा तु गमनाय मनोदधुः।
 प्रस्थिताः सरयूतीरे मार्गेणैवान्यतीर्थकम्॥२६॥

पुण्डरीकवनैश्चत्रैस्तथा गुल्मशतैर्वृतम्।
 ईदृशं पुलिनं दृष्ट्वा तपस्यायां मनोदधुः॥२७॥

तप्त्वा तपांसि ते चात्र गताः स्वर्गे च भिक्षवः।
 अहं चात्र समाधिस्थो हरेर्नारायणस्य हि॥२८॥

ध्यायमानो विस्मार शरीरं बहुवार्षिकम्।
 वल्मीकिं मे शरीरे तु बभूव रघुनन्दन॥२९॥

तव स्पर्शात् पुनः प्राप्तं शरीरं परमाद्भुतम्।
 त्वं ब्रह्मपरमं साक्षादाद्यो नारायणो हरिः॥३०॥

मोहयन् मायया लोकान् क्रीडन् बालैरनेकथा।
 त्वदीयस्मरणं मात्रेण पूताः पापाः सहस्रशः॥३१॥

१. श्लोकोऽयं ‘त्रिरात्रं...’ श्लोकाः दनन्तरं ग-मातृकायां प्राप्यते।
२. त्रिरात्रिं-ग
३. ते-ग
४. स्वर्ग-ग
५. स्पर-ग

किं पुनः दर्शनेनैव स्पर्शनेन च किं पुनः।
 उद्धारार्थं तु जगतामाविभूताय ते नमः॥३२॥
 ते वयं प्रकृती राम स्वेच्छाऽरूपेण वर्ण्यते।
 तवे छ्या पुनर्याता रजसत्त्वतमोगुणाः॥३३॥
 तमसा पञ्चभूतानि सत्त्वादेवा प्रज्ञिरे।
 रजसांपीन्द्रियाण्यासन् युयुषुर्यत्र तत्र च॥३४॥
 अण्डमुत्पादयामासुस्तवे छावशतः पुनः।
 घोडशांशेन प्राविष्टं विराङ्गिति पृथामगः॥३५॥
 हिताय जगतां नाथ सर्वत्र च विराजसे।
 मुखं ते ब्राह्मणाः सर्वे क्षत्रिया बाहवस्तव ॥३६॥
 ऊर्ध्वों वैश्याः समुद्भूताः पद्भ्यां शूद्राः विनिर्गताः।
 मूढोंयं नाभिजानाति लोकस्त्वं हितकारकः॥३७॥
 त्वदीयं दर्शनं मह्यं साधूनां कृपया हयभूत्।
 कृपां कुरु सदा राम ययो ते चरणाब्जयो॥३८॥
 मनो यातु यथा गंगा पूरपूर्णैः पयोनिधौ।
 यत् सुखं तव भक्तानां सङ्गमे न भवेत् क्षितौ॥३९॥
 न तेन तुलये मोक्षं स्वर्गमिन्द्रियजं तथा।
 ब्रह्मादिप्रार्थितो नाथ जातो दशरथालये॥४०॥
 समुद्रबन्धनादीनि कर्मणि त्वं करिष्यसि।
 रावणादीनि रक्षांसि कोटिशो निहनिष्यसि॥४१॥
 भूभारं च समुत्तर्य ब्रह्मलोकं गमिष्यसि।
 इदं त्रैकालिकं ज्ञानं जातं श्रीरामदर्शनात्॥४२॥

-
१. येच्छा-ग
  २. रजसे-ग
  ३. सुषुप्तु-ग
  ४. प्रविष्टस्त्वं-ग
  ५. प्रथामगाः-ग
  ६. पपाते-क
  ७. पूरं पूर्णे-ग
  ८. श्रीमददर्शनात्-ग

नमो रामाय भद्राय महाराजाय ते नमः।
सर्वभूतनिवासाय ब्रह्मण्याय नमो नमः॥४३॥

आज्ञां च दीयतां मह्यं गमिष्येः भगवत्पदम्।

श्रीरामकुमार उवाच-
गम्यतां गम्यतां शीघ्र यत्र ते त्वरते मनः॥४४॥

स्वर्गे वा सत्यलोके वा वैकुण्ठे वा हरे: पदम्।

सूत उवाच-

राघवेण अनुज्ञातो जगाम परमं पदम्॥४५॥

हंसयुक्तविमानेन किङ्किणी जालमालिना।

पुनर्न जायते जन्मर्यन्त्र गत्वा महीतले॥४६॥

रामोऽपि बालकैः सार्द्धं क्रीडां कृत्वा अनेकशः।

आजगाम तदा गेहं सायंकाले महात्मना॥४७॥

पौरैर्निरीक्षितो रामः पित्रा माता तथैव च।

भुक्ता चतुर्विधं चान्नं निनाय रजनीं ततः॥४८॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
द्वित्त्वारिंशोऽध्यायः।

□ □

१. गमिष्यामि -ग
२. भवत्पदम्-ग
३. स्वर्ग-ग
४. सत्यलोक- -ग
५. वैकुण्ठ- -ग
६. पतते-ग
७. पदे नास्ति ग-मातृकायाम्।
८. महायशाः-ग

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

एकदा रामचन्द्रोऽसौ प्रातरुत्थाय सत्वरम्।
 कृत्वा चावश्यकं सर्वं भ्रातृभिः सह वीर्यवान्॥१॥
 सखीःनाकारयामास मृगयार्थं महामनः।
 प्रतापाग्न्यं नीलरत्नं वीरभद्रं महाबलम्॥२॥
 सबलाश्वं हरिदश्वं शोभनाश्वं हर्यश्वकम्।
 चन्द्रभानुं चन्द्रघ्यारुं रिपुवारं रिपुञ्जयम्॥३॥
 भद्राश्वं च जयत्नं च सुबाहुं च महामतिम्।
 अन्यानपि महावीरान् मृगयासिद्धिकारकान्॥४॥
 कुकुरग्राहिणः सर्वान् तथा वै जालधारकान्।
 सेनपालान् सिंहपालान् तथा तरक्षुपालकान्॥५॥
 कुलिंगपालकानन्यान् मृगयार्थं समाह्यत्।
 ते चागत्य नृपद्वारे रामार्थं च समाश्रिताः॥६॥
 गजरोहास्तथा चान्ये हृश्वारोहा अनेकाशः।
 रथारोहास्तथा चान्ये उष्ट्रारोहश्चनैकशः॥७॥
 भुशुंडिभिः समायुक्तास्तथापाशौर्भयानकैः।
 पतयस्तु महावीर्याः धनुर्बाणधराः वराः॥८॥

१. नृपा-ग
२. हरिजश्वं -ग
३. शोणश्वं -ग
४. हरिदश्वकम्-ग
५. वि विजयं -ग
६. च ऋक्षपालकान् -ग
७. कुलंग-ग

शृङ्गारं कुरुते रामस्तावतिष्ठन्ति चाङ्गणे?।
 एतस्मिन्नन्तरे? रामो मातुराज्ञामवाप्य च।।१।।
 राजा चापि हृनुज्ञातो? भ्रातृभिः सह निर्ययौ।
 शोणाश्वं रामचन्द्रस्तु चारुरोह बलाद् बली।।२।।
 उच्चैःश्रवाः समप्रख्यं भरतोऽपि निजं हयम्।
 आरुरोह महावेगाल्लक्ष्मणो रुहे मुदा।।३।।
 शनुहा सैन्धवं चैव कंकविः कशया? सह।
 गृहीत्वा चारुरुहत् शीघ्रं सर्वेषां पश्यतां सताम्।।४।।
 तथा चारुरुहः सर्वे वाहान् स्वानवस्थितान्।
 तदा वाद्यान्यवाद्यन्तः ह्यानकाद्याः अनेकशः।।५।।
 चचार? रघुनाथोऽपि भ्रातृभिः सखिभिस्तथा।
 चामरैः वीज्यमानाश्च राजा? राजकुमारकाः।।६।।
 उष्णीषहरितं चैव कञ्चुकं च तथाविधम्।
 दधानं हरितानां च मणीनां बहूभूषणम्।।७।।
 त्रिणतं च धनुस्कन्धे दधान चेषुधिद्वयम्।
 रलमुद्राशोभितेन? करेण दक्षिणेन च।।८।।
 स्वर्णपुड्खं तथा बाणं भ्रामयन्तं मुहुर्मुहुः।
 कुण्डलाभ्यां परिष्वक्तमलकैश्चलसम्मुखे।।९।।
 तिलवेन महारम्यं शोभितं रलमालया।
 खड्गेन कटिबद्धेन राजमानं कुमारकम्।।१०।।

१. प्राङ्गाणे -ग
२. तस्मिन्न-ग
३. हृनुज्ञातो -ग
४. वकं च-ग
५. विकया-ग
६. पश्यतो सदा -क
७. चचाल-ग
८. राज-ग
९. रलमुद्राशोभितनु-क

उपानहा गृष्ठपदं रामं वीक्ष्य जनाः मुहुः।
 नागरा: नरनार्यश्च न चक्रुः नेत्रमीलनम्॥१९॥
 एवं ब्रुवन्ति ते सर्वे कारणं च परस्परम्।
 धन्याः सर्वाः महिष्यश्च राज्ञो दशरथस्य च॥२०॥
 राममाता च तासां तु कौशल्या भानुमन्तजा।
 पुनर्धन्याः वयं सर्वे रामदर्शनितत्पराः॥२१॥
 अस्य दर्शनमात्रेण वयं मुक्ताः न संशयः।
 असौ नारायणः साक्षात् भूभारहरणाय च॥२२॥
 देवैश्च प्रार्थितो यत्र जप्तो दशरथात् स्वयम्।
 एवं वदन्तः ते सर्वे ह्यानन्दं परमं ययुः॥२३॥
 रामस्य ध्वजिनी सा तु राजमार्गे समायद्यौ।
 सेनामध्यगतो रामो मन्दं मन्दं चचाल च॥२४॥
 अयोध्यापुरवासिन्यो रमण्यस्तु रमा इव।
 रामदर्शनिकांक्षिण्यो हम्येऽ चारुरुहुमुहुः॥२५॥
 दृष्ट्वा रामं रमानाथं मनसा परिषस्वजे।
 काचित्तेवपथे रामं कृत्वा ध्याने च तत्परा॥२६॥
 कोटिकन्दर्पलावण्यं दृष्ट्वा देहं च विमृतम्।
 काचित् सखी नितम्बस्य वस्त्रमाकृष्य कथ्यती॥२७॥
 द्वौऽ कुचावञ्चलेन सापि दधे भाति ब्रीडिता।
 मोहिता कामबाणेन लज्जां त्यक्त्वा च कामिनी॥२८॥

१. नेत्रनीमीलने -क
२. करान्-ग
३. गृह्ण-ग
४. हम्याण्या-ग
५. रुहुर्मुदा -ग
६. काश्चिच-ग
७. न-ग
८. कश्चिदुच्छसितं वस्त्रं करेणाकृष्य चोत्थिता-ग
९. कुचौ चांचलेनातिब्रीडिता च पुनः पुनः -ग

यः शेते प्रलये रामो जगत् पीत्वा च सागरे।
 एकेनाक्षणा पर्पौ^१ तं च भावेन^२ रसिकापरा॥२९॥

काचिद्द्रामं समावीक्ष्य बालकालिङ्गने रता।
 मुखं गवाक्षे कृत्वा तु काचिद्द्रामं निरीक्षती॥३०॥

पुष्पाञ्जलीं सर्वपां च लाजानन्याश्च चिकिष्पुः।
 काशिच्चतुर्त्रे प्राञ्जलिं बध्वा प्रोचू रामं गवाक्षतः॥३१॥

यथा न ज्ञायते प्रयन्त्यस्तथाभावेन ताः^३ जगुः।
 कृत्वा च खेटकं शीशमागन्तव्यं गृहं इटिति॥३२॥

नोचेदागमनं सायं प्राणाः यास्यन्ति नो वयम्।
 इति तासां प्रियं वाक्यं हर्षये रामो हि शुश्रुते॥३३॥

एतस्मिन्नन्तरे राजा निषादाधिपतिर्गुहः।
 सर्वायुधधरः श्रीमान् दासैश्च परिवारितः॥३४॥

रामचन्द्रस्य शिक्षार्थं खेटकानां वने वने।
 समाहतः स्थितो नित्यं राजा दशरथेन च॥३५॥

तस्मिन्नवसरे रामं प्रणानाम गुहो मुदा।
 दासाः पञ्चसहस्राणि तस्य सङ्गे महाबलाः॥३६॥

धनुर्बाणधराः सर्वे भुशुण्डपरिघायुधाः।
 सर्वे चागत्य रामस्य प्रणेमुः पादपद्मयोः॥३७॥

निषादाधिपतेः रामः करे जग्राह प्रेमतः।
 गुहं प्रोक्षाच रामस्तु खेटकेऽपि मनो मम॥३८॥

समीचीनतयां मित्रं मां शिक्षय वने वने।
 श्रीगुह उवाच-

का शिक्षा त्वयि कर्तव्या सर्वशिक्षाकरे त्वयि॥३९॥

१. एके नोक्षणाय ये -क
२. भावेग -क
३. काचिच्च -ग
४. ते -ग

तथाप्येवं हि कर्तव्यं यथाज्ञापयते भवान्।

श्रीसूत उवाच-

एवं ब्रुवति भूपे च निषादाधिपतौ जनाः ॥४०॥

साधु साध्विति तं प्रोचुर्मृगयायां कतूहलात्।

रामाज्ञाया तदा राजा घोटकं श्यामवर्णकम् ॥४१॥

रत्नग्रैवेयसंयुक्तं स्वर्णभाण्डपरिष्कृतम्।

आरुरोह तदा वेगात् श्यामवस्त्रेण भूषितः ॥४२॥

सेनाया अग्रतो जगमुर्जनास्ते ध्वजधारिणः।

तत्पश्चाच्च निषादास्तु बलिष्ठास्तीव्रमन्यवः ॥४३॥

तेषामपि ततः पश्चादुन्दुभीनां च दुन्दुकाः^१।

तेषामपि ततः पश्चात् पादातास्तु भुशुण्डनः ॥४४॥

अश्ववाहास्ततो जगमुस्तेषां पश्चाच्च स्यदनम्।

तेषां पश्चाद् गजाः जगमुस्तेषां पश्चात् क्रमेलकाः ॥४५॥

चचाल सा महासेना प्रवाहो सरितां यथा।

अश्वानां दशसहस्रं हस्तिनां च शुतं तथा ॥४६॥

रथानां हि सहस्रं च उष्ट्राः पञ्चशतानि च।

पदातीनां सहस्राणि संख्या पञ्चविंशतिः ॥४७॥

रामाज्ञया च स्वल्पा च^२ खेटके किं प्रयोजनम्।

जगाम सेना नगरात् सरयूतीरमुत्तमम् ॥४८॥

अश्ववाहास्तुरङ्गास्तु^३ ननर्तयामासु शिक्षयाः।

मतङ्गजमतङ्गेभ्यः योधयामासु लीलया ॥४९॥

इत्येवं बहुधा लीलाः सैन्याः चक्रः परस्परम्।

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः।

१. वादकाः-ग
२. अश्ववारा-ग
३. स्वन्दना-क
४. सा-ग
५. अवसारास्तु तुरगांन-क
६. रोजसा -ग

चतुःचत्वारिंशोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

शनैः शनैः जगामाथ खेटकाय च वाहिनी।
 अयोध्योपवनेवापु संसिषेवे मनोनुगम्॥१॥

सा सेना तमसातीरं जगाम च गुहाज्ञया।
 अग्रे गुहः प्रयाति च वननिर्णयकोविदः॥२॥

निवासो यत्र वन्यानां शोधयामास भूपतिः।
 ज्ञात्वा स्थानं च तेषां तु रामायाकथयत् स्वयम्॥३॥

शृणु राजकुमारः त्वं वनमत्र भयानकम्।
 नानाजीवैः समायुक्तं डिल्लीझड्कारनादितम्॥४॥

बहुव्यालसमाकीर्ण नानावृक्षैश्च शोभितम्।
 एतद्वनं महापुण्यं पावनं चापि पापिनाम्॥५॥

प्रैफुल्लैर्बहुगुल्मैश्च शोभितं लतया युतम्।
 लतानां च प्रतानानि वितानैश्चापि मण्डितम्॥६॥

फुल्लैश्चापि प्रियड्गूनां पुष्पितैश्चापि केतकैः।
 तमालगुल्मैर्निर्चितं कर्णिकारैस्तथैव च॥७॥

बकुलैः पुष्पितैर्नार्गैर्जलजैश्च मनोरमम्।
 द्विरेफानां च मालाभिः पुष्पे पुष्पे निवासिनाम्॥८॥

१. अहो-ग

२. राजेन्द्रकुमार -ग
३. नानावृक्षैश्च -ग
४. प्रतानै-ग
५. पुष्पैश्चापि -ग
६. बकुलैः पुष्पितैर्व्याप्तं पुत्रागैश्च मनोहरैः-ग

शोभितं च^१ प्रफुल्लानामव्युजानां च रेणुभिः।
 विहङ्गमानां च रुतैर्नादितं सारसैरपि॥१॥
 प्रमत्तदात्यूहरुतैः पथिकान् वशकारवैः।
 क्वचिच्च चक्रवाकानां तेषां नादेन नादितम्॥२॥
 क्वचिच्चकलहंसानां नादेन विनिनादितम्।
 कारण्डवानां शब्देन भ्रमराणां तथैव च॥३॥
 पुष्पितैः सहकारैश्च तिलकैश्च दुमैश्चितम्॥४॥
 प्रकृष्टैश्च विहङ्गैश्च पिकानां कूजनेन च।
 मण्डितं नीलकण्ठानां केकीभिश्च भनोरमम्।
 एवं भूतं वनं रम्यं विद्यते तमसातटे॥५॥
 मृगयात्र त्वया कार्या ह्यात्मतोषणहेतवे।
 श्रीसूत उवाच—
 गुहस्य वचनं श्रुत्वा रामो वाक्यमुवाच च॥६॥
 श्वगणास्तत्र गच्छन्तु तथा वै जालधारिणः।
 वितत्य जालं गृह्णान्तु^७ वनजीवाननेकशः॥७॥
 रामाज्ञया तदा सर्वे नराः^८ जगमुर्वनं वनम्।
 विविष्टानां^९ वनं तेषां तदा कोलाहलो ह्यभूत्॥८॥
 श्रुत्वा कोलाहलं जीवाः दुन्दुभिनिनदं तथा।
 पलायनपरा: सर्वे प्राणरक्षणहेतवे॥९॥
 शशकानां च यूथानि मृगानां च कुलं तथा।
 महिषाणां समूहश्च चामरीणां चयस्तथा॥१०॥

१. क्वचित्—ग
२. इयं पद्धतिः ग—मातृकायामेव प्राप्यते।
३. केकामिश्च—ग
४. राम—ग
५. वचनमत्रवीत्—ग
६. जालानुग्रहं तु—ग
७. भटाः—ग
८. प्रविष्टानां—ग

वानराणां सवृद्धश्च^१ तथा जीवा अनेकशः।
 स्वं स्वं स्थानं परित्यज्य परियेतुर्मनेः स्थलम्॥१९॥
 माण्डव्यस्य महावुद्धे दयायुक्तस्य ग्राणिषु।
 दृष्ट्वा मुनिर्दयायुक्तो विज्ञाय कारणं हृदि॥२०॥
 खेटकार्थं कुमाराश्च प्राप्ता चात्र नदी वने।
 शिष्यैः परिवृतो राममाजगाम प्रणोदितः^२॥२१॥
 सूत उवाच-

आयातं च मुनिं दृष्ट्वा रामोऽवतीर्य घोटकात्।
 भरतादयस्तु ते सर्वे वाहनेभ्यो मर्हीं गताः॥२२॥
 ववन्दिरे मुनेः पादौ माण्डवस्य महात्मनः।
 आशीर्वादान् बहून्नाह रामाय विदितात्मने॥२३॥
 वने जातानि पक्वानि फलानि विविधानि च।
 रामाय चार्यामास माण्डव्यो निजपाणिना॥२४॥
 प्रसीदेति^३ तदा रामो जग्राह सिरसा मुदा।

श्रीरामकुमार उवाच-
 कुशलं वर्तते नाथ ह्याश्रमे ते महामुने॥२५॥

शिष्याः वृक्षाश्च जीवाश्च^४ क्षेमेणैव वसन्ति ते।

श्रीमाण्डव्य उवाच-
 कुशलं वर्ततेऽस्माकं त्वयि कुमाररक्षके^५॥२६॥
 मृगयार्थं च गच्छन्ति जना एते ममाश्रमे।
 तान् निवारय श्रीराम कृपां कृत्वा ममोपरि॥२७॥
 आश्रमे च मुनीनां तु न कर्तव्यं च खेटकम्।
 आश्रमस्थान् मृगान् हन्ति तेषां दोषो महान् भवेत्॥२८॥

१. हि वृद्धैश्च -ग
२. धृणार्दितः -ग
३. प्रसोदति-ग
४. पदोऽयं ग-मातृकायां नास्ति।
५. कुमारकरक्षके -ग
६. महानभूत -क

इतो दक्षिणातो रम्या बालुकेति नदी शुभा।
 ततोऽग्रे गोमती चास्ति^१ लोकानां पापनाशिनी॥२९॥
 तयोस्तीरे कुरु क्रीडां सैन्यैः सह महामते।

सूत उवाच-

तथेत्युक्त्वा मुनेर्वाक्यं रामो जग्राह सर्स्मितम्॥३०॥
 नमस्कृत्य मुनेः पादौ रामाद्याः रघुपुङ्गवाः।
 जगमुर्वनान्तरं सर्वे गुहेन दर्शिताध्वना^२॥३१॥
 वनाद् वनान्तरं जग्मुः क्रीडार्थं ते^३ च राघवाः।
 वृक्षान् नानाविधान् फुल्लानृतुराजेन सर्वतः॥३२॥
 ददर्श रामो भगवान् कुर्वन् क्रीडामनेकधा॥३३॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 चतुःचत्वारिंशोऽध्यायः॥४४॥

□□

१. वाति-ग
२. दर्शिताधुना-ग
३. हि-ग

पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

रामो दृष्ट्वा वसन्तं तु समैक्षत विदूषकम्।
रामस्य चेङ्गितं ज्ञात्वा वर्णनं चैत्रमाधवौः॥१॥
चकार वर्णनं सेपि तोषयन् सर्वदेहिनाम्।

विदूषक उवाच-

आजगाम वसन्तस्तु कुसुमैस्त्वामिव सेवितुम्॥२॥
कामेन सदृशं ज्ञात्वा रूपेण विभवेन च।
मलयाद्रिं परित्यन्य हिमवन्तं च गच्छति॥३॥
चक्रवाके कृपां कुर्वन् दिनानाथः शनैः शनैः।
प्रभातिः तुहिनाश्च्युताः निर्मलाः हिमनिग्रहात्॥४॥
कुर्वन् याति दिशं सूर्य उत्तरां च हिमालयम्।
श्रूयतां च वसन्तस्य क्रमेणागमनं मया॥५॥
आदौ जन्म च पुष्पाणां पल्लवानां ततोऽभवत्।
कूजितं कोकिलानां षट्पदानां तदा ह्यभूत्॥६॥
ऋतुराजः क्रमेणैव विचचार वनस्थलीम्।
कामस्यापि च जन्तुनां मनोवेपनहेतवे॥७॥

१. साध्योः -क, साध्योः-ग
२. तनेषाय -ग
३. प्रभातं च दिनानां तु निर्मलं हिमनिग्रहात् -ग
४. कूजोगैष्ठ -क
५. ततार च -क

सहकारलता चैत्रे द्विरेषैः परिसेव्यते ।
 कोकिलाशचैव नारीणां नायकान् वशमानयत् ॥८॥
 यथा दूती युवानं च युवत्याः वशमानयेत् ।
 वासन्तिकायाः कुसुममशोकस्य च पल्लवम् ॥९॥
 मादकं वर्तते यूनां युवत्याः श्रवणार्पितम् ।
 काशारांश्च समायान्ति पक्षिणो भ्रमराः मधौ ॥१०॥
 पुष्पितांश्च यथा भूपानर्थिनोऽर्थेन हेतुना ।
 सङ्घाः^१ कुरवकानां तु वसन्तेन च पुष्पिताः ॥११॥
 ययुः कारणतां सर्वाः मधुपानां रवे मधौ ।
 चैत्रे कुसुमजालं च राजते किंशुके तरौ ॥१२॥
 प्रियवक्षःस्थले^२ चिह्नं युवत्येव नखैः कृतम् ।
 किंशुकस्य च पुष्पं तु वनराज्यां सुशोभितम् ॥१३॥
 युवतीकुचयोर्चिह्नं नायकेन कृतं यथा ।
 मालिन्यमगद्राम^३ भ्रमरः किंशुके पतन् ॥१४॥
 अग्न्यङ्गारकबुध्या तु मरणार्थं तु निश्चितम् ।
 तिलकस्य तु पुष्पं तु षट्पदैरतिसेवितम् ॥१५॥
 वसन्तस्य ऋतोहर्षस्यं सुगन्धमिव चेष्टुभिः ।
 सुगन्धं ललनानां च वदनस्यैव धारकम्^४ ॥१६॥

१. च समानयत् -क
२. पूस्यां -क
३. आर्थहेतवे -ग
४. शाखाः -ग
५. मधुपानं -ग
६. वक्षःप्रियस्थले -ग
७. वनराज्यामशोभत -ग
८. मालत्यपगद्राम -ग
९. सेवितुम् -ग
१०. तारकम् -क

आकुलं बकुलं चक्रुर्मधुपाः निजपडिक्तभिः।
 रेणुश्च कुसुमानां तु आचच्छादः वनस्थलीम्॥१७॥
 प्रावारं कामदेवस्य वातैः किनुः प्रसारितम्।
 वनराज्यां वसन्ते तु श्रूयते कोकिलध्वनिः॥१८॥
 नवोढायाः यथा वाक्यं श्रूयते विरलं जनैः।
 भ्रमराः भ्रमरीभिस्तु तिलकानां तु मस्तके॥१९॥
 कलगानं प्रकुर्वन्ति मन्दिरे कामिनो यथा।
 वसन्ते नायकैः सार्द्धं दोलामारुरुहुः स्त्रियः॥२०॥
 प्रियकण्ठे निधायाथ भुजं रञ्जुपरिग्रहे।
 मानं त्यक्त्वा रमण्डं भो वसन्ते युवतीजनः॥२१॥
 नागमिष्यति यातं च योषितां नवयौवनम्।
 इत्युत्प्रेक्ष्य गिरं कान्तां प्रियस्य नायकैः सह॥२२॥
 रमते निर्जने धार्मिन प्रियं कृत्वा स्ववक्षसि।
 दययेवै तु नारीणां पथिकानां च शर्वरी॥२३॥
 आत्मनो लघुतां चक्रे कथमेता नयन्ति माय्।
 अशोकस्य लताशोकं माननीनां मनोद्भवम्॥२४॥
 चकार माधवे मासि यासां भर्तां गृहे नहि।
 मञ्जरी सहकारस्य दूरे चक्रे च क्रोधताम्॥२५॥
 नायकेषु समुत्पन्नां स्वयं यान्ति प्रियाश्च तान्।
 लतायाः वाटिकायास्तु भ्रमरैरुपनृत्यते॥२६॥
 फ़ाल्पुने च यथा बालैर्युवतीनां च सन्मुखे।
 चन्द्रमाश्चन्द्रिकाभिश्च कामराज्यमतेजयत्॥२७॥

-
१. चाचवाद -क
  २. शरीर -क
  ३. किं तु -क
  ४. चलयौवनम् -ग
  ५. सुवक्षसि -क
  ६. दैत एव -क
  ७. मनोद्रुतम् -क
  ८. भर्त् -ग

समये ऋतुराजस्य चैत्रे वा माधवेषि वा।
 कर्णकारं^१ तु यत्पुष्टं युवत्यः कर्णयोर्दधुः॥२८॥
 अलकेषु च तद्राम^२ राजते हृदभुतोपमम्।
 वनस्थलीं च तिलकः^३ शोभते स्म प्रियामिव॥२९॥
 तिलकं मृगनाभीनां ललाटे सखिभिः सह।
 पत्यथा^४ युवती सीधुं प्रापयन्ति च माधवे॥३०॥
 मदनोद्दीपनं^५ तूर्णं सटानामपि वाञ्छितम्।
 तां पीत्वा मदिरां मत्ताः बसन्ते च ऋतौ^६ स्त्रियः।
 न गोपयन्ति चाङ्गानि पश्यन्ति सुरतौ^७ पतीन्॥३१॥
 विलासिनां मनो नूनं मदयन्ति नवमल्लिकां।
 भारेण स्तनयोर्धूनां मनांसिः युवती तथा॥३२॥
 तनुतां च यथा याति खण्डिता नायकेन या।
 तथेयं रजनी भाति माधवे मधुना कृता॥३३॥
 कर्णस्थैः युवतीनां च मोहिताश्च यवाङ्कुरैः।
 युवानो माधवे मासि हृवलकैरसाः कृताः॥३४॥
 मञ्जरी तिलकस्यापि भ्रमरैः हृयं जिता^८।
 मुक्तायष्टिः^९ कपोले च ग्रथिता^{१०} हृलकैरिव॥३५॥

१. स्वर्णाकारं -ग
२. तदभास्तु -ग
३. तिलः -क
४. पतेयोः -ग
५. मदनोद्दीपिनी -ग
६. क्रतौ -क
७. सुत्रमृतौ -ग
८. मादयान्त्रवमल्लिका -क
९. 'मताङ्गी---युवतीनां च-' इत्ययं भागः ण-मातृकायां न प्राप्यते।
१०. भ्रमरैरुपर्जिता -ग
११. मुक्ताद्वाष्टिः-क
१२. ग्रंथिता-क

वसन्ते विशदं चन्द्रं करोति सुखमारुतम्।
पिकानां च कदम्बं च द्रुमाणां विपिनं तथा॥३६॥
शिशिरापगमात् सर्वे त्वमृतस्योपमाः ययुः।

सूत उवाच-

हास्याय च कुमाराणां पुनर्वद्वे विदूषकः॥३७॥
श्रूयतोः रामचन्द्रं त्वं सैन्यानां मस्तकेषु च।
पतिताः सहकारस्य कामाग्नेर्वर्धनाय च॥३८॥
अग्रे किंशुकजालं ते फुल्लं वीक्ष्य च सैनिकाः।
मेनिरे सर्वतो दीप्ताः वैश्वानरं शिखामिव॥३९॥
पुष्पितां कुन्दशाखां च दृष्ट्वा हास्यं पुनर्यथुः।
ऊचुस्ते सैनिकाः सर्वे पश्यन्नाप्नोः च पुष्पितम्॥४०॥

सैनिकाः ऊचुः-

इयं च सहकारस्य मादकाः भ्रामरैर्युता।
शाखाः कुसुमिताः नूनमस्माकं मोहनाय च॥४१॥
इति श्रुत्वा तदा वीरः सैन्यमोहस्य कारकः।
दण्डमुद्यम्य हस्तेन तताडं सहकारकम्॥४२॥
अयं मदंकरोस्माकं सैन्यानां युवती विना।
जहसु राघवाः सर्वे हास्यकारस्य कर्मणा॥४३॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
पञ्चचत्वारिंशतमोऽध्यायः॥४५।

१. वश्यन्त -क
२. करकं -ग
३. ह्यमृतस्योपमतां -ग
४. शारेमं -क
५. सैन्यानां हास्यकारकः -ग
६. माद-ग

षट्क्रत्वारिंशोऽध्यायः

सूत उवाच-

अथ रामोपि धर्मात्मा वसन्तोत्सवमन्वभूत्।
 मृगयायां रतिं चक्रे सखिभिः सह बुद्धिमान्॥१॥
 श्वगणेन॑ समायुक्तं तदा॒ च भ्रातृभिर्वृत्तम्॑।
 वनं विवेश रामो हि गुहेन सखिभिस्तथा॥२॥
 मौलौ निबद्ध वेगेन वनमालां च पाणिना।
 तुरङ्गं॑ नर्तयामास रेज च चलकुण्डलः॥३॥
 आविश्य तरुशाखां च षट्पदैर्नेत्रतां गतैः॑।
 ददृशुः वनदेव्यश्च॑ रामं कन्दपैसन्निभम्॥४॥
 इन्द्रचापसमे॑ चापेः॑ सञ्जं कृत्वा च लीलया।
 रवेण क्षोभयामास॑ सिंहान्वनगतान् प्रभुः॥५॥
 गगनं छादयामास हयस्य॑ खुररेणुभिः।
 चललक्ष्यनिपाते च रामोभ्यासं चकार ह॥६॥

१. स्वगणेन -ग
२. तथा-ग
३. चानापिभिर्वृत्तम्-ग
४. तुरगं-ग
५. रेजेवं चुलकुण्डले-क
६. षट्पदा नृत्तां गतैः-क
७. वनदेवाश्च-ग
८. समं-ग
९. चापं- ग'
१०. रवसा क्षोभयामस-क
११. चाशवस्य-ग

अग्रे रामस्य यूथं च मृगानामाबभूत् ह।
 शावैव्याहन्यमानं च मृगीनां स्तनपायिभिः॥७॥
 तदग्रे कृष्णासारं च गतं दीर्घविवाणिनम्।
 हास्यार्थं सर्वसैन्यानां रामस्यापि विदूषकः॥८॥
 द्रावयामास वेगेन मृगयूथं च वाजिना॑।
 पपात् मृगयूथं तु वनेषु बहुधा तदा॥९॥
 जहसुः सैनिकाः सर्वे दृष्ट्वा पडिक्तं वनौकसाम्।
 लक्ष्यं कृत्वा मृगं रामो दृष्ट्वा तस्य प्रियां मृगीम्॥१०॥
 व्यवधाय स्थितां देहे न चक्रे बाणमोचनम्।
 पुनरन्यं मृगं दृष्ट्वा न मुमोच शरं हरिः॥११॥
 मुमोह तस्य नेत्राभ्यां गुणग्राही रघूतमः।
 एतस्मिन्नन्तरे राजा निषादानां पतिः गुहः॥१२॥
 समीपे रामचन्द्रस्य हाजगाम मुदा सुधी।

श्रीगुह उवाच-

भो श्रीराम महाबाहो श्रूयतां वचनं मम॥१३॥
 मृगयूथवधेनैव ह्यस्माकं किं भविष्यति।
 सिंहानां च गजानां च मृगयां क्रीयतां वने॥१४॥
 एतस्मिन्नन्तरे चैव हासकोऽन्य समागतः।
 अब्रवीद्रामचन्द्रं च मृगयार्थं महात्मनः॥१५॥

श्रीविदूषक उवाच-

इतो विदूरे भो राम पल्लवं वर्तते वने।
 कोलानां तत्र यूथानि वर्तन्ते बहुशः प्रभो॥१६॥
 तेषां मुखाद् विकीर्णानि गुहारोहानि॑ पश्य भो।
 गम्यतां तत्र भो वीर मृगयार्थं त्वया झटिति॥१७॥

१. गामिना-ग
२. ययौ तं-क
३. महामनः -ग
४. मुरता -ग

श्रीसूत उवाच-

इति श्रुत्वा द्वितीयस्तु हास्यकारो ब्रवीदिदम्।
 न मया तत्र गन्तव्यं वाराहानां च सन्मुखे॥१८॥
 लीलयाः नरनाशायः तत्र गन्तुं न शक्षमहे३।
 इति वाक्यं तदाश्रुत्य जहसू४ राजपुत्रकाः॥१९॥
 रामो जग्राह मार्गं तु कोलानां च गुहाज्ञया।
 आगच्छन्तं वाराहे५ तु रामो विव्याध चेषुभिः॥२०॥
 प्राणान् ग्रहीत्वा ते बाणाः शुष्काः पेतुर्महीतले।
 एवं हत्वां वराहं तु जगामाग्रे रघूत्तमः॥२१॥
 पल्वलाच्य महाखड्गी चोतस्थौ सैन्यसम्मुखे।
 तं दृष्ट्वा सैनिकाः६ सर्वे हाहाशब्दं प्रचक्रमुः॥२२॥
 केचिद्बाणैर्भुषुण्डीभिः केचित् खड्गैर्व्यदारयन्।
 एवं हत्वा तदा तं तु जगामाग्रे च वाहिनी॥२३॥
 हेषांरवं तु वाजीनां श्रुत्वा सिंहो विनिर्यथौ।
 श्रीरामभद्र उवाच—
 को हन्तां ह्यस्य० सिंहस्य गृह्णातु वीर० वीटिकाम्॥२४॥
 गुहो जग्राह वेगेन हन्तव्योयं मया हरिः।
 यथाज्ञापय तथा हन्मि सिंहं बाणेन वासिनाम्॥२५॥

१. लोलुपा-ग
२. नरनाशानां -क
३. नशद्वहे -क
४. जहसू -क
५. वराहं -ग
६. सैन्यकाः-ग
७. तेषां-ग
८. राम उवाच-ग
९. हन्ति -क
१०. चास्य -ग
११. वर-ग

राघवेण तदा प्रोक्तो बाणेनैव च हन्यताम्।
 राघवस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा बाणं च सन्दधे॥२६॥
 जघान शिरसो मध्ये सिंहस्यैव तदा गुहः।
 उत्पात तदा सिंहो ननादः च पुनः पुनः॥२७॥
 सखापि रघुनाथस्य प्रतापी नाम नामतः।
 जघानात्यन्तवेगेन कण्ठदेशे महाहरेः^३॥२८॥
 हत्वा सिंह प्रतापी तु ननाम^४ रघुपुङ्गवम्
 राघवः परमप्रीतः सखायं परिष्वज्ञे॥२९॥
 निषादाधिपतिं प्रीतो ददौ दायद्वयं^५ प्रति।
 तस्मिन्काले पदातिस्तु चाजगाम वनान्तरात्॥३०॥
 वर्तते च महासिंहो वनेऽस्मिन् रघुनायकः।
 इति श्रुत्वा तदा वाक्यं भरतो राममब्रवीत्॥३१॥

श्रीभरत उवाच-

मया सिंहोऽपि हन्तव्यो वने एकाकिनां प्रभो।
 मम सिंहस्य युद्धं तु सर्वे पश्यन्तु सैनिकाः॥३२॥

श्रीरामकुमार उवाच-

भो भो भ्रातः शृणुच्छेदं न योगमीहसेऽ हरौ।
 क्षत्रियस्यैव शूरत्वं^६ रणे चैव यशो नहि॥३३॥
 गम्यतां सरिखिभिः सार्द्धं हन्यतां चैव केशरीम्।
 आज्ञप्तो रघुनाथेन जगाम भरतो हरिम्॥३४॥

१. ननर्त -ग
२. जघानो -ग
३. महासरे -क
४. नाम-क
५. देय -क
६. हये-ग
७. योग्यसाहसं -ग
८. सूरस्य -क

सैनस्या^१वरणं चक्रेत हननार्थं तु वै हरेः।
 सिंहो दृष्ट्वा जनान् सर्वान् जगज्ञोत्क्षय केशरम्॥३५॥
 नरावरणमध्ये तु केशरी भरतं प्रति।
 उच्चचाल तदा हृष्टो भीषयन् वाजि^२मण्डलम्॥३६॥
 चापमाकृष्य वेरोन विव्याध तस्य मस्तके।
 बाणस्य स्पर्शमात्रे न ममार स तु केशरी॥३७॥
 दिव्यदेहधरो जातस्तुलसीदाममण्डितः।
 शङ्खचक्रधरो धीमान् विष्णुपार्षदसन्निभः॥३८॥
 चतुर्भिर्बहुभिर्युक्तो मुकुटी कुण्डलान्वितः।
 भरतस्य ननामाथ पादपद्मे महात्मना॥३९॥
 पुनरुत्थाय प्रेम्णा तु तस्थौ प्राज्जलिरग्रतः।
 श्रीभरत उवाच—
 कथं चरसि सिंहस्य रूपेण त्वं वने वने॥४०॥
 केनैव कर्मणा प्राप्तः सिंहयोनि वदस्व मे।
 पुनस्त्वं दिव्यरूपो हि मद्बाणास्य^३ स्पर्शमात्रतः॥४१॥
 इति मे संशयं छिन्थि सर्वेषामपि शृण्वताम्॥४२॥
 इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 पटचत्वारिंशोऽध्यायः

□ □

-
- १. सैन्येरा-ग
  - २. गज-क
  - ३. गज-ग
  - ४. मद्रासा-क

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

श्रीसिंह उवाच-

श्रूयतां मे कथां वीरं पूर्वजन्मसमुद्भवाम्।
 कलिङ्गदेशसम्भूतो नाम्नाहं शङ्करो द्विजः॥१॥
 दुष्टसङ्गप्रभावेण ब्रह्मत्वं नाशितं मया।
 सर्ववर्णाश्रमाणाज्य निन्दकोऽहं पुराभवम्॥२॥
 वैष्णवद्विजदेवानां निन्दने तत्परोभवम्।
 एकदा भ्रममाणेऽहं पृथिव्यां च यदृच्छयाः॥३॥
 भारद्वाजं मुनिवरं प्रयागाश्रमवासिनम्।
 हवनं च प्रकुर्वन्तमग्नौ प्रञ्चलिते मुदा॥४॥
 घृतं शर्करया सार्धं तिलेन सह पायसम्।
 अन्यैः मिष्टफलैः^५ साकं क्षिपन्तं जातवेदसि॥५॥
 तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यमग्नं तस्य सन्निधौ।
 कृतं मया महाभागं हास्यार्थं तस्य वै मुनेः॥६॥
 उक्तो मया द्विजवरः किं त्वया क्रियते मुने।
 एवं तु पायसं विप्रं किमग्नौ पात्यते मुथा॥७॥
 मह्यं देहि महाभागं येनाहं बलवत्तरः।
 भवामि न चिरात् ब्रह्मन् त्वादृशानां च पातने॥८॥

१. पुराभवेत् -क
२. संरतोभवत् -ग
३. दिदृक्षया -क
४. वनचरं -क
५. अन्यैरिष्टफलैः -ग
६. गमनं -ग

अग्नौ यत्पात्यते वस्तु तत्सर्वं भस्मतां ब्रजेत्।
 अग्नस्योपद्रवं ह्येतत् प्रमादेन॑ त्वया कृतम्॥१॥
 मां च॒ भोजय भो विग्रं प्रभविष्ये सिंहवद् बली।
 इदं वाक्यं मदीयं च श्रुत्वा विप्रश्चुकोप सः॑॥१०॥

श्रीभरद्वाज उवाच-

ब्रह्मबन्धो किमेतत् ते व्याहृतं वेदनिन्दनम्।
 वेदो नारायणः साक्षात्तेनैवाराध्यते हरिः॥११॥
 हृदयं तत्र सिंहत्वे तस्मात् सिंहो भविष्यति।
 शप्तोऽहं तेन विप्रेन वेष्टुर्मे तदा ह्यभूत्॥१२॥
 प्रावोचं प्राव्जलिं कृत्वा कदा मुक्तिर्भविष्यति।
 सिंहयोनेर्द्विजश्रेष्ठं पापिनो मे महामुने॑॥१३॥

भरद्वाज उवाच-

त्रेतायुगे दाशरथिः साक्षादीशो॑ भविष्यति।
 अयोध्यायां महापुर्या नामा रामो महीपतिः॥१४॥
 कनीयान् भरतस्तस्य भ्राता शूरो भविष्यति।
 मृगयार्थं रामचन्द्रः॑ ससखिभिः परिवारितः॥१५॥
 यत्र त्वं सिंहरूपेण यास्यसि विपिने घनें।
 भरतस्तत्र चागत्य चेषुणा त्वां वधिष्यति॥१६॥
 बाणस्य स्पर्शमात्रेण॑ दिव्यदेहो भविष्यसि।
 अथुना तस्य वाक्यं तु सत्यं जातं तवाग्रतः॥१७॥
 नमस्ते राजपुत्राय भरताय नमो नमः।
 नमस्ते रघुवर्याय नमस्ते सत्त्वमूर्तये॥१८॥

१. प्रमोदं न -क
२. मम -क
३. ह -ग
४. महामते -ग
५. साक्षाच्छ्रीशो -ग
६. रामचन्द्रेण -ग
७. वने -ग
८. बाणादातस्य मात्रेण -क

आज्ञां देहि महाराज गमनार्थं रामसन्निधौ।
नन्त्या रामस्य पादौ तु गमिष्यते परमं पदम्॥१९॥

श्रीभरत उवाच-

मयापि तत्र गन्तव्यं त्वमप्यागच्छ भो द्विज।
इत्युक्त्वा सखिभिः सार्द्धं तेन वै भरतो मुदा॥२०॥

आजगाम हरे: पाश्वं रामस्य परमात्मनः।
दृष्ट्वा तथागतं देवो लेखे कौतूहलं तदा॥२१॥

सोऽपि चागत्य रामस्य वक्षन्दे चरणौ मुदा।
तस्य वृत्तं तु रामाय सखायो भरतस्य ये॥२२॥

ऊचुः श्रुत्वा च रामोऽपि ह्याश्चर्यमिव चाब्रवीत्।
आज्ञप्तो रामचन्द्रेण किञ्चिणीजालमालिना॥२३॥

विमानेन दिवं यातो रामचन्द्रप्रसादतः।
यत्र गच्छन्ति धर्मिष्ठाः विष्णुभक्ताः सुसाधवः।

न व्रजन्ति ह्यधर्मिष्ठाः शठाः भूतद्रुहः खलाः॥२४॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे मृगयाविहारोनाम
सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः॥४७।

□ □

१. जगाम -क
२. तेनैव -ग
३. रामोऽपि तं-ग
४. यन्त गच्छन्त्यधर्मिष्ठाः सठाः भूतद्रुहरवलाः -क
५. इदं वाक्यं क-मातृकायां नास्ति। सम्भवतः पूर्ववाक्ये एव अस्य समावेशौऽभवत्।

अष्टचत्वारिंशदध्यायः

श्रीसूत उवाच-

सेना जगाम चाये वै गोमत्यास्तीरसम्भवम्।
वनं बहुमृगाकीर्ण द्विललीङ्गारनादितम्॥१॥
यामे चतुर्थं रामस्तु गुहं प्रोवाच धर्मवित्।

श्रीरामभद्र उवाच-

निषादाधिपतेर्हृत्र वस्तव्यं विपिने मया॥२॥
गोमत्याः पुलिने रम्ये मुनिसङ्कुलशोभिते।
सैनिकाः श्रमिताः नूनं दिनान्तश्चापि वर्तते॥३॥
‘वनस्था’ ऋषयः सन्ध्यां पश्चिमां समुपासते।
सूर्यश्चास्तगिरिं प्राप्तो वयं चात्र वसेमहि॥४॥
एते मयूराः संयान्ति निवासाय द्रुमान् प्रति।
न गच्छन्ति जनाः नूनं ज्ञात्वा संध्यामुपागताम्॥५॥
ऋषीणामाश्रमे^१ ह्यत्र जायते^२ धूमदर्शनम्।
धेनवः शीघ्रगामिन्यः ऋषीणामाश्रमं प्रति॥६॥
मञ्जरीभिः शुकैः कीर्ण गोधूमानां महीतलम्।
शुकाः वसन्ति वृक्षाणां कोटरेषु समन्ततः॥७॥
एते मृगाः समायान्ति मुनेराश्रमवासिनः।
इत्येवं वदतस्तस्य सेना प्राप्ताश्रमान्तिके॥८॥
मेधावी नाम सः ऋषिः ज्ञात्वा रामं समागतम्।
शिष्यैः परिवृतो मुख्यैः फलपुष्पकरैर्मुदा॥९॥

१. वनस्था: ऋषयः सर्वे पश्चिमां सन्ध्यामुपासते-ग

२. ऋषीणामाश्रमं -ग

३. जायते -ग

रामचन्द्रोऽपि धर्मात्मा^३ वाहनादवरुह्य च।
भ्रातृभिः सखिभिः सार्वद्व ववन्दे चरणौ तदा^४ ॥१०॥

बभूव तीर्थं गोमत्याः पापदारेति विश्रुताम्।
यत्र स्नातेन दानेन पापं नश्यति वै नुणाम् ॥११॥

स्तुत्वा रामं मुनिस्तत्र निनाय चाश्रमं प्रति।
पूजयामास विधिवत् फलमूलसमितकुशीः ॥१२॥

सेनानिवेशस्तत्रासीद्वधेराज्ञामवाप्य च।
ऋषेराज्ञामनुप्राप्य कृत्वां सन्ध्यां यथाविधिः ॥१३॥

तदारामस्तु पक्वान्नं भ्रातृभिः सखिभिः सह।
कौशल्याप्रेषितं चान्नं बुधुजे प्रीतिमानसः ॥१४॥

तथा च सैनिकाः सर्वे बुधुजुः कदलीदले।
अश्वाः गजाः तथा चोष्टाः यवसैस्ते चै तर्पिताः ॥१५॥

रात्रौ प्रजञ्चलुः दीपाः वृक्षे वृक्षे समर्पिताः।
गजग्रे वैयकं तत्र वृक्षस्कन्धे समर्पितम् ॥१६॥

सैनिकाश्च तदा निद्रां लेभिरे परया मुदा।
अर्द्धरत्रे व्यतीते च सर्वे निद्रां च लेभिरे ॥१७॥

पृतनायास्तदा^५ रक्षां रक्षकाश्च प्रचक्रिरे।
शत्रुघ्नोऽपि महावीरो^६ निद्रां त्यक्त्वा महामना ॥१८॥

रजन्याः पश्चिमे यामे धनुर्बाणिधरः स्वयम्।
ररक्षे बन्धून् प्रेष्णा वै सौभ्रात्रामनुदर्शयन् ॥१९॥

एतस्मिन्नतरे तत्र महोत्पातो^७ बभूव ह।
सेना गजाः पलायन्ते मुक्त्वा पादैश्च शृंखलाम् ॥२०॥

१. तं दृष्ट्वा -ग
२. मुदा -ग
३. यवसैरत्रैश्च -ग
४. प्रयत्नलयास्तदा -क
५. तदा -ग
६. महानुत्पातो -ग

मदं जिद्धाय करिणो वन्यस्य वनवासिनः।
 विशुड्धखलं शृङ्खलकाः^१ पलायनपराः ययुः॥२१॥
 मतङ्गस्य^२ भयादश्वाः कीलमुत्पाट्य वेगतः।
 स तु मत्तो हि मातङ्गो गन्धमाद्धाय दन्तिनाम्॥२२॥
 सेनायाः प्रययौ पाश्वं युद्धाय किल दन्तिभिः।
 यस्मिन् वृक्षे गजा: बद्धाः सेनायाः किल नागराट्॥२३॥
 तं तं बभञ्ज वेगेन शुण्डेनाकृष्य वीर्यवान्।
 मानिनोत्र^३ मदोन्मत्तान् सहन्ते^४ खलु वैरिणाम्॥२४॥
 गन्धं परमसामर्थ्याद^५ त्रणनाय^६ किलोद्यताः।
 अमदिभर्भर्मरैर्युक्तः कण्ठस्थमदपायिभिः॥२५॥
 धूलिधूसरसर्वाङ्गो वन्यो नागो^७ हि ददृशे।
 यहायात्रास्तदानीं तु ह्यश्वपालास्तथैव तु॥२६॥
 उष्ट्रपालास्तथा चान्ये चक्रुः कोलाहलं महत्।
 शत्रुघ्नस्तु तदोत्थाय प्रच्छाखिलसेवकान्॥२७॥
 किं किं किमिति भो लोकाः सेनायां श्रूयते ध्वनिः।
 एतस्मिन्नरे तं तु हस्तिपा वाक्यमब्रवीत्॥२८॥
 ‘हस्तिपा कर्तुः -

कुमाराः श्रूयतां वाक्यं नागोयं च बलाद्भवः।
 समायति गजैः साकं युद्धाय कृतनिश्चयः॥२९॥

१. शृङ्खलिकाः -क
२. ‘मतङ्गस्य-दन्तिनाम्’ पर्यन्तं ग-मातृकायां नास्ति
३. हि -ग
४. हसन्ते -ग
५. परभयामर्था -ग
६. घननाद्ये -ग
७. वन्यनागो -ग
८. च -ग
९. वाक्यमब्रूवन -ग
१०. अयं क-मातृकायां नास्ति

एतस्मिन्नन्तरे राजा निषादादधिपतिर्गुहः।
उवाच वचनं योग्यः जनानां शृण्वताभिदम्॥३०॥

हन्यतां हन्यतामेष उल्मुकैस्तु मतङ्गजः।
श्रीशत्रुघ्नि उवाच-

कुत्र चास्ति गजो वन्यो द्रष्टुं चेच्छामि भो जनाः॥३१॥

सज्जं कृत्वा धनुर्बाणं गुहेन सह जगाम च।
तदा गजो मदोमत्तो दूराद् दृष्ट्वा जनान् बहून्॥३२॥

गन्तुं समीपे सः पापः शत्रुहा यत्र तिष्ठति।
जनाः पलायिताः सर्वे दृष्ट्वा पपातं मतङ्गजम्॥३३॥

हास्यं कृत्वा हि शत्रुघ्नः चापमाकृष्य वेगतः।
तताङ्ग॑ मस्तके बाणं स्वर्णपुड्खं शिलासितम्॥३४॥

स तु बाणो गजं भित्वा प्राणामाकृष्य तस्य तु।
गुरुद्वारेण निर्धार्य भूम्यां च विविशे पुनः॥३५॥

गजदेहं परित्यन्य देवदेहोऽ बभूव ह।
शङ्खचक्रधरो देवो वनमालापरिष्कृतः॥३६॥

श्रीसूत उवाच-

तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं शत्रुघ्नो विस्मितोऽभवन्।
पग्रच्छ कारणं तं तु गजदेहस्य तं प्रति॥३७॥

श्रीशत्रुघ्नि उवाच-

कारणं ब्रूहि भो देव गजदेहस्य मां प्रति।
केन त्वं कर्मणा जातो गजरूपो महामतिः॥३८॥

श्रीदेव उवाच-

श्रूयतां रघुशार्दूल कारणं मे गजस्य भो।
पुराहं ब्राह्मणो मद्यपानरतः सदा॥३९॥

साधुनिन्दाकरो नित्यं तथा विष्णुविनिन्दकः।
मत्तोहं मदपानेन वीथ्यां गच्छन्नितस्ततः॥४०॥

१. वेगाज् -ग
२. तप्तस्तु -क
३. देवदेवो -ग

माहिष्मत्यां निवासो मे पूर्वजन्मनि राघव।
 आजगाम ऋषिः कश्चित्तामोऽपि^१ सुदर्शनः॥४१॥
 विष्णुभक्तो महाबुद्धिः साधुसेवी जितेन्द्रियः।
 स्नात्वा सरोवरे दिव्ये पूजां चक्रे हरे: शुभाम्॥४१॥
 घण्टानादः कृतस्तेन शड्खनादस्तथैव च।
 तं श्रुत्वाहं जहासोच्यै बृहितेन गजो यथा॥४३॥
 शप्तोहं तेन मुनिना गजस्त्वं भव दुर्मते।
 घण्टानादं शड्खनादं हरिगीतं तथैव च॥४४॥
 श्रुत्वा हसन्ति ये पापास्ते स्वुनरकगामिनः^२।
 निन्दां कुर्वन्ति ये विष्णोः हरस्य तत्परस्य वा॥४५॥
 तेषां मुखं च द्रष्टव्यं सङ्गतिस्तु कुतस्तरां।
 इत्येवं ब्रुवतस्तस्य पादेहं पतितोऽभवम्॥४६॥
 कथं मे शापतो मुक्तिर्मया पुष्टो मुनिः पुनः।
 सोऽप्युवाच दयां कुर्वन् श्रूयतां वाच्यं तत्त्वतः॥४७॥
 श्रीसुदर्शन उवाच-

त्रेतायुगे हृयोध्यायां राजा दशरथो किल^३।
 भविष्यति महाप्राज्ञस्तस्य पुत्रो हरिः स्वयम्॥४८॥
 रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः इति संज्ञया।
 खेटकार्थे कुमारास्ते गमिष्यन्ति वने वने॥४९॥
 गोमत्याः पुलिने रथे वासस्तस्य भविष्यति।
 गन्धमाद्याय सेनायाः गजानां त्वं गमिष्यसि॥५०॥
 त्वदीय गन्धमाद्याय विद्रविष्यन्ति ते गजाः।
 अर्द्धरात्रे^४ महाघोरे जाग्रतः शत्रुघ्नातिनः॥५१॥

१. कश्चित्तामासोऽपि -क
२. नराः -ग
३. वच्यम् -ग
४. बली -ग
५. अर्द्धरात्रे -ग

तस्य बाणप्रहारेण गजत्वं त्वं त्यजिष्यसि।
अङ्गी स्पृष्ट्वा तदा तस्य प्रयास्यसि परं पदम्॥५२॥

श्रीदेव उवाच-

इदानीं तस्य वाक्यं तु सत्यं जातं तु राघव।
नमस्ते चक्ररूपाय रघुवर्याय ते नमः॥५३॥
नमस्तेस्तु महावीर पाहि मां शरणागतम्।
वने रणे महाघोरे सङ्कटे शत्रुसङ्करे॥५४॥
ध्यानं तव करिष्यन्ति तेषां कालभयः नहि।
इत्युक्त्वा पादयोर्नत्वा जगाम परमं पदम्॥५५॥
तत् शत्रुघ्नादयः सर्वे विस्मयं लेभिरे तदा।
रामस्य निकटे तस्थौ गुहेन स महामतिः॥५६॥
निद्रां विहाय रामस्तु चोत्थितो रजनीक्षये।
गुहोपि कथयामास मतङ्गहननं सुधी॥५७॥
रघुनाथोपि तत्छृत्वा भ्रातरं परिषब्दजे।
लज्जमानं महाबाहु हृदाः सम्मल्य प्रेमतः॥५८॥

श्रीराम उवाच-

अस्मिन् वने महाघोरे निद्राया परिमोहिताः।
गुहेन भवतां चैव मतङ्गाच्चभिरक्षिताः^३॥५९॥
गुहमित्रेण भ्राता च सनाथाः विचरेमहि।

सूत उवाच-

एवं प्रब्रुवतस्तस्य मार्तण्डो ददृशो जनैः।
प्रातर्सञ्च्यामुपास्यार्थं गन्तुं चक्रे मनो हरिः॥६०॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
अष्टचत्वारिंशदध्यायः॥ ४८।

□ □

१. वाल -ग
२. हृदि -ग
३. मातङ्गाच्चापि रक्षिताः-ग

१ एकोनपञ्चाशत्मोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

येधाविनं च विज्ञाप्य प्रणाम्य चरणौ पुनः।
 आरुरोहं रथं रामो नानारत्नपरिष्कृतम्॥१॥
 तथैव भातरः सर्वे सखायो निजवाहनात्।
 चचाल ध्वनिनीवेगगोमत्या: पुलिनाच्छुभात्॥२॥
 खेटकं बहुधा कुर्वन् जीवानां बनवासिनाम्।
 राघवस्तु रथास्त्रदो ददर्श मृगपुङ्गवम्॥३॥
 उवाच राघवो वाक्यं सूतं प्रति महात्मना॥४॥

श्रीरामभद्र उवाच-

रथं प्राप्य ये सूतं मृगपृष्ठे न संशयः।
 हनिष्यामि मृगं होनं यदि नास्ति तपस्विनः॥५॥
 श्रीसूत उवाच-
 इत्युक्तो रघुनाथेन प्रेरणामास वाजिनः॥६॥
 वायुवेगेन ते वाहाः हर्षच्चैव प्रदुदुवुः।
 पुनराह तदा रामः सूतं गम्भीरया गिरा॥७॥

श्रीरामभद्र उवाच-

स्यन्दनोयं महावेगाद् वायुवेगेन गच्छति।
 मया न दृश्यते सम्यग् भूभागश्च इतस्ततः॥८॥
 यद्वनेः दृश्यते^१ हाग्रे पश्चाद् भवति तत्क्षणात्।
 अग्रे या दृश्यते भूमिः ह्यापतन्तीव लक्ष्यते॥९॥

१. यद्वनं -ग

२. पश्यते -ग

पलायती रथं पृष्ठः^१ मया सूत विलोक्यते।
 एते रथ्याः महावेगाद्वाहन्ति रथमोजसा॥१०॥
 सूर्यरथ्या यथा व्योम्नि वहन्ति रविस्यन्दनम्।
 वाहाद्रवन्ति वेगेन धूलिपातभयादिव॥११॥
 रथशिक्षाप्रवीणोसि^२ गृह्णतामङ्गदं त्विदम्।
 श्लाघामेवं प्रकुर्वाणो विराम महामतिः^३॥१२॥

श्रीसूत उवाच-

मृगं दृष्ट्वा पलायन्तं पुनः प्रोवाच राघवः।
 पश्य त्वं सारथे हेन मृगो धावाति वेगतः॥१३॥
 बवचिद् ग्रीवा च सङ्कुच्य नभो गच्छति^४ वेगतः।
 स्वल्पं गच्छति भूपृष्ठे बहुधा याति चाम्बरे॥१४॥
 व्याणापातभयाच्चैव नितम्बं सङ्कुच्यते मुहुः।
 स्यन्दने ददति दृष्टिं ग्रीवाभङ्गं विधाय च॥१५॥
 बवचिद् याति प्रकाशं च बवचिद्याति निलीय च।
 धूतोऽयं मृगराजस्तु ह्याश्रमस्थो न संशयः॥१६॥

सूत उवाच-

इत्येवं द्रुवतस्तस्य रामस्य परमात्मनः।
 प्राप्ता सेना तदा वेगाद्वामचन्द्रस्य सन्निधौ॥१७॥
 दुन्दुशीनां प्रणादं तु श्रुत्वा मुनिवरैः तदा।
 बालखिल्यौ महाबुद्धी रामपाश्वमुपागतौ॥१८॥

श्रीबालखिल्यौवाच (ऊचतुः)-

न हन्तव्यो न हन्तव्यो मृगोऽयं वनवासिनाम्।
 भविष्यति महादोषो वधो ह्यस्य कुमारकः॥१९॥

१. रथपृष्ठे -ग
२. प्रवीणासि -ग
३. श्लाघां स्वमेव प्रकुर्वन् सोऽपि राम महामतिः। -क
४. धावति -ग
५. विलय -क
६. महान् दोषो -ग

श्रीसूत उवाच-

आरुरोह रथाद्रामो दृष्ट्वा तौ मुनिपुङ्गवौ।
पपात चरणोपाने नमो भूत्वा स्थितः पुनः॥२०॥

श्रीरामकुमार उवाच-

क्षम्यतामपराधं मे बालकस्य महामती।
अजानताः मया चैव युवयोद्रीवितो मृगः॥२१॥

बालखिल्यावृच्छुतः:-

अजानतां न दोषोऽस्ति चेश्वराणां च किं पुनः।
मर्यादा पालिता राम त्वया वै धर्मभीरुणा॥२२॥

आशीर्वादं प्रदास्यावः श्रूयतां तच्च राघवः।
जनकस्य गृहे सन्ति कुमार्यः वेदसंख्यया॥२३॥

विवाहो भवताद्वीर कुमारीणां किलैकदा।
ताभ्यामुक्तस्तदा रामो रथमारुहे पुनः॥२४॥

आज्ञाप्य तौ मुनी रामो गम्यतामाश्रमं प्रति।
चचाल सेनया सार्धं राघवः प्रहसन् मुदा॥२५॥

वर्णयन्त्रूषिसङ्घानामाश्रमानि इतस्ततः३।
ततोद्दिवसे याते मध्यं प्राप्तो दिवाकरे॥२६॥

प्राप्ता सेना मुनेः स्थानमृषिशृङ्गस्य वेगतः।
फेनान्वमंतिवाहाश्च॒ सूर्यरश्मप्रपीडिताः॥२७॥

एतस्मिन्नरे जीवाः सेनानादप्रपीडिताः।
व्याघ्राः सिंहवराहाश्च महिषाः ऋक्षवानराः॥२८॥

शशाः मृगास्तथा चान्ये परिपेतुरनेकशः।
तेषां पलायितं दृष्ट्वा ऋषिशृङ्गः प्रतापवान्॥२९॥

उवाच शिष्यान् मेधावी पश्यतां कः समागतः।
राजा वा राजपुत्रश्च मृगयार्थं समागतः॥३०॥

१. 'अजानता---वृच्छुतः' पर्यन्तं भागः -क-मातृकायां नास्ति।

२. भवता वीर कुमाराणां किल चैकदा-ग

३. यत -ग

४. फेनान् मुर्चति -ग

संवेष्ट्य पादवल्लीश्च विद्रवन्ति वने गजाः।
एते पतन्ति चारण्याः मृगाः वै सरयूजले॥३१॥
प्लवन्ति शतशो जीवाः प्राणरक्षार्थहेतवे।
गम्यतां तत्र शीघ्रं वै वार्यतां मृगपार्थिनः॥३२॥

श्रीसूत उवाच-

इत्याज्ञप्तश्च मुनिना निर्जगाम महामतिः।
दृष्ट्वा राममुवाचाशीर्विधाय करसम्पुटम्॥३३॥
प्रणम्य लक्ष्मणो वाक्यमुवाच तं मुनिं प्रति।

श्रीलक्ष्मण उवाच-

वर्तते मुनिशार्दूलो ऋषिशृङ्गो निजाश्रमे।
दर्शनं च करिष्यामः वयं तस्य महामुने॥३४॥

श्रीमहामतिः उवाच-

वर्तते मुनिशार्दूलो अग्निहोत्रं विधाय च।
श्रीमतां सङ्गमं चास्ते प्रतीक्षन् शान्तया सह॥३५॥

सूत उवाच-

विश्राव्य वचनं रामः जगाम मुनिसन्निधौ।
कथयामास वृत्तान्तं रामचन्द्रं समागतम्॥३६॥
सैनिकाः सह रामेण विच्यं कृत्वा च कार्यकम्।
आश्रमं विविशुः वेगाद्वर्णार्थं महामुनेः॥३७॥
शान्तापि भगिनी तस्य रामस्य परमात्मनः।
पाद्य अर्थं विधायाथ चक्रे नीराजनं ततः॥३८॥
अञ्चलेन ममार्जाथ^३ रामस्य मुखपञ्जजम्।
सहोदराणां च सर्वेषां वदनानि ममार्जं च॥३९॥
ऋषिशृङ्गोपि चागम्य चाशीर्वादमुवाच च।
रामादयस्तु ते सर्वे जगृहुः पादपञ्जजम्॥४०॥

१. महाराति -क
२. एतां गति-क
१. ममार्जीषु-क
२. प्रमार्ज -क
३. ह-ग

संपरिव्वज्य प्रेष्णा तु रामादीन् राजपुत्रकान्।
 आश्रमे निवेशयामास सैन्यान् सर्वान् महामतिः॥४१॥
 योगमायाप्रभावेण हाज्ञानि ससृजे पुनः।
 भोजयामास प्रेष्णा च सैन्यान् सर्वान् मुनीश्वरः॥४२॥
 उघुस्ते सरयूतीरे रात्रौ सर्वे जनास्तदा।
 योगिना ऋषिशृङ्गेण हाज्ञप्ताः शतशोप्सराः॥४३॥
 सिषेविरे तदा सैन्यान् वात्सल्यादनुरूपतः॥
 एवं विलसतां तेषां गता रात्री महामुने॥४४॥
 स्नानं कृत्वा च ते सर्वे विविशुर्मुनिसन्निधौ।

सूत उवाच-

तदा विदूषकः कश्चिद् वाक्यमूचे मुनीश्वरम्॥४५॥
 विदूषक उवाच-

भगवन् योगिनां श्रेष्ठ पृच्छामस्त्वां महामते।
 एताश्चाप्सरसो दिव्याः भगिन्यो मातरस्तवा॥४६॥
 एताभिर्लालिता नूनं वयं सुप्ताः नदी तटे।
 उचिता परिचर्या नो भगिनीभिर्मुनीश्वरः॥४७॥
 इत्येवं ब्रुवतस्तस्य जहसू सूरपुङ्गवाः।
 मुनीश्वरो महासंज्ञ एवमेवमुवाच ह॥४८॥

श्रीरामकुमार उवाच-

आज्ञां च क्रियतां स्वामिन्नयोद्यागमनं प्रति।
 मनो मे त्वरितो नाथ पित्रोः दर्शनकांक्षया॥४९॥

श्रीऋषिशृङ्ग उवाच-

गम्यतां रघुशार्दूल मम कार्यं विद्याय च।
 ग्राहो हि वर्तते राम सरव्यां निर्मले जले॥५०॥

यदा कदाचिद् भीषयते नरान् निर्णेतुमागतान्।

श्रीरामभद्र उवाच-

हन्तव्यो हि मया नाथ ग्राहो जनभयङ्करः॥५१॥

१. वातः स्पर्शानुरूपतः-क
२. नरान्नेतुमागतः -क

इत्युक्त्वा रघुनाथश्च जगाम सरदूतटे।
 सशरं चापमादाय निषसाद नदीतटे॥५२॥

एतस्मिन्नन्तरे ग्राहः श्रुत्वा कोलाहलं नृणाम्।
 उत्तार नदीतोयात् ग्रहणार्थं निमज्जताम्॥५३॥

रामोऽपि बाणमाकृष्य जघान तस्य मूर्द्धनि।
 बाणस्पर्शनमात्रेण^१ देहं त्यक्त्वा दिवङ्गतः॥५४॥

मुनीश्वरस्तमालिङ्ग्य विसर्ज रघूतमम्।
 गजमारुद्ध्य रामस्तु भ्रातरस्तु तथा गजान्॥५५॥

सखायस्तु तथा ह्यश्वान् जग्मुसेऽपि प्रहर्षिताः।
 शकटासु^२ समारोप्य हतान्वन्याननेकशः॥५६॥

जगाम सेना सावेगादृषिशृङ्खं प्रणम्य च।
 दुन्दुभीनां प्रणादस्तु श्रूयते बहुशो जनैः॥५७॥

अयोध्यानिकटं प्राप्त^३ कुमाराणां च सा चमूः।
 नर्तयन्ति^४ तथा ह्यश्वान् भटाः नानाप्रकारतः॥५८॥

अयोध्यावासिनः सर्वे ढक्कानादं प्रश्रुत्य च।
 निर्जग्मुः सहसा सर्वे युवावृद्धकुमारकाः॥५९॥

हम्याण्यारुहुर्नार्यः कुमाराणां दिदृक्षया।
 उत्कण्ठितो बभूवाथ राजा दशरथो मुदा॥६०॥

चचालासनानूर्णमुत्थाय^५ खलु तिष्ठति।
 कौशल्याद्या मातरः^६ सर्वाः पुत्रदर्शनकांक्षया॥६१॥

प्रासादं रुहुः सर्वाः सखिभिः परिवारिताः।
 एतस्मिन्नन्तरे रामो गजारुढो निजां पुरीम्॥६२॥

१. दाणस्य स्पर्शमात्रेण -ग
२. सकटास्व -क
३. अयोध्यानिकटे शेन -क
४. भृत्यर्थन्ति -क
५. हर्षवानासत्ता -क
६. कौशल्याद्येतरः -क

विवेश भ्रातृभिः साकं नन्दयन् सुहृदः सखान्।
 युवत्यो राममालोक्य नेत्रैः३ हृदि निवेश्य च॥६३॥
 परिष्वजिरे गाढं ब्रह्मानन्दपरिप्लुताः।
 क्षणं युगशतमिव यासां येन विनाभवत्॥६४॥
 अनिमेषैर्नेत्रपुटकैः पपुस्ताः मुखपङ्कजम्।
 अतसीपुष्पसंकाशं रामस्य वदनाम्बुजम्॥६५॥
 श्रमबिन्दुसमायुक्तं कुण्डलाभ्यां विराजितम्।
 अलकैः धूसरैर्युक्तं वक्रैः वदनछादकैः॥६६॥
 स्वर्णपट्टिकया युक्तमुष्णीषं रत्नगुच्छकम्।
 कञ्जुकञ्ज महादिव्यं स्वर्णसूत्रेण शीलितम्॥६७॥
 रन्तकण्ठिकया युक्तं कण्ठं चातिमनोहरम्।
 गजासने विराजन्तं ददृशुः पुरुषाः स्त्रियः॥६८॥
 पञ्चमे दिवसे प्राप्तं रामं प्राणसमप्रियम्।
 राजमार्गेण गच्छन्तं ययुः दर्शनकाङ्क्षया॥६९॥
 राजद्वारां समागत्य भ्रातृभिः सखिभिः सह।
 अवतीर्य गजाद्रामो गुहहस्तावलम्बितः॥७०॥
 भ्रातृभिः सखिभिः सार्द्धं ननाम चरणौ पितुः।
 आलिङ्गत तदा राजा पुत्रान् सर्वान् महामतिः॥७१॥
 पुत्रदर्शनजो मोदः शारीरेण मतौ तदा।
 आनन्दजाश्रुरूपेण नेत्राभ्यां च बहिर्ययौ॥७२॥
 रामाज्ञपतस्तदा राजा गुहः३ परमधार्मिकः।
 दर्शयामास वन्यान्वै हताः ये च कुमारकैः॥७४॥
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा वन्यान् सः४ प्रशशंशुपुर्णः पुनः।
 साधु साधिति सर्वान् सः ददौ देयं प्रहर्षितः॥७५॥

१. नयनैः -ग
२. गुरु -क
३. गुरुः -क
४. वन्यासः -क

गुहाय खड्गं रम्यं स प्रायच्छत् कनकत्सस्तम्।
रामोऽपि भ्रातृभिः सार्द्धं मातुरन्तः पुरं ययौ॥७६॥

मातरस्तु समालिङ्गय रामादीन् राजपुत्रकान्।
नीराजनं ततश्चवृः ममृजुः वदनं मुहुः॥७७॥

ददुः दानं द्विजातिभ्यः पुत्रमङ्गलहेतवे।
एवं लीलानरवपूरमयन् सुतरां जनान्॥७८॥

स्थापयामास कीर्तिं च यथा लोकस्तरब्यति।
इदं हि चरितं पुण्यममंगलनिवारणम्॥७९॥

यः पठेत् शृणुयाद्वापि स याति परमां गतिम्।
य इदं शृणुयात्रित्यं वा स क्षणमनन्यधी।

रामे भक्तिर्भवेत्तस्य रामस्तस्मै प्रसीदति।
देवता पितरस्तस्य प्रसीदन्ति न संशयः॥८०॥

धान्यं यशस्यमारोग्यं पुंसामायुर्विवर्धनम्।
शत्रुक्षयकरं शीघ्रं ग्रहशान्तिकरं तथा॥८१॥

यः पठेत् शृणुयाद्वापि भुक्तिं मुक्तिं च विन्दति।
वाचकाय प्रदातव्यं वस्त्ररत्नहिरण्यकम्॥८२॥

वाचके परितुष्टे च सनुष्टाः सन्ति देवताः।
इदं चातिरहस्यं तु गोप्यं परमदुर्लभम्॥८३॥

श्रीरामकृपया लभ्यं नान्यथा श्रवणं भवेत्।
किं मया बहुधा वाच्यं सर्वपुण्यफलं त्विदम्।

व्यासप्रसादाः जानामि श्रीरामकृपया तथा॥८४॥

इतः परं महारम्यं विवाहचरितं शुभम्।
वर्णयामि महापुण्यं श्रोतृणाधमोचनम्॥८५॥

इति श्रीसत्योपाख्याने श्रीसूतशौनकसंवादे
एकोनपञ्चाशतमोऽध्यायः॥८९॥

(क-मातृकायाम् पुष्टिका)

पूर्वार्द्धं सम्पूर्णम्। शुभम्।

श्रीजानकीवल्लभार्णमस्तु। श्रीरामजन्मनवमी दिने पूर्ण।
संवत् १८९९।

श्रीगुरस्वपठनार्थं निजलिपिकृतं जानकीजीवनसरनवर्मनेति।
श्रीशुभं भवतु।

(ग-मातृकायां पुणिका)

इति श्री सत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः संवत् १८८७
॥सत्योपाख्यानपूर्वार्द्धः समाप्तः॥

□ □

सत्योपाख्यानम्

(उत्तरार्थः)

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीगणेशाय नमः। श्रीसरसुतो परमगुरवे नमः।
श्रीमते रामानुजाय नमः।

श्रीशौनक उवाच-

सूत सूत महाबुद्धे श्रीरामचरितं वद।
यस्य श्रवणमात्रेण भवेन् मुक्तो न संशयः॥१॥
उत्पन्ना च कथं सीता साक्षाल्लक्ष्मीः क्षितेस्तलात्।
कारणं वद मे विद्वन् रामेणोद्घाहिता पुनः॥२॥

श्रीसूत उवाच-

एकदा सुखमासीनः श्रिया सार्द्धं श्रियः पतिः।
वैकुण्ठे परमे दिव्ये पार्षदैः परिसेव्यते॥ ३॥
वसन्ति यत्र पुरुषाः नित्यमुक्ताः हरेः पदे।
यत्र नैश्रेयसं नाम वनं कामदुघं नृणाम् ॥४॥
परिक्रामन्ति वैकुण्ठं देवास्तु युवतीगणैः।
गायन्ति चतुरो वेदान् नृत्यन्ति च हरेः पुरः॥५॥
न माया प्रभुता तत्र जनानां भयकारिणी।
इन्दिराप्रभुता तत्र रजःसत्त्वतमांसि नोऽ॥६॥
यत्र लक्ष्मीर्हाराज्ञी जगतां पालने क्षमा।
लसन्ति मणयो यत्र मुक्तानां दामभिः सह॥७॥
पार्षदास्तत्र शोभन्ते विष्वक्सेनादयः सदा।
नृत्यन्त्यपसरसोऽ यत्र उर्वश्याद्याः सहस्रशः॥८॥

१. वेदो-क

२. नः-क

३. नृत्यन्त्य-क

ऋतुराजश्च गन्धर्वस्तत्र याति नित्यशः।
 तस्य कन्या महारूपा नामा वासन्तिका मता॥१॥
 सा नृत्यति हरेरगे सा लक्ष्या सह तिष्ठति^१।
 नृत्ये गाने प्रवीणा^२ च भावेऽभिनये तथा॥२॥
 भावः कटाक्षः हेतुश्च शृङ्खारे बीजमादिमम्।
 प्रेम मानप्रणयश्च^३ स्नेहो रागश्च संस्मृतः॥३॥
 अनुरागः स एव स्यादङ्कुरः^४ पल्लवस्तथा।
 कलिकाकुसुमानीति मूलं भोगः स एव च॥४॥
 काटाक्षस्त्रिविधः श्यामः श्वेतः श्यामस्तथा सितः।
 हासोपि विविधस्तत्र मिथो यूनोः शशिप्रभः॥५॥
 आङ्गिको वाचिकस्तद्वाहार्यः सात्त्विकोऽपरः।
 चतुर्थाभिनयश्चेति विष्णुरगे^६ च नाटके॥६॥
 इति कर्तव्यता तस्य द्विविधा कथिता पुनः।
 चित्तवृत्यर्पिका काचिद् बाह्यवस्त्वनुकारिणी॥७॥
 इति भेदद्वयं प्रोचुर्लोकधर्म्याः सनातनाः।
 नाट्यर्थाः अपि द्वेद्या भेद उक्तो हि ब्रह्मणः॥८॥
 जवत्वंस्थिरतारेखांभ्रमरी^९दृष्टिरश्रमः ।
 प्रीतिर्मेधा च यो^{१०} गीतिः पात्रप्राणाः दश स्मृताः॥९॥
 कायस्थितिर्मनोनेत्रहारी रेखा प्रकीर्तिता।
 संप्रदायानुसरणं मुद्रा हृदयरञ्जनी^{११}॥१०॥

-
१. तिष्ठतः-ग
  २. नृत्यगानप्रवीणा-ग
  ३. मानः -ग
  ४. एवस्या कुन्द्रः-क
  ५. विष्णुरगे-ग
  ६. जवत्वं-ग
  ७. रेषा-ग
  ८. भ्रामरी-ग
  ९. 'च चो' इति ग-मातृकायां नस्ति।
  १०. सदय -क

आङ्गिकाभिनवैरेव भावानेव व्यनक्ति यत्।
 तत्रृत्यं मार्गशब्देन वाल्मीकिर्मुनिरद्वीत्॥१९॥
 गात्रविक्षेपमात्रं तु सर्वाभिनववर्जितम्।
 आङ्गिकोक्तप्रकारेण नृत्यं बूते समीरजः॥२०॥
 अर्थशून्यं सुरेखाकं नृत्यं ताललयाश्रितम्।
 शिरोनेत्रकरादीनाभङ्गानामेलने सतिः॥२१॥
 यत्र^१ मध्येन सञ्चेन^२ नैरन्तर्येण वर्तनम्।
 प्रमाणरेखया^३ युक्तं मदनृत्यं प्रचक्षते॥२२॥
 यतो हस्तस्ततो दृष्टिर्यतो दृष्टिस्ततो मनः।
 यतो मनस्ततो भावो यतो भावस्ततो रसः॥२३॥
 अङ्गेनालम्बयेद्गीतं हस्तेनार्थं प्रदर्शयेत्।
 चक्षुभ्या भावमित्याहुः पादाभ्यां तालनिर्णयः॥२४॥
 भानवी^४ मैनवी चान्या गजलीला तरङ्गिणी।
 हंसी मृगी खञ्जरीटी गतयः सप्त च त्विमाः॥२५॥
 लावो हंसो मयूरश्च हयः कुञ्जर एव च।
 तित्तिरः^५ कुकुटो मीनो गतयो लास्यहेतवः॥२६॥
 इत्यादिनृत्यभेदैश्च तोषयामास सा हरिम्।
 वासन्तिका स्वकीयैश्च हावभावैर्मनोरमैः॥२७॥
 हावभावं च तस्यास्तु स्मरन् प्राह जनार्दनः।
 वरं ब्रूहि प्रवीणे^६ त्वं मत्तः प्राप्त्यसि निश्चितम्॥२८॥
 इत्थं सा प्रेरिता बाला हरिणा लोकथारिणा।
 लज्जिता सा ब्रवीन्नैवं लक्ष्याः मुखं च पश्यति॥२९॥

१. सरि-क
२. 'कायस्थिति-रञ्जनी' ॥१८॥ श्लोकोऽयं ग-मातृकायामस्मात् श्लोकात् पूर्वं प्राप्यते।
३. सञ्चेत-ग
४. रेषया-क
५. निर्भयः-क
६. भाववी-ग
७. तित्तिरी:-क
८. प्रवीणो-क

अस्या हार्दं तु विज्ञाय लक्ष्मीः प्रोवाच सादरम्।
भविष्यति मे पतिस्तेपि॑ कृष्णावतारे च द्वापरे॥३०॥

त्वं चापि लक्ष्मणा राज्ञी अष्टमध्ये॒ भविष्यसि।

श्रीसूत उवाच-

लक्ष्म्या॑ः पादौ प्रणम्याथ प्रोवाच वरवर्णिनी॥३१॥
श्रीवासन्तिकोवाच-

कथं त्रेतायुगेनाहं भविष्यामि हरेः प्रिया।
रामचन्द्रावतारेहं का भविष्यति शोभने॥३२॥

श्रीलक्ष्मीः ऊचुः॑-

त्रेता युगे च श्रीरामो भविष्यति पतिर्मम।
एक पलीक्रतं तस्य न विहन्येत् कथंचन॥३३॥

तत्र चाहं भविष्यामि नामा सीता च भूतलात्।
तत्र त्वं सुभगा नामा सखीत्वं मे प्रयास्यसि॑॥३४॥

आवयोः किङ्करत्वं च ब्रह्मप्राप्तिकरं तव।
भूमेभर्तावताराय रावणस्य वधाय च॥३५॥

भूलोकं च व्रजिष्यामि पत्या॑ सह सुलोचने।
अयं यम पतिः श्रीमान्॑ शेषेन चैव॑ शड्खेन च॥३६॥

सुदर्शनेन॑ त्वयोध्यायां॑ गृहे दशरथस्य च।
रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरता इति संज्ञया॥३७॥

अहं कन्या भविष्यामि जनकस्य महीतलात्।
शैषी शक्तिरुर्मिला च जनकस्यैव हौरसी॥३८॥

१. यस्ते -क
२. अष्टौ मध्ये -ग
३. श्री रमोवाच -ग
४. व्रियामसि -क
५. पतिना -ग
६. श्री -क
७. च -ग
८. सुदर्शन -क
९. हृयोध्यायां -ग

पत्नी पाञ्चजनस्यापि माण्डवीति प्रकीर्तिंता।
 श्रुतिकीर्तिः तु चक्रस्य कुशध्वज सुते इमे॥३९॥
 उत्पत्त्येते महाभागे विमले प्रस्तुते जनैः।
 भविष्यन्ति च मे सख्यो अणिमाद्याः विभूतयः॥४०॥
 वाक्यं निशम्य लक्ष्म्यास्तु मुमुदे वासन्तिका तदा।
 वैकुण्ठवासिनः सर्वे सहवासार्थं मनोदधुः॥४१॥
 देवलोकं परित्यज्य ह्रयोद्यायांजन्म लेभिरे।
 अणिमाद्याः श्रियः सख्यो मिथिलायां जन्म लेभिरे॥४२॥
 इति ते कथितं ब्रह्मन् जानक्याः जन्मकारणम्।
 अतः परं महादिव्यं श्रूयतां जन्मसम्भवम्॥४३॥
 इति श्रीसत्योपारख्याने सूतशौनकसंवादे
 पञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥५०॥

□ □

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीमूरत उवाच-

एकदा जनको राजा मिथिलामावसन् पुरीम्।
 यज्ञार्थं मानसं चक्रे समाहूय च ब्राह्मणान्॥१॥
 पार्थिवांश्च समाहूय तथा जानपदान् जनान्।
 ऋषीन् सर्वान् समाहूय सम्भारान् स्थाप्य भूरिशः॥२॥
 लाङ्गलं च विधायाथ शातकौप्भवयं शुभम्।
 शतानन्दं पुरस्कृत्य समारेभे क्रतूत्तमम्॥३॥
 मासोत्तमे महापुण्ये वैशाखे माधवप्रिये।
 वृजवारे शुक्लपक्षे नवमी पुष्यसंयुता॥४॥
 पृथिव्याः पूजनं कृत्वा जनकस्तु नरेश्वरः।
 हलने कर्षणं चक्रे सर्वेषां पश्यतां शताम्॥५॥
 लाङ्गलस्य^३ मुखग्रात्तु रमाकन्या विनिर्गता।
 भित्वा क्षितितलं सद्यः सीता नामा बभूव सा॥६॥
 ततो दुन्दुभयो नेदुः खाल्ये तु पुष्पबृष्टयः।
 गन्धर्वांश्च जगुः सर्वे ननृतुश्चाप्सरसो गणाः॥७॥
 सम्बोध्य जनकं^४ वाणी देवैः प्रोक्तां ब्रवीदिदम्।
 पाल्यतां च त्वया राजन् कन्येयं कन्यका यथा॥८॥
 भविष्यति परं श्रेयो हानया कन्यया तव।
 मुमोद जनको राजा श्रुत्वा वाक्यं गिरेरितम्॥९॥

-
- १. लाङ्गूलम् -क
  - २. कृतमम् -क
  - ३. लाङ्गूलस्य -क
  - ४. जनको -क
  - ५. देवरोक्ता -क

- ६. वाकां गिरे रतम् -क

नारदस्तु तदागत्य शिक्षयामास भूपतिम्।
 तदा तु जनको राजा निजाङ्के समारोहयत्॥१०॥
 पत्न्यै समर्पयामास सुनेत्रायै च भूपतिः।
 तया संरक्षिता सीता ववृद्धे पितृवेशमनि॥११॥
 शुक्लपक्षे यथा नित्यं द्विजराजस्य कौमुदी।
 ततः कन्या सुनेत्रायामुर्मिला नाम नामतः॥१२॥
 कुशध्वजस्य या पली कन्याद्वयमजीजनत्।
 श्रुतकीर्तिर्मण्डवी च ध्यानात् पापनाशिनी॥१३॥
 वासन्तिका पुरा प्रोक्ता जनकस्य मन्त्रिणः।
 सुभगा नाम विख्याता सीतायाः सा सखी मता॥१४॥
 सिद्धयोऽष्टाः च सम्प्रोक्ता निधयश्च नव स्मृताः।
 सखीभावं प्रयाताश्च जानक्याः जनकालये॥१५॥
 यदा प्रभृतयः सीता तु जाता जनकवेशमनि।
 लोकपालनिभाः सर्वे धनधान्यच्यैर्बहुः॥१६॥
 ववृद्धे जानकी नित्यं हात्मनस्तु सखीगणैः।
 चिक्रीडु परमां क्रीडां जगदानन्ददायिनी॥१७॥
 षट्क्वर्षाणि च वैदेही रूपातिशयतया बभौ।
 श्यामे च लक्ष्यते पौरेरवबोधैश्च मातृभिः॥१८॥
 शृङ्गारे हावभावे च देहवृद्धौ तथैव च।
 विजहार स्वयं सीता सखिभिः परिवारिता॥१९॥
 यं यां विलोकते सीता स्वभावात् पुरुषं स्त्रियम्।
 अमञ्यातानन्दहृदेः स्वं भाग्यं मन्यतेधिकम्॥२०॥
 स्नानार्थं सां कदाचित्तु सरो याति सखीगणैः।
 तदा विलोक्यते लोकैरात्मजेवं हि धर्मतः॥२१॥

१. वृद्धु -क

२. यं यं -क

३. अभ्यर्तानन्द -क

४. कृते -क, हृदे -ग

५. सोगि भाष्याधिक्यं करोति स्वम् -क

६. क-मातृकायां नास्ति ७. आत्मजो -क

८. बहिः -क

कदाचित् वाटिकां यातिः पूजामादाय भूयसीम्।
 पूजनार्थं च गौर्यास्तु नियुक्ता मातृणां गणैः॥२२॥
 कृत्वा कदाचित् पाकं तु ब्राह्मणान् भोजयति स्वयम्।
 ब्राह्मणैर्वेदतत्त्वज्ञैर्ज्ञायते चरमा त्वियम्॥२३॥
 अस्या कटाक्षमात्रेण सम्पदा पूर्यते जगत्।
 ववचिद् गायतिः सा सीता होकान्ते च सखीगणैः॥२४॥
 ववचिद् वादयते वीणां मृदङ्गसुरजादिकान्॑।
 आलिकानां ववचिन्नत्वं पश्यति प्रेमतत्परा॥२५॥
 मालां पुष्पमयीं कृत्वा देवताभ्यो प्रयच्छति।
 सुनेत्रा जननी तस्याः दृष्ट्वा चातुर्यमीदृशम्॥२६॥
 रूपेणाप्रतिमां दृष्ट्वा तथा श्यामायतिः सुताम्।
 विवाहार्थं मनश्चक्रे जानक्याः किल चैकदा॥२७॥

श्रीसूत उवाच-

सीरध्वजं महाराजमेकान्ते हरितत्परम्।
 दृष्ट्वा राज्ञी सुनेत्रा च प्रत्युवाच॒ महीपतिम्॥२८॥

श्रीसुनेत्रोवाच॑-

इयं कन्या महीपाल सीता नाम्नी महाशुभाः।
 विवाहं क्रियतामस्याः पतिना सदृशेन वै॥२९॥
 ज्ञातीनां च महानन्दो विवाहेन भविष्यति।

श्रीजनक॑ उवाच-

चिन्ता ममास्ति भो भद्रे जानक्याः परिणये शुभा॥३०॥

१. वाटिकायां तु -क
२. गायति -क
३. मृदङ्गसुखिरादिकान् -ग
४. तथास्यामायति -क
५. मत्युवाच -क
६. श्रीसुमित्रोवाच -क
७. शौनक -क

स तु भाग्येन^१ कन्यायाः परिपूर्णो^२ भविष्यति।
 इति विश्राव्य^३ स्वां पत्नीं निनाय निजमन्दिरे^४॥३१॥
 स्वयं कुशासने राजा सुष्वाप निश्चन्तया।
 स्वप्ने साक्षात् महादेवो राजानं वाक्यमद्रवीत्॥३२॥

श्रीसुद्र उवाच-

श्रूयतां वचनं राजन् कन्यापरिणये मम।
 धनुर्मदीयं ते गेहे पूजितं तव पूर्वजैः॥३३॥
 तस्य प्रतिज्ञा त्वया कार्या भङ्गाय तोलनाय च।
 तोलयित्वा च यो भङ्गं कारयेद् धनुषो मम॥३४॥
 तस्मै देया त्वया कन्या होवमुक्त्वा गतो हरः।
 जनकस्तु तदा राजा श्रावयामास स्वं प्रणम्॥३५॥
 पृथिव्यां सर्वलोकेषु नरदेवेषु भूरिशः।
 तच्छ्रुत्वा भूभुजः सर्वे हाजग्मुर्मिथिलां पुरीम्॥३६॥
 धनुषस्तोलनार्थं हि तथा भङ्गं विवाहयोः।
 मिथिलापरिसरे^५ सर्वे ध्वजिन्या सह ते स्थिताः॥
 धनुषो रङ्गभूमिस्तु निर्मिता बहुरत्नवैनः॥३७।
 तत् पिनाकस्थलं रम्यं मानितं सर्वराजभिः।
 ब्राह्मणा क्षत्रियास्तत्र वैश्याः शूद्रास्तथा स्त्रियः॥३८॥
 प्राकृताश्च तथा सर्वे नागराः^६ देशवासिनः।
 मुनयश्च तथा सर्वे शिष्यैः परिवृताः स्थिताः॥३९॥
 जनकस्य तथा पत्न्यो नानावेशधराः स्थिताः।
 मागधाश्च तथा सर्वे सूताः वैतालिकास्तथा॥४०॥
 अन्ये च नागराः सर्वे पौराः जानपदास्तथा।
 समास्थिताः^७ यथान्यायं सर्वे कौतूहलान्विताः॥४१॥

१. भाग्यस्याः -क
२. परिपूर्णा -ग
३. विश्राव -क
४. निजमन्दिरम् -ग
५. परिसरैः -क
६. नगराः -क
७. समुत्थिता -क

सचिवो रावणस्यैव प्रहस्तो नाम नामतः।
 सोप्यास्थितः समामध्ये रावणेन च प्रेषितः॥४२॥
 बलेः पुत्रो महाकीर्णो बाणो नाम महामतिः।
 सहस्रबाहुबाधेनः यः शिवं समतोषयत्॥४३॥
 सोप्यास्थितः सभामध्ये कन्या हेतोः महात्मना।
 सुधन्वा नाम भूपालः शांकाश्यायाः पराक्रमी॥४४॥
 शिवभक्तिरतः सश्वन् महत्या सेनया युतः।
 आस्थितः सः समामध्ये कन्यार्थं सोऽपि दुर्मतिः॥४५॥
 एवं जाते समाजे तु वाद्येषु प्रणदत्सु च।
 कन्या समागता तत्र सीता नाम्नी सखीगणैः॥४६॥
 तत्र शृङ्गारचेष्टा च राजां जाता सहस्रशः।
 कश्चित् करं किरीटे च कलयामास भूपतिः॥४७॥
 पद्मं च भामयामास पाणिना च नराधिपः।
 ददार पद्मपत्राणि नखैः किञ्चित् स्मयन्निव॥४८॥
 कश्चन् वार्ताप्रलापं च सख्या^१ चक्रे महामना:।
 कश्चन् मुक्तामयीं मालां गणयामास पाणिना॥४९॥
 केनचित् कारणेनैव जहास कोऽपि भूपतिः।
 खद्गं कोशाद् विकृच्यैव दर्शयामास चापरान्॥५०॥
 ताम्बूलभक्षणं कश्चिद् चकार च महामना।
 हस्तमुक्तिष्य वेगेन रत्नमुद्भ्रा विदीपितम्॥५१॥
 बभाषे च समामध्ये दर्शयन् पाणिभूषणम्।
 जहसे कश्चन भूपालो दत्ताः सन्दर्शयन्निव॥५२॥
 ममार्ज्ज श्मश्रूणि भूपालः पाणिना स्वेन निर्भयः।
 एवं बभूव शृङ्गारो जनानां रङ्गवासिनाम्॥५३॥

१. वाद्येन -ग
२. सोप्य -ग
३. सश्वत् -ग
४. संख्या -ग

आजगाम तदा सीता धनुषो निकटे मुदा।
 पूजयित्वा पिनाकं तु जगाम मातृःसन्निध्नौ॥५४॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 एकपञ्चाशतमोऽध्यायः।

□ □

द्विपञ्चाशतमोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

मागधास्तु प्रणं सर्वे जनकस्य च भूपतीन्।
 श्रावयामासुः ते सर्वे बाहूनुक्षिप्य संसदि॥१॥

तच्छ्रुत्वा भूभुजः सर्वे व्यायामं चक्रिरे मुदा।
 पश्चात् परिकरं बध्वा धनुषो निकटं ययौ॥२॥

सर्पाकारं च तं दृष्ट्वा वेपमानो बभूव ह।
 उपविश्यासने सोप्यजगादान्यान्महीपतीन्॥३॥

धनुर्मिषेण सर्पोऽयमस्मान् दण्टाः न संशयः।
 पुनरन्योपि भूपालः जगाम धनुषोऽन्तिक्वेन॥४॥

अन्थो बभूव सस्तत्र चापं नैव तु ददृशे।
 हस्तौ प्रसार्यै पप्रच्छ व्वास्ति चापो हि भो जनाः॥५॥

जहसुश्चेति ते लोकाः ज्ञाता शक्तिस्तवोत्तमाः।
 धनुषो दर्शनं नास्ति तोलने भञ्जने किमु॥६॥

इत्येवं हसिते सर्वैः विविशे स्वस्यै चासने।
 अन्यः कश्चन भूपालश्चचाल निजासनात्॥७॥

सिंहगत्या महागर्वात् शमश्रो स्वस्य करं दधन्।
 तमेव दर्शयामास चापः सैंहीतुनं निजाम्॥८॥

सिंह दृष्ट्वा पपातोर्व्या विवेश चाशनभयात्।
 किं किं किमिति लोकैस्तु पृष्ठः प्रोवाच भूपतीन्॥९॥

- १. सर्वे -ग
- २. दृष्ट्वा -क
- ३. प्रासार्य -ग
- ४. स्वात्म -क

सिंहोयं चापरूपेण जनकेन निवेशितः।
धूर्तोयं जनको राजा घातयिष्यति॒ भूपतीन्॥१०॥

पुनरन्य समुत्थाय पिनाक्बनिकटं यथौ।
धनुषस्तोलनार्थै॒ हि तथा भङ्गाय वीर्यवान्।
ददर्श शिवरूपं च ननाम च पुनः पुनः॥१८॥

उवाच न सभामध्ये शिवरूपं धनुस्तिवदम्।
गम्यते च मया गेहं नास्ति मे योग्यता त्विह॥१९॥

तदा प्राह प्रहस्तस्तु सर्वेषां शृणवतामिदम्।

श्रीप्रहस्त उवाच-

रे मूढं शृणु मे वाक्यं हितार्थं तव वच्यहम्॥२०॥

रावणो नाम पौलस्त्यो राक्षसेन्द्रो महाबली।
स लङ्घाधिष्ठितः॑ श्रीमान् साक्षाद् वैश्रवणानुजः॥२१॥

तस्मै देहि निजां कन्यां श्रेयस्तेऽति भविष्यति।
रावणस्तु महावीर्यों देवदानवदर्पहा॥२२॥

तुभ्यं दास्यति जित्वा तु पृथ्वीं सागरमेखलाम्।

श्रीजनक उवाच-

यदि सोऽपि समागत्य धनुषस्तोलनं बलात्॥२३॥

कुर्यात्तिस्मै प्रदास्यामि नान्यथा प्रददाम्यहम्।

श्रीप्रहस्त उवाच-

चन्द्रमौलेरयं चापस्तस्मान्नेच्छति रावणः॥२४॥

कदाचिदन्यदेवस्य तत्क्षणाच्छूर्णतां नयेत्।
इत्युक्त्वा सहस्रोत्थाय गमनाय मनो दधे॥२५॥

हरिष्यति रावणो वै कन्यामेतां सुनिश्चितम्।

श्रीजनक॑ उवाच-

हरणं यदि कन्यायाः रावणस्तु करिष्यति॥२६॥

१. घातयन् यस्मान् -क
२. धनुषं तोलनार्थं -क
३. लंकायाधिष्ठितः -क
४. श्री शौनक -क

नाशाय दशकण्ठस्य सीता चैव भविष्यति।

श्रीसूत उवाच-

एवं बुवाणं जनकं राक्षसस्तमभर्त्सयत्॥२७॥

जगाम दुर्मना सोऽथा लंकामेव च पापधीः।

राक्षसे तु गते लंकां सुधन्वा नाम भूषितः॥२८॥

उवाच जनकं वाक्यं श्रूयतां भो नरेश्वर।

श्रीसुधन्वा उवाच-

मह्यं च दीयतां सीता धनुषा सा भूमिपः॥२९॥

न दास्यसि चेद्राजन् लुण्ठयिष्यामि ते पुरीम्।

निर्गच्छ रङ्गभूमेस्त्वं पतिष्यसि महीतले।

तडितो मम दासैश्च पादैर्मुष्टिभिरेव च॥३०॥

एवं कोलाहले जाते जनकस्य च पक्षिणः।

खड्गचर्मधराः सर्वे तस्थुर्जनकसन्निधौ॥३१॥

विवेकिनस्तु ये भूपाः द्वौ निवार्य यतस्ततः।

रङ्गभूमेर्विनिर्गत्य सुधन्वा क्रोधमूर्छितः॥३२॥

रुद्रोध मिथिलां दर्पात्^१ सेनया सह भूमिपैः।

युयुधे जनको राजा परैः सार्द्धं महामनाः॥३३॥

बहवश्च हताः तत्र रणे तस्मिंश्च मानवाः।

बभूव दुर्गमा भूमिर्मृतवैश्च भयावहाः॥३४॥

युद्धतामेव तेषां तु गतः संवत्सरो द्विजः।

निरुद्धा नगरी तैश्च तृणधान्यं न^२ चापतेत्॥३५॥

ततश्च दुःखितो राजा सम्मार च सदाशिवम्।

शिवेन प्रेषिता सेना देवानां च बलीयसाम्॥३६॥

देवसेनां तदा प्राप्य युयुधे जनको नृपः।

सुधन्वा निहतो युद्धे जनकेन महात्मना॥३७॥

अन्ये पलायिता सर्वे लुठमानास्तदा जनैः।

सांकाश्या नगरी तस्य भ्रातरं च कुशध्वजम्॥३८॥

१. रुद्रे मिथुलां क्षर्यात् -क

२. धान्यं न -क

विदधे तत्र राजानमिक्षुमत्यास्तटे नृपः।
 पुनर्यज्ञं समारेभे जनकस्तु महामतिः॥३९॥
 आकारयामास नृपान् नानादेशपतीन् भृशम्।
 समागताः पुनस्तेषि चापतोलनभञ्जने॥४०॥
 समाजस्तु महानासीन्नराणां च दिदृक्षताम्।
 इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनक संवादे
 द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥ ५२॥

□ □

त्रिपञ्चाशतमोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

महेश्वरं समाज्ञप्तो विश्वामित्रो महामुनिः।
 सिद्धाश्रमाच्चचालाशु रामार्थं मुनिपुङ्गवः॥१॥
 साकेतनगरं दृष्ट्वा मुमुदे कौशिको मुनिः।
 राजद्वारां समागत्य ददर्श महतीं श्रियम्॥२॥
 द्वारपालाः समागत्य प्रणेमुः शिरसा मुनिम्।
 मुनिना प्रेषिताः सर्वे राजानं च विजिग्ययुः॥३॥
 राजा दशरथः श्रुत्वा वशिष्ठां दिभिरन्वितः।
 पूजार्मादाय महतीं निर्जगाम सभासदैः॥४॥
 आगत्य चरणौ राजा जगृहे शिरसा मुनेः।
 आलिङ्गितस्तु मुनिना वशिष्ठेन महामुनिः॥५॥
 राजानं च समालिङ्गय विवेशान्तः पुरं वशी।
 पाद्यमर्घं ददौ राजा वार्ता चक्रः परस्परम्॥६॥

श्रीदशरथ उवाच-

आज्ञाप्यतां हे॑ भूदेव आज्ञाप्योहं तवानघ।
 तन्मया क्रियते सर्वं प्राणौ रथैः सुतैः स्तव॥७॥

श्रीसूत उवाच-

वाक्यं श्रुत्वा नरैशस्य जहर्षं मुनिपुङ्गवः।
 प्रत्युवाच महाराजं कौशिको मुनिसत्तमः॥८॥

- १. महेश्वरेण -ग
- २. विचिष्टा -क
- ३. प्रजा -क
- ४. च -ग
- ५. महाधीरः -ग

श्रीविश्वामित्र उवाच-

दीयतां राजशार्दूलं रामचन्द्रस्त्वया च हि।
त्वयोक्तं च सुतैः प्राणैरथैर्कार्यं च साधये॥९॥

श्रीदशरथोवाच-

यथेष्टं गृह्यतां पुत्रं कार्यार्थमात्मनस्त्वया॥१०॥
याचना च रघूनां हि व्यर्था जाता न कस्यचित्।
कृच्छाल्लब्धो महापुत्रस्तुभ्यं दास्यामि भो मुने॥११॥
वसिष्ठं च समामन्त्रं कौशल्यां च महामना।
राममाहूय विधिवल्लक्ष्मणेन समन्वितम्॥१२॥
मुने चार्यायामास ह्याशिषा सह॑ भूमिषः।
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदयोध्यायाश्च वीथिषु॥१३॥
पितुराज्ञाकरौ तौ च पादयोः पेततुस्तदा।
प्रवत्स्यतोश्च॒ मूद्धानौ न्यपतनश्रुबिन्दवः॥१४॥
नेत्राभ्यां राजराजस्य चचाल मुनिसत्तमः।
लक्ष्मणानुचरं रामं परिगृह्य॑ मुदा युतः॥१५॥
आशिषा॑ युयुजे॑ राजा वाहिनीं न च रक्षिणः।
आशीरेव क्षमा तत्र वाहिन्याः न प्रयोजनम्॥१६॥
पितुर्नेत्रभवै॒स्तोयैरीषदार्द्रशिखण्डिकौ॑।
गच्छन्तौ धन्विनौ तौ च मुनेः पश्चात् पदातिनौ॥१७॥
पौराणां नेत्रजालैश्च मार्गे च कृततोरणौ।
रेजतु सुतरां॑ तौ च गाधेः मार्गानुसरणौ॥१८॥

१. ह्याशिरवाह हि -क
२. प्रकृस्यतोश्च -क
३. प्रगृह्य -क
४. आशिषं -ग
५. युयुधे -क
६. पितुनेत्रतवै -क
७. शिखण्डिनौ -क
८. सुतरौ -क

मातुपादान् प्रणम्याथ जगमतुः पुरुषर्घंभौ।
 भास्करेण यथा भासौ शोभाते चैत्रमाधवौ॥१९॥
 तयोस्तु गमनं तत्र हस्तीःभ्यामप्य शोभनम्।
 अयोध्यायाः विनिर्गत्य विद्यां प्रादात् महामुनिः॥२०॥
 बलां चातिबलां चैव न म्लायते यथा पथि।
 विद्ययोश्च प्रभावेण मातुः क्रोडगताविव॥२१॥
 इतिहासैस्तु पूर्वेषां मुनिप्रोक्तैश्च सानुजः।
 शृणवन् मार्गे व्यथां॑ नैव लेभेते॒ वाहने॑ यथा॥२२॥
 वायुः शिखेवे तौ॑ बालौ॑ पङ्कजानां सुगन्धिभिः।
 पतन्त्रिणश्च स्वैर्नदिर्जलदाः स्वस्य छायया॥२३॥
 पश्यन् ग्रामान्ययौ रामो मुनिना लक्षणेन च।
 ग्रामीणवध्वसं रामं पश्यन्ति स्म सुलोचनैः॥२४॥
 द्वारे निर्गत्य सहसा ह्यानन्दं लेभिरे बहुः।
 पिवतो वारुणीं गोष्ठे गोपान् पश्यति राघवः॥२५॥
 बलतो॑ मुहुरुत्थाय ग्राम्यान्यानेन मोहितान्।
 तेषां पत्न्यो रमानाथं लोचनैः कर्णविस्तृतैः॥२६॥
 हावभावं न जानन्त्यो ग्रामिणयो राघवं ययुः।
 जानुना चोभयेनैव पात्रं गृह्ण॑ च गोपकान्॥२७॥
 गावश्च॑ दुहितो॑ वत्सान् लिहन्ती च ददर्श च।
 ताश्च दृष्ट्वा तदा रामो मनसा च विचारयत्॥२८॥

-
१. हस्ता -ग
  २. मम्लाते -ग
  ३. मार्गव्यथां -ग
  ४. लेभाते -ग
  ५. वाहनौ -ग
  ६. शिखेव तौ -क
  ७. चालौ -क
  ८. वल्तातो -ग
  ९. यरो ग्रह्णं -क
  १०. गावाश्च -क
  ११. दुहितो -क

अहमप्येवं करिष्यामि द्वापरे कृष्णजन्मनि।
 कैदारिकानां पलीस्तु शुकान् विद्रावयितुं गता॥२९॥
 तावत् मृगाश्च खादन्ति ब्रीहिं तत्र पुनर्द्रुताः।
 सहस्रं मुनिना भ्रात्रा गोपिकाश्च विलोकयत्॥३०॥
 ललाटे बिभ्रती पुष्पं बन्धूकस्य च गोपिका।
 मृगान् विद्रावयितुं याता भुजमुद्यम्य वेगतः॥३१॥
 कुचं विदधती पीनमञ्चलेन च सस्मिता।
 गीतमाकर्ण्य वन्यानां न खादन्ति मृगाः कृषीम्॥३२॥
 इत्थं विलोकयन् रामो मुने पश्चाद् यथौ मुदा।
 स्त्रियस्तु राघवं दृष्ट्वा कन्दर्पसदृशाकृतिम्॥३३॥
 अतसीपुष्पसंकाशं व्यूढोरस्कं महाभुजम्।
 धनुर्बाणधरं वीरं नानाभूषणभूषितम्॥३४॥
 विधाय तर्जनी चोष्ठे पृच्छति स्म स्त्रियो मुदा।
 सत्यं ब्रूहि मुने मह्यं कस्य चेमौ कुमारकौ॥३५॥
 शिष्यौ वा तव पुत्रौ वा मातानयोस्तु कुत्रचित्।
 यथा पुत्रौ त्वयि न्यस्तौ कठिना सा तु निश्चयः॥३६॥

विश्वामित्र उवाच-

राज्ञो दशरथस्य तौ तनयौ रामलक्ष्मणौ।
 रक्षणार्थं मया होमौ क्रतोश्च खलु याचितौ॥३८॥
 सिद्धाश्रमं च नीयेते पित्रा दत्तौ च प्रेमतः।

श्रीसूत उवाच-

एतस्मिन्नरे गोपाः वनान् प्राप्ताः अनेकशः॥३९॥

१. तावान् -क
२. सहास -ग
३. चान्यासां -ग
४. ककिनाशा -क
५. 'होतौ -ग
६. कृतोश्च -क
७. वनात् -क

ते तान् वीक्ष्य मुदा नेमुर्दण्डवत् पृथिवीं गता।
 ऊचुः परस्परं ते तु विश्वामित्रं पुनर्पुनः॥४०॥

अद्य न सफलं जन्म अद्य नः सफलं तपः।
 यन्नो गृहैः भवान् प्राप्तः पुनाभ्यां चैः नृपस्य च॥४१॥

स्तुत्वैवं पूजयामासुर्मुनिं राजकुमारकौ।
 सिद्धाश्रमं प्रजगमुस्ते उषित्वा तत्र शर्वरीम्॥४२॥

मार्गे वनमहाभीमं दृष्ट्वा राजकुमारकौ।
 अधिज्यौः चक्रतुश्चापौ ह्याज्ञया कौशिकस्य चा॥४३॥

तयोर्निनादं तच्छ्रुत्वा चाजगामाथ ताडका।
 वृद्धा भयानका सा च भाद्रमासक्षपाछविः॥४४॥

कपालकुण्डला सा च वकपडिक्त यथा घने।
 वेपयन्ती महावृक्षान् प्रेतचीराणि बिभ्रती॥४५॥

महानादं प्रकुर्वाणा महाधूलिं च वर्षती।
 अभ्यभावितथा॑ रामः धूल्या॑ च पवनोत्थया॥४६॥

उद्यम्य भुजयष्टिं च आपतन्तीं च ताडकाम्।
 पुरुषान्त्रमालया युक्तां न जघानेति किंवधू॑॥४७॥

कौशिकेन समाज्ञप्तो सशरं धनुरुपाददे॑।
 घृणया सह तदा बाणं मुमोच ताडकोरसि॥४८॥

१. यत्तो ग्राहं -क
२. हि -ग
३. वाक्यमिदं क-मातृकायां 'स्तुत्वैवं ...राजकुमारकौ (श्लोक ४२) इति वाक्यस्य पश्चात् आयाति, किन्तु ग-मातृकायां इदं श्लोकस्य (४३) अधोभागे प्राप्यते। इदं स्थानं प्रसङ्गदृष्ट्या समीचीनं वर्तते।
४. चक्रतौ -क
५. भाद्रमासछाया -क
६. आम्यभावितया -क
७. धूल्ये -क
८. कंवधू -क
९. धनुरु पदे -क

विदीर्णहृदया सा तु पपात धरणीतले।
 महानादं प्रकुर्वाणा देहं त्यक्त्वा च स्वर्गता॥४९॥

कौशिकस्तु समाहूय रामं राजीवलोचनम्।
 मन्त्रान् समर्पयामास तस्याधातेन तोषितः॥५०॥

सूर्यकान्तो यथा सूर्यात्तिथा मन्त्रेण द्योतितः।
 कामाश्रमं पुनः प्राप्य कामरूपो बभूव ह॥५१॥

सिन्धाश्रमं समागत्य सिन्धुर्थर्य कौशिकस्य च।
 उत्कण्ठितो बभूवात्र वामनो हाभवं पुरा॥५२॥

दीक्षितं कौशिकं तत्र धनुर्बाणधरौ च तौः।
 रक्षतुः सावधानौ मुनेर्यन्तं महौजसौ॥५३॥

सूर्यचन्द्रौ यथा लोकमन्धेन तमसावृतम्।
 ततस्तु घष्टे दिवसे आजग्मू राक्षसाम्बरे॥५४॥

रुधिरं ववृषुः सर्वे रामं ऊर्ध्वं विलोकयत्।
 निषङ्गाद् बाणमुद्भूत्य मरीचं दधुवे^३ प्रभुः॥५५॥

पक्षिणो भोजयामास स^४ सुबाहोः पतनेन वै।
 अन्येषु न प्रवृत्तस्तु किमेभिर्लघुराक्षसैः॥५६॥

राजलेषु^५ यथा ताक्षर्यो न प्रवर्तेत गर्वतः।
 विक्रमं तु तयोर्दृष्ट्वा सांयुगीनं महामुनिः॥५७॥

ऋषयः पूजयांचक्वनुः यज्ञपूर्तिं प्रचक्रमुः।
 मुनिं प्रणाप्य तौ वीरौ मुमुदाते कुमारकौ॥

आशिषा योजयामास मुनिः पाणितलेन वै॥५८॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 त्रिपञ्चाशतमोऽध्यायः ५३ ।

□ □

१.	दीक्षान्तं -क	२.	चितौ -क
३.	हुषवे -क	४.	क- मातृकायां नास्ति
५.	राजलेषु -क	६.	मां युगीनं -क
७.	यज्ञपूर्ति -ग		

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

तस्मिन् काले नरेशस्य जनकस्य महात्मनः।
प्रतीहारो महाबुद्धिराजगाम महामतिः॥१॥

प्रणस्य च मुनीन् सर्वान् यज्ञार्थं च विजिज्ञरे^१।

श्रीदूत उवाच-

जनकस्य गृहे राज्ञो धनुर्यज्ञो हि वर्तते॥२॥

भवदिभर्गम्यतां शीघ्रं दया च यदि क्रियते।

श्रीसूत उवाच-

तच्छुत्वा मुनयः सर्वे कुमाराभ्यां समन्विताः॥३॥

जगमुश्च मिथिलां सर्वे विश्वामित्रपुरःसराः।
कथाप्रसङ्गं शृण्वन्तौ देशनद्युपवर्णनम्॥४॥

आपतुः परमं हर्षं मुनिभ्यो रामलक्ष्मणौ।
तैर्विवेश^२ वसतिगांतमस्याश्रममण्डले^३॥५॥

अगाहाद् दीर्घतपसः मिथिलायाः समीपमतः।
यत्राहल्या महेन्द्रस्य क्षणं पल्ली बभूव ह॥६॥

तेनाहल्या शिलां याता शापाद् वै गौतमस्य च।
इति^४ सर्वं कथयामास रामाय परमात्मने॥७॥

तच्छुत्वा^५ रामचन्द्रस्तु शिलां द्रष्टुं प्रचक्रमे।
रामपादतलोद्भूता धूलिः प्राप्ता शिलोपरि॥८॥

१. विजिज्ञये -ग

२. तैर्विवेश -क

३. सवसति -ग

४. अधृगृह्णत -क

५. तत् -ग

६. तां श्रुत्वा -क

तस्याः स्पर्शनिमात्रेण मुक्ततशापा बभूव ह।
 सुन्दरी सा भवेत् क्षिप्रं रामचन्द्रप्रसादतः॥१॥
 संस्तूय रघुनाथं सा पत्या सह गता पुनः।
 विश्वामित्रोऽपि रामेण लक्षणेन तपस्विभिः॥२॥
 जगाम मिथिलां वेगात् धनुर्यज्ञदिव्याच्छया।
 मिथिलोपवने तत्र राजानो बहवः स्थिताः॥३॥
 एकान्ते सर्वसुखदे उवास मुनिभिः सह।
 राजदूतो मुनि दृष्ट्वा^३ गमनाय मनो दधे॥४॥
 गत्वा प्रणम्य राजानं मुनिं प्राप्तं निवेदयेत्।

श्रीसूत उवाच-

तच्छ्रुत्वा जनको राजा मन्त्रिभिर्ब्रह्मणैः सह॥५॥
 अन्यैश्च नागरैश्चैव नानामङ्गलपाणिभिः।
 दर्शनार्थं समायातः कौशिकस्य मुनेर्मुदा॥६॥
 आगत्य प्रणतिं चक्रे नागरैः मन्त्रिभिः सह॥७॥
 कौशिकोऽपि महायोगी उत्थाय परमासनात्।
 बाहू प्रसार्य राजानं परिष्वङ्गं चकार ह॥८॥
 शतानन्दोऽपि चागत्य प्रणाममकरोत्तदा।
 आलिलिङ्गं यथान्यायं शतानन्दं तु कौशिकः॥९॥
 निवेशयामास मुदा सन्मुखे स्वे महामनाः।
 शतानन्दं च राजानं तथा चान्यान् समन्त्रिणः^३॥१०॥

श्रीविश्वामित्र उवाच-

कुशलं वर्तते राजन् सप्तस्वङ्गेषु तेऽधुना।
 येषां कुशलतो राजा वर्तते च सदा सुखी॥११॥

श्रीराजोवाच-

सर्वत्र कुशलं नाथ त्वयि तिष्ठति रक्षके।
 येषां कुशलकामोऽसि कुशलं तेषु नित्यदा॥१२॥

१. पृष्ठ्वा -क

२. तथान्यान्नसमन्त्रिणः -क

त्वं वै कुशलमूर्तिश्च तपसा दुष्करेण^१ वै।
 श्रीसूत उवाच—
 एतस्मिन्नन्तरे राजा ददर्श रामलक्ष्मणौ॥२१॥
 तथा सर्वे जनाश्चैव ददृशुस्तौ कुमारकौ।
 अतसीपुष्पसंकाशां रामं राजीवलोचनम्॥२२॥
 काञ्चनाभं द्वितीयं च प्रफुल्लपङ्कजेक्षणम्।
 कोटिमन्मथलावण्यं दधन्तौ निजविग्रहे॥२३॥
 धनुर्बाणधरौ तौ च खड्गौ कनकत्सरौ।
 दधन्तौ मस्तके दिव्यां काञ्चनीं पटिकां शुभाम्॥२४॥
 स्तवकं मणिमुक्तानां पुष्पाणां च तथाविधम्।
 वेष्टनयोर्महादिव्यं दधन्तौ कर्णकुण्डले॥२५॥
 नानारत्नमये दिव्ये हालकैश्च विभूषितौ^२।
 तिलकं धारयन्तौ च रोचनाकुड्कुमोदभवम्॥२६॥
 तथ्य चूर्णं हरिद्रायाः दधानौ परमाद्द्रुतौ।
 मुखं मनोहरं रम्यं दन्तपङ्कितविराजितम्॥
 नासां शुकस्य चञ्चुं च लज्जयन्तीं मुहुर्मुहुः॥२७॥
 कण्ठे च कण्ठिकां^३ रम्यां नानारत्नसमुद्भवाम्।
 केयूरश्च महादिव्यैर्बाहवः शोभितास्तयोः॥२८॥
 वलयैश्च तथा दिव्यैर्नानारत्नविनिर्मितैः।
 मुद्राभिः रत्नयुक्ताभिरङ्गुलीषु विराजितौ॥२९॥
 दधन्तौ कञ्चुकं पीतं कट्या वै पीतमंशुकम्।
 प्रावरं च तथा पीतं दधन्तौ मौकितकं स्त्रजः॥३०॥
 इषुधी न महादिव्ये नानाबाणैः प्रपूरिते।
 उपानहगूढपादौ^४ पादभूषणभूषितौ॥३१॥

१. लयसाद्वः करेण -क
२. विभूषिते -ग
३. कटिकां -क
४. उपानहौ गूढपदौ -ग

द्योतयन्तौ दिशः सर्वास्तेजसा भास्करोपमौ।
हलादकौ चन्द्रमसां कान्त्या कामेन सदृशावुभौ॥३२॥
बुद्ध्या बृहस्पतेस्तुल्यौ क्षमया पृथिवीसमौ।
मोहयन्तौ जनान् सर्वान् स्मितेन च निजान् परान्॥३३।

तथातिरूपौः तौ दृष्ट्वा पप्रच्छ जनको मुनीम्।

श्रीजनक उवाच-
भगवन् योगिनां श्रेष्ठ कस्य चेमौ कुमारकौ॥३४॥
मोहयन्तौ जनान् सर्वान् कान्त्या रूपेण मां जनान्।

श्रीविश्वामित्र उवाच-
शृणु राजन् यथातथं तव स्नेहात् ब्रवीम्यहम्॥३५॥
इमौ कुमारौ राज्ञस्तु अयोध्याधिपतेः किल।
यज्ञसंरक्षणार्थाय मया नीतौ निजाश्रमे॥३६॥
दर्शने सुकुमारौ च बलेन बलवत्तरौ।
मारीचं भ्रामयामास बाणेनैकेन राघवः॥३७॥
सुबाहोर्निधनं चक्रेन द्वितीयेन तु पत्रिनाः।
अन्यान् जघान सौमित्रिरेवं यज्ञस्य रक्षकौ॥३८॥
अतसीपृष्यसंकाशो नामा रामस्तु कथ्यते।
द्वितीयः काञ्चनाकारो लक्ष्मणेति च भण्यते॥३९॥
रामस्य पादरजसा पूता गौतमगेहिनी।
इदानीं ते च धनुर्यज्ञं समायातो रघूत्तमः॥४०॥
वाण्या चालैः महाराज बलं वक्तुं न शक्यते।
समूहे भूभूता रंगे चाये व्यक्तं भविष्यति॥४१॥

इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे

चतुःपञ्चाशतमोऽध्यायः

□ □

१.	तथा रूपौ -ग	२. तवस्ते हाद्रवीम्यहम् -क
३.	यलतः -क	४. वाण्यालं च -ग
५.	भूभूतामग्रे -क	

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीसूत उवाच-

उक्तैवं च समाप्तये विरराम महामुनिः।
 जनकस्तु महाराज शृण्वन् लेभे परां मुदम्॥१॥
 मुनिना प्रेरितौ तौ च राघवौ रामलक्ष्मणौ।
 प्रणामं चक्रतुः किञ्चिद्ब्रतेन शिरसा स्थितौ॥२॥
 जनकाय महाराजे ज्ञात्वात्मबुलसम्भवम्।
 जनकस्तु समुत्थाय ज्ञात्वा दशरथात्मजौ॥३॥
 राजाधिराजतनयौ परिरेभे मुदान्वितः।
 घ्राणं चकार मूर्धन्स्तु रामलक्षणयोस्तदा॥४॥
 स्नापयामासं^१ स तदा जलैर्नेत्राब्जसम्भवैः।
 रामं दक्षिणजड्यायां वामजड्यायां लक्ष्मणम्॥५॥
 निवेश्य वक्त्रं पाणिभ्यां ममार्ज्ज जनकोनृपः।

श्रीजनक उवाच-

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः॥६॥
 अद्य मे सफलं राज्यं पुरीयं मिथिला^२ पुनः।
 अद्य मे सफलो यज्ञः सुप्रभाता निशा मम॥७॥
 यस्मादिमौ समायातौ राजराजवृन्मारकौ।
 निमिस्तु पूर्वजोऽस्माकमिक्ष्वाकुतनयो भवेत्॥८॥
 इक्ष्वाकुकुलजन्मत्वादिक्ष्वाकुसदृशाविमौ।
कुले तस्मिन्निमौ जातौ पूजनीयौ न संशयः॥९॥

१. संसापयामास्म -ग

२. वामायां चैव -ग

३. यां पुरी मिथुलां -क

४. जन्म -ग

साधु साध्विति ते सर्वे सशंसुश्च^३ जनाः नृपम्।
 रामरूपं समालोक्य मुमोह जनको नृपः॥१०॥
 बुद्ध्या विचारयामास हृदये राजसत्तमः।
 किमयं नारायणो देवो लक्ष्मीकान्तो न संशयः॥११॥
 लक्ष्मी सीता समुत्पन्ना यज्ञभूमौ हलाग्रतः।
 अयं नारायणो देवः स्वयं सीतां वरिष्ठति॥१२॥
 तावन्नेत्रसुख^३ सर्वे लभन्तु किल नागराः।
 गृहे मम नरा नार्यो पश्यन्तु रामलक्ष्मणौ॥१३॥
 एवं विचार्य राजा तु हृदये पुनरब्रवीत्^३।
 गम्यतां मदगृहे स्वामिन् कुमाराभ्यां तपोधनैः॥१४॥
 इक्ष्वाकूणां गृहं चैतत् वयं तेषां च किङ्कराः।
 भुज्यतां रमतां तत्र कृपां कृत्वा ममोपरि॥१५॥

श्रीसूत उवाच-

इति श्रुत्वा नरेशस्य वाक्यं मैथिलभूपतेः।
 उवाच कौशिको धीमान् जनकं तु^४ महामना॥१६॥

कौशिक उवाच-

सम्यक् व्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम।
 एवमेव महाराज यथा त्वं प्रब्रवीषि माम्॥१७॥
 परन्तु सावकाशो च मुनीनां^५ रमते पुनः॥१८॥
 अत्रैव स्थितिः कार्यास्तु^६ महानन्देन संयुताः।
 आगमिष्यामि ते गेहं भोजनार्थं नराधिप॥१९॥

१. संससुः -ग
२. अस्मात् श्लोकात् पूर्व इदं ग-मातृकायां प्राप्यते-
धनुषश्च प्रतिज्ञेयं निरर्था च कृता मया।
कन्या चास्मै प्रदेया मे प्रतिज्ञा स्यातु पातु वा॥१३॥
अयं नारायणो देवः धनुर्भङ्गं करिष्यति। -ग
३. मुनिमब्रवीत् -ग
४. प्रति -ग
५. महर्षीनां -ग
६. अत्रैवेषां स्थितिश्चास्तु -ग

मुनिभिश्चकुमाराभ्यां प्रातःकाले तवाज्ञया।
गम्यतां च महीपाल सन्ध्याकालो हि वर्तते॥२०॥

वयं चापि करिष्यामः सूर्योपस्थानं न संशयः^१।

श्रीसूत उवाच-

विश्वामित्रेण चाज्ञप्तो जगाम जनको गृहम्॥२१॥

हृदि ध्यायन् रामरूपं लक्षणस्य तथा मुहुः।
जानकी चं प्रदास्यामि रामाय रूपशालिने॥२२॥

ऊर्मिलां लक्षणायैव कन्यकां रुचिराननाम्।
धनुषो भञ्जनं चैव राम एव करिष्यति॥२३॥

मनोरथो मदीयस्तु पूर्णोभून्नात्र संशयः।
मिथिलायां जनाः सर्वे आनन्दं लेभिरे मुहुः॥२४॥

राजा रामाय कन्यां तु लक्षणाय प्रदास्यति।
हर्षेन ज्ञायते इस्माभिर्जनकस्य महात्मनः॥२५॥

एवं वदन्ति रात्रौ च नरनार्थः परस्परम्।
आनन्देनैव सर्वेषां सा रात्री व्यत्यवर्तते^२॥२६॥

श्रीसूत उवाच-

राजा जनक उत्थाय प्रातःकालेऽन्नपाचकान्।
आज्ञापयामास मुदा क्रियतां व्यञ्जनानि च॥२७॥

भोजनार्थं मुनीनां तु तयोश्च राजपुत्रयोः।
सुनेत्रां नाम राजीं च प्रोवाच नृपतिमुदा॥२८॥

सखींसाद्दं च भवतीं राजपुत्रौ विलोकय।
सन्मानश्चापि कर्तव्यः माननीयौ च तौ मतौ॥२९॥

तथास्त्विति च सा राजी प्रत्युवाच नृपं तदा।
मिथिलायास्तदा राजा स्नात्वा हुतहुताशनः॥३०॥

१. उपस्थानं रवरपि -ग
२. जानकीयं -क
३. व्यत्यवर्तते -क
४. सख्या -ग
५. भवति -क

दूतं तु प्रेषयामास विश्वामित्रस्य सन्निध्वाँ।
 स दूतो मुनिसानिध्यं गत्वा वचनमब्रवीत्॥३१॥
 शिरस्यञ्जलिमाधायः यथाचे तं मुनीश्वरम्।
 गम्यतां भगवान् शीघ्रं जनकस्य गृहे त्वया॥३२॥
 भोजनार्थं कुमाराभ्यां मुनिभिश्च महामते।
 इति श्रीसत्योपाख्याने सूतशौनकसंवादे
 पञ्चपञ्चाशतमोऽध्यायः॥५५।

□ □

-
१. मादाय -क
  २. याचे -क